

THE KASHMIR SERIES

OF

TEXTS AND STUDIES.

Enshmir Series of Texts and smilled No. XXXI.

THE

SWACCHANDA-TAXTRA

WITH COMMENTARY

KSHEMARĀJA.

EDITED WITH NOTES

PANDIT MADHUSUDAN KAUL SHĀSTRĪ, Y. A., M. O. L., Superintendent Research Department, JAMMU AND KASHMIR STATE, BRINAGAR.

Published under the Authority of the Government of His Highness Lieut.-General Mahārāja Sir PRATĀP SINGH SĀHIB BAHĀDUR, G.S.I. G.CIE. MAHĀRĀJA OF JAMMU AND KASIMIR STATE.

SART KSH

BOMBAY:

PRIVIED AT THE 'NIRVAYA-SAGAR' PRESS.

लब्धा यत्रेव सम्यक्षितिमनि घटनामीश्वराहेतवादः ।

कदमीरेभ्यः प्रसत्य प्रकटपरिमली रञ्जयन्सर्वदेदयान्

तरत तरसा संसाराव्धि विधस परे पदे

देशेऽन्यसिम्नदृष्टो घुरुणविसरवरसर्ववन्यस्वमाप॥१॥

विमृशत शिवादिष्टाद्वैताववोधसुधारसं

श्रीसोमानन्दनाथत्रभृतिगुरुवरादिप्रसन्नीतिमार्गो

प्रसम्बिळसत्सयुक्यान्तःसमुत्हवदायिनम् ॥ २ ॥

पदमविचलं नित्यालोकप्रमोदसुनिर्भरे।

कादमीर-संस्कृतग्रन्थाविकः।

ग्रन्थाङ्कः ३१

श्रीखच्छन्दतन्त्रम्

श्रीमहामाहेश्वराचार्यश्रीक्षेमराजकृतोह्योतास्यविवरणोपेतम्

श्रीभारतधर्ममार्तण्ड-कश्मीरमहाराज-श्रीप्रतापसिंहचर-प्रतिष्ठापिते प्रस्नविद्याप्रकाशः-(रिसर्च) कार्यालये तदध्यक्ष-पण्डित-मधुसूद्त-सास्त्रिणा लिहण्डार्वाल्यस्थेतरपण्डितसहायेन संग्रह्म, संशोधन पर्वाधाह्न विदरणदिसंस्करणोत्तर पाधालविद्यप्रिपत्संमतासुनिस्मामस्यद्यांचुप्यासारिसस्योऽ परिकृत्स मम्बय्यां

'निर्णयसागर' मुद्रणालये मुद्रापयित्या प्राकारयसपनीतम्

सबत् १९७७

क्षेसाब्दः १९२१

काइमीर-श्रीनगर (अस प्रन्थस्य सर्वे अकाशन-मुदापणायधिकाराः प्रोक्तमहाराजवर्वः स्वायतीहताः सन्ति)

(All rights reserved).

1 rinted by Ramebandra Yesu Shedge, at the 'Nirnaya argar' Press 23, Koll hat Lune, Bombay.

Published by Pandit Madhusudan kaul Shastri, M A , M O L ,
for the Research Department,
Jammu and Kashmir State, SRINA(1AR

SRI-SWACCHANDA-TANTRAM.

PREFACE.

The present edition of the Swacchanda-Tantram¹ with the "Uddyota" is based on collation of the following manuscripts:—

A.—Belongs to Pandita Rājā Rām S'āstri, late Principal of the Rājakiya Pāṭhas'ālā, Srinagar. The Ms. is an old one and written out on old Kashmiri paper in S'āradā character. It is generally correct. A copy of the same by Pandita Sridhara Gādaroo, who formerly worked in this office, lies in the Library of this Department.

B.—This was written out by Rājānaka Ratnakantha in 1608 Anno Saka as is manifest from the colophon² of the first Patala. It is very old and belongs to Pandita Kantha Kaula Sahib of Purushayār, Srinagar, Kashmir. Character, old Saradā. Paper,

- 1. The Honourable Sir John Woodroffe of the Calcutt High Court was found by my predecessor to use the edition of this book prepared by this Department, and Paudita Hara Bhatta, a Paudita of this Department, was suspected to have given him assistance by way of supplying him with the edited text of this Department. But the Home Minister, Jameau and Kashmir State, after instituting full enquiries in the matter, dropped it for reasons on record in this office.
- 2. The colophon runs thus— (विदिनो मदा सद्दर्ण्टन । वस्त्राष्ट्रिने साक्षे (१६०८) व्हेकिस संवत् ६२, i.e; 4762) i.e. "Has been copied by me Ratna Kantha in 1608 S'ika year," corresponding to the Laukika year 4762"

Kashmiri. Leaves, worm-eaten and repaired here and there. The Ms. is bound in leather and carefully preserved. Slips of pen are occasionally met with herein.

C.—This Ms. belongs to Pandita Lasa Dutta of Srinagar. It is written out on Kashmiri paper in S'arada character. It does not seem to be very old and there are some mistakes sparsely found in the book.

In preparing this Tantram for the press the Pandits

of this Department have, as usual, contributed their mite to make the edition really useful and interesting by their learned labour and scholarly help for the Sanskrit knowing public, especially for those who are keenly interested in the Tantrik lore. For this they deserve my heartfelt thanks. The English staff too has similarly won my thanks as it has mevery way facilitated the preparation of the book for the Press.

Srinagar, Kmr. 3 3rd Nov. 1920.

MADHUSUDAN KAUL.

SRI-SWACCHANDA-TANTRAM.

INTRODUCTION.

Introductory.

The Swacchanda-Tantram is one of the leading Tantras of the Dakshin'i-ch'ira as it panegyrises and initiates into the secret worship of Anhora, the Right mouth of the Suacchanda Bharrava, Unlike Mrgendra & Matanga, Tantras of the Dalshinachara where the doctrines discussed are understood to represent the dualistic school of philosophy, the Suacchanda Tantra adheres to the purely monistic side or the Advasta System of the Sava Philosophy and is considered to be one of the best authorities on the San aistic Initiation or Swa Dilsha. its cheif theme being meditation (Unisana) and ritual (Kriya) The very name2 of the book indicates its inborn tendency towards the pure monism which, to distinguish it from other systems of philosophy, may safely be designated as the Irila system of Kashmir.

¹ Suacchanda Bhairaia is represented as having the five Iseas, Tatpurusha, Sadyojdia, Idmadeza, & Aghora, (respectively representing, in name, Urdhia Valtra, Parca Valtra, Paschima I aktra, Dal shima Valtra, & Vuma Vaktra) which are the symbols of His fivefold glory i.e. Chit, Ananda, Ichda, Thäna & Kriya The same divine faces are said to be the five respective sources of Urdhia midya, Parchamaya, Paschim imidya, Dakshinamadya & Vandamiya,

² Sucaechanda is synonymous with Sucatantra or one possessed of Sucatantrya or Free Will, the keynole of the

- (4) Parâprâves'ıkâ.
- (5) Swacchandoddyota.
- (6) Vııñânabhaıravoddyota.
- (7) Netra-Uddyota,
- (8) Pratyabhuña Hrdava.
- (9) Spanda Nimaya.
- (10) Spanda Sandoha,
- (11) Dwanyâloka-lochanoddyota.
- (12) Tikâ on Sâmba-pañchâs'ikâ,

Another work namely Tattwa sandoha vzz., (Shat-Trimsattattwa sandoha) has been ascribed to Kshemaraja by Mr. J. C. Chatterji (see his Kashmir 'Saivaismpage 35) which seems to be open to objection, as several quotations from the Dipika (Comm. on Yogini Hrdaya by Amrtananda Natha, pupil to Punya-nanda Nâtha) on Yogıni Hrdaya, clearly entitle Anırtânanda Natha to the authorship of the book in question

Arrangement Observed in the Swachhandatantram.

The Tantram consists of fifteen Patalas or chapters. No sense of harmony seems to have adequately been used in the arrangement of the chapters as some of them are unproportionally lengthy while the others are very small The names of the Patalas are given below, each one of them indicating the subject it deals with:-मन्त्रोद्धार. ।

- (2) अर्चाधिकार. (3) अधिवासः।
- (4) दीक्षाभिषेकप्रकाशनम्। (5) तत्त्वादिदीशापकाशनम्।
- (6) पश्चमणवाधिकारः।
- (7) आन्यन्तरवालाधिकारः।
- (8) अंशक्रनिर्णय • सबन्धपुट्रनिरूपणम्। (D) अभीष्टतिहिसाधनम्।
- (10) भुवनादिदीक्षानिरूपणम्।

- (11) तत्त्वाध्वस्षष्टयादिनिरूपणम् ...मना तर्बादिनां तत्तत्त्वस्थितिनिरूपणम् ।
- (12) धारणादिकमेण तस्वाना साक्षारकारनिरूपणम्-३२ अनुष्ठानभेदाः । (13) यागाराधनम् ।
- (14) महालक्षणमः।
- (15) छुम्मानिस्पणम् ।

Conclusion.

In fine, the Swacchanda-Tantram is one of the best Mantra S'astras. The dogmatic formulas discussed therein can be apprehended only with the aid of the best S'aiva Teachers of the Valley. What with its fascinating treatment of the Ritual or S'aivastic Initiation, what with its description of charms and the Mantra S'akti, and lastly, what with its dealings with the occult and wondrous powers of the Foga, Swacchanda-Tantra ranks high among other Tantras as it chiefly aims at the realization of the Adacata Tattaca or the height of spirituality which is but an unalloyed bliss.

Srinagar, 3rd Nov. 1920. MADHUSUDAN KAUL.

भी नमः स्वातक्ष्योद्वासितविश्वमृतेये स्वतन्नमहरूकाये । अथ

श्रीखच्छन्दतन्त्रम् ।

श्रीमन्महामाहेश्वराचार्यक्षेमराजञ्जतोङ्गोताल्य-विवरणोपेतम् ।

(प्रथमः पटलः)

विश्वेकरूपविश्वात्मविश्वसर्गादिकारणम् । परप्रकाशवपुपं स्तुमः खच्छन्दभैरवम् ।। १ ॥ प्रसरच्छक्तिकङ्ोलजगङ्गहरिकेलये । सर्वसंपन्निधानाय भैरवाम्भोधये नमः ॥ २ ॥ एकैव बोधजलघेः शक्तिशक्तिर्जयसमै। यदन्तर्निसिलं भाति मुक्तामयमिदं जगत् ॥ ३ ॥ स्मृतिमात्रविनिर्धृतनिःशेपाज्ञानकिल्विपाः । गुरुसक्तवरस्फारा विजयन्ते जगन्नये ॥ ४ ॥ तत्सेवाविमलव्यक्तमहामाहेशदर्शनः । क्षेमराजो विरृणुते श्रीखच्छन्दनयं मनाक् ॥ ५ ॥ अभिनववीधादित्य-द्यतिविकसितहत्सरीजान्मे । रसयत सरसाः परिमल-मसारसंसारवासनाशान्त्ये ॥ ६ ॥

इहानुजिघृक्षारससरसहृदयपरसंवित्संमु-सीकृतो यन्थमवतारियतं कश्चिदेवीशिष्य आह

कैलासशिखरासीनं भैरवं विगतामयम् । चण्डनन्दिमहाकाल-गणेशत्रवसङ्किभिः ॥ १ ॥ कुमारेन्द्रयमादित्य-व्रह्मविष्णुप्रःसरैः। स्तूयमानं महेशानं . गणमातृनिषेवितम् ॥ २ ॥ सृष्टिसंहारकर्तारं विलयस्थितिकारकम् । अनुग्रहकरं देवं . प्रणतार्तिविनाशनम् ॥ ३ ॥ सुदितं भैरवं हट्टा देवी वचनमत्रवीत्।

इहं परमेश्वरस्य चिदानन्द्घनस्य ब्रह्मदर्श-नोक्ततत्त्वातिशायिनः खच्छन्दभैरवस्फ्ररत्तात्मा परमार्थः, इति – भगवतः शास्त्रस्य चास्य तदेवा-भिधानम् । तस्य स्वात्मैकरूपपञ्चक्रसकारित्व-मिलाशयेन 'सृष्ट्यादिपश्चकृत्यकरं देवं मुदितं भैरवं दृष्टा देवी वचनमत्रवीत्' इत्युक्तम् । तत्र देवः – शिवादिक्षिलन्ताशेपसृष्ट्यादिकीडापरः, तावदशेषोत्कर्षतया विजिगीषुः, तद्भिन्नत्वात् विश्वस्य जगङ्यवहाररूपतयापि द्योतमानः, शिवमन्त्रमहेश्वरादिभिः स्त्यमानः, सर्वेषामग-तीनां गतिः प्राप्योऽभिन्नवोधसारश्च, यथोक्तं 'दिव कीडादौ' इति। भैरवो – विश्वभरणरवण-वमनरूपः, भीरूणामभयमिति इयुत्पत्त्या सं-सारिणामभयदः, भयं भीः संसारत्रासः तया जनितो रवः आऋन्दः भीरवः ततो जातः तदाक्रन्दवतां स्फ़रितः, अस्यैव भीरवस्य सं-सारभयविमर्शनस्यायं शक्तिपातवशेनोत्थापकः, भानि नक्षत्राणि ईरयति इति भेरः कालः तं वायन्तीति भेरवाः - कालग्राससमाधिरसिकाः योगिनः तेपामयमिति आन्तरः

भिये पशुजनत्रासाय रवः - शब्दराशिसमु-स्थाकारादिकछाविमशों यासां खेचरी-गोचरी-दिकरी-भूचरीचक्ररूपाणां संविद्देवीनां ताः भीरवाः तासामयं खामी भैरवः, तथा भैरवो भीषणः संसारविघटनपरः, एवमागमेषु निरु-क्तरवात्,श्रीबृहस्पतिपादैः शिवतनावन्वर्थव्या-ख्यातस्वरूपत्वाच । अत एवायं मुदितो - नि-त्यानन्द्यनस्वातन्त्रशक्तियुक्तो यः तं भैरवाभि-धानमेव न तु ब्रह्मविष्णवीशसदाशिवशिवरूपं-तेपामेकादशपटलनिरूपितनीत्या एतत्स्वभा-वाभावादेतदुछास्यविलाय्यत्वाद्वा। अत एव म-हान्तमीशानं - सर्वेपामेपां खामिनम् । अत एव के – मूर्धन्ये ब्रह्मविले एला स्फुरन्ती शक्तिः ्तस्यामासः आसनमुपरिस्थितिर्यस्य, व्यापिनी-समनात्मनः शिखरस्य सर्वाध्वोपरिवर्तिनः प-दस्य, तत् 'कैलासशिखरं' तत्रासीनं – तदुत्तीणी प्रकाशैकघनं तदशेपव्याध्यां च विश्वरूपम् । ततो विगतामयम् - आ समन्तात् मिमीते इलामयः

'शक्तिरूपा स्मृता माया यदघ: शक्तिकुण्डली ।'

इति वक्ष्यमाणाख्यातिरूपा महामाया तदि-रहितं, विगतश्रामयो यतो भजमानानाम् । भगवतः शक्तिप्रपश्चव्याप्तिरूपैः तद्नुगृहीतै-रेव चण्डादिभिः कुमारान्तैः, तस्त्रपञ्चसार-व्याप्तिरूपस्य भगवत उमापतेः व्याख्यातभै-रवस्फारसमावेशात भेरवरूपस्य तन्नामश्च भुवनाध्ववक्ष्यमाणेकेलासाख्यहिमवच्लुङ्गासी-नस्य अन्तरङ्गपरिवाररूपैरिन्द्रादिभिः लोक-पालैः, यमोपलक्षितैः सर्वैः संहर्तृभी रुद्रा-दिभिः, आदिलोपलक्षितैः सर्वैस्तेजोमयैः, ब्र-ह्मविष्णुपलक्षितैः सृष्टिसंहारस्थितिकारिभिः सर्वैः अनन्तभद्वारकादिभिः, तत्पुरःसरैरन्यैरपि च निरपेक्षशक्तिपातपात्रीकृतैः स्तूयमानं - क-ल्पितप्रमातृतानिमज्जनात् सर्वोत्कृष्टत्वेन परा-मृश्यमानम् , गणेन – कपालीशादिभैरवाप्टकेन वक्ष्यमाणपरिवाररूपेण, मात्रभिः - ब्राह्मादि-देवीभिः, गणानां मात्रा – प्रपञ्चव्यास्या उमा-देव्या उक्तान्तरङ्गपरिवारमध्यप्रधानभूतया नि-पेव्यमानं – तच्छक्तिपातादेव अख्यातिप्रशमन-तया समाविश्यमानं, सृष्टिसंहारी ताच्छील्येन

कुर्वाणम्, स्रप्टिसंहारप्रपञ्चात्मानं च विशिष्टप्र-त्यवायफळं विल्रयं स्थितिं च विद्यतम्, अलु-ग्रहं च ताच्छील्यताच्छव्यादिस्तभावतया कुर्व-न्तं—सदा पञ्चकृत्यकारिणम्,प्रणतानां—साध-कादीनां यथाभिल्यितसंपादनेन आर्तिविना-शनम्। एवंभृतं देवं भैरवं मुदितं यथोक्तदे-वरूपेव 'देवी' — खातच्यशक्तिः, दृष्ट्वा — साक्षा-रक्त्य, 'वचनमव्यवीत्' — पूर्णाह्नतात्मना परा-मृशत्, तत्परामर्श एव हि अकारहकारप्रत्या-हारात्मा गर्भीकृताशेषविश्वसमग्रशास्त्रप्रसर-प्रथमाङ्कररूपो भगवान् शब्दराशिः, यद्दस्यति

'अदृष्टविग्रहाच्छान्ताच्छिवात्परमकारणात् ।
 ध्वनिरूपं विनिष्कान्तं शास्तं परमदुर्छभम् ॥'

इत्यादि । चिदात्मैव च भगवान् भैरवः सदा-शिवादिमृतियहणपूर्वं स्वाधारप्रपञ्चव्याप्तिप्र-धानमृतमुमापतिरूपं स्वसत्तानुप्रवेशात् भैर-वात्मकमेव मुद्तिमास्थाय तथाभृतामेव च उमाभद्दारिकाम्ति ग्रुशिष्यभूमिकामहणेन, शास्त्रं — वचनप्रतिवचनरूपं लोकानुग्रहार्थं प्रथ-यति, यद्दश्यति 'गुरुशिप्यपदे स्थित्वा स्वयं देवः सदाशिवः । पूर्वोत्तरपदेर्वाक्येसत्त्रमाधारभेदतः ॥'

इति । एवमान्तरवाह्यक्रमाभ्यां शास्त्रार्थसूत्र-णात सूत्रभूतं सार्धश्लोकत्रयात्मकं तन्नावतार-कवाक्यमेतदोद्घव्यम्, अत्र च एकवाक्यमेतत् वोद्धव्यम्, देवभैरवपदाभ्यां यथाव्याख्यातं गर्भीकृतमर्थं स्फुटीकर्तुं कैळासेत्यादिविशेष-णान्तराण्युपात्तानि, तथाहि - दिवः क्रीडाव्य-वहारलक्षणार्थौ 'स्टप्टीत्यादिना, अनुमहकरम्' इलन्तेन प्रकटीकृतौ। तत्राद्यैः पश्रभिः पटलैः मुद्रापटलेन च एतदङ्गभृतेन चतुर्दशेनानुयहः प्रतिपादितः, एकादशेन स्टप्ट्यादिस्वरूपमुक्तं, विजिगीपात्मार्थः कैलासेति पदेनान्तरार्थप-रेण महेशानपदेन चाभिन्यक्तो दशमपटलेन निर्णीतः, द्योतनार्थोऽनामयमुदितपदाभ्यां प्र-काशितः, स मध्ये मध्ये

'तत्रशं व्यज्जयेनेजः परं परमकारणम् ।' इत्यादौ यन्थे प्रथितः, स्तुत्यर्थः 'चण्डेंत्या^ दिना, निपेवितम्' इत्यन्तेन स्फुटीकृतः 'सुरासुराणां सिद्ध्यर्थ यजनोपायहेतुना । देवदेवेन निर्दिष्टः.....॥'

इत्याद्यदेशेषु निर्वाहितः, अगतीनां गतिरि-स्रेवंरूपो योऽर्थः सोऽपि 'प्रणतार्तिविनाशनम्' इत्यन्तेन व्यक्तः पष्टसप्तमाप्टमनवमद्वादशत्रयो-दशपश्चदशपटलैर्निणीतः, एवं भैरवपदार्थोऽपि योजितव्यः, तत्र हि यथा रवणार्थः 'अत्रवीत्' इसन्तेन व्यञ्जितस्तन्नावतारपटलेन प्रद-र्शितः, तथान्येऽपि अर्थाः यथायोगं देवपद-तुल्यार्थतया योज्याः । अपि च केलासेति पदेन द्वितीयार्थेन स्थानपूर्वकं देवभेरवादि-पदैः सृष्टीत्यादिना च अवस्थापूर्वकं स्तूयमानम् इसन्तेन च स्तुतिपूर्वकमस्य शास्त्रस्यावतरणम् - इत्यनेनैव अवतारकवाक्येन प्रकाशितं, मुदि-तमिलनेन प्रश्नयोग्यावसरज्ञत्वं शिष्यस्य प्र-काशितं, भैरवपदेन च दक्षिणस्रोतःसमुद्ध-तत्वम् अस्य शास्त्रस्य सूचितं, स्रोतोभेदं च नवमपटले दर्शविष्यामः॥ ३॥

किमत्रवीत्? इत्याकाङ्कायामाह श्रीदेव्युवाच

यत्त्वया कथितं मह्यं स्वच्छन्दं परमेश्वर ॥ ४ ॥ **शतकोटिप्रविस्ती**णी भेदानन्त्यविसर्पितम् । चतुष्पीठं महातन्त्रं चतुष्टयफलोद्यम् ॥ ५ ॥ न शक्रुवन्ति मनुजा अल्पवीर्यपराक्रमाः । अल्पायुषोऽल्पवित्ताश्च अल्पसत्त्वाश्च शंकर ॥ ६ ॥ तदर्थे संग्रहं तस्य स्वल्पशास्त्रार्थविस्तरम् । भक्तिम्रक्तिप्रदातारं कथय स्व प्रसादतः ॥ ७ ॥

हे शंकर! अनुग्रहैकपरतया श्रेयस्कर, ख — आत्मरूप परमेश्वर, यत् त्वया मह्यं ख एव च्छन्द इच्छा यस्य तादृगनर्गलभेरवरूपाभि- धायित्वात् स्वच्छन्दं, तत्रावतारपटलनिरूपयि-प्यमाणदृशा कोटिशतादिविस्तीर्णं – कोटराक्ष-व्याधिभक्षाघोरेश्वर-स्वच्छन्दादिना भेदान-न्सेन प्रसारितं, चतुर्णां – विद्यामन्नमण्डलमु-द्राणां, पीठम् – आश्रयं संभवमात्रेण

'ग्रुद्रा मण्डलपीठं तु मन्त्रपीठं तथैव च । विद्यापीठं तथैवेह चतुर्पीठा तु संहिता ॥'

इति, तथा

'खच्छन्दभैरवश्रण्डः क्रोध उन्मत्तभैरवः । ग्रन्थान्तराणि चत्वारि मन्नपीठं वरानने ॥' इति श्रीसर्ववीरेऽभिहितत्वात् । तत्र विद्या – . स्वच्छन्दशिवरूपा स्फ़ुरत्ता परमार्थमातृका, मन्त्राः – चतुष्कलाद्याः, मण्डलं – नवनाभादि, मुद्राः – कपालाद्यनुकाराः । समयि-पुत्रक-साध-काचार्यरूपस्य चतुष्टयस्य वक्ष्यमाणभेदभिन्नस्य यत्फलं – भोगमोक्षवितरणादिरूपं तस्योदयो यसात् तादृशं कथितं तेत् । मरणजन्मधर्मका मनुष्याः, अल्पेन वीर्येणोत्साहेन पराक्रमेण सामर्थ्येन च युक्ताः अत √एव च वीरसिद्धिपु अशक्ताः, अल्पजीवितत्वेन **\अल्पवित्तत्वेन** च

महानुष्ठानेषु चासमर्थाः, अल्पसत्त्वतया च महार्थज्ञानोपदेशाश्वासरिहताः, न शकुवन्ति श्रोतुमध्येतुं किं पुनरनुष्ठातुं, तद्र्थं तस्य शास्त्रस्य संग्रहं – संक्षेपम्, अल्पः शास्त्रार्थवि-स्तरो यस्य तादृशं, भुक्तिं मुक्तिं च ताच्छी-ल्येन ददतं, प्रसादेन – अन्तेर्नेर्मल्यप्रथना-त्मना अनुग्रहेण, कथय ॥ ७॥

अथ प्रश्ननिर्णेयानि वस्तूनि उदिशति

कीहरां वे गुरुं विद्या-त्साधकं च महेश्वर । भयाभयप्रदातारं ज्ञिष्यं भूमिं च कीहज्ञीम्॥८॥ मन्त्रांश्चेव समासेन

काछं चैव समासतः । यजनं हवनं चैव अधिवासं रजांसि च ॥ ९ ॥

आधवास रजास च ॥ ९ । पञ्चगव्यं चरुं चैत्र

दन्तकाष्टं च मण्डलम् ।

दीक्षा चाध्वाभिषेको च समयान्साधनानि च ॥ १०॥

किंगसाद्य सिद्धन्ति तथा ब्रूहि महेश्वर ।

गुर्वादि भूम्यन्तं कीहशं विद्यात् – उपादातुं हातुं च जानीयात् । मन्नादिसाधनान्तानि पञ्चदश वस्तुनि च यथा कलौ सिद्ध्यन्ति तथा बृहि । तत्र समयिना श्रुतशास्त्रेण पुत्रकादिप-देजिन्नक्षया ग्रुरः परीक्ष्यो ग्रुरुणैव वा परीक्ष्यः, ग्रुवीदयः कार्याः, ग्रुवीदयोऽत्र यथाप्राधान्यं क्रमेण निर्दिष्टाः, शिष्यः – पुत्रकः समयी च वक्ष्यमाणखरूपः, सद्धुरः ग्रुवीदिचतुष्टयरूपस्य शिष्यवर्गस्याभयप्रदः, असद्गुरुस्तु भयप्रदः, सच्छिष्यवर्गः असच्छिष्यवर्गश्च स्वात्मन एव अभयं भयं च प्रददाति, भयं सिद्धिमुक्तिप्र-त्युहात्, तद्भावाद्भयं, भयाभयप्रदातारमि-त्येतिहिहादिपरिणामेन, भृमिमन्नदन्तकाष्टा-दीनामपि वक्ष्यमाणनीत्वा यथायोगं योज्यम्, भूमिः – मन्त्रयागप्रस्तारस्थानं, मन्त्राः – आस- न्नमूर्तिसकलनिष्कलायाः, कालः – सौरः आ-भ्यन्तरश्च विचित्रः, समासतो यजनहवने सर्वदीक्षितसाधारणे, दीक्षोपयोगिसर्ववस्त-नां योग्यतापादनात्मा संस्कारः - अधिवासः, रजांसि - शालिचूर्णादीनि वक्ष्यमाणानि नव-नाभादिमण्डलोपयोगीनि, पाशक्षपणशिवपद-दानरूपा दीक्षा, बहुभेदोऽध्वा – वर्णमत्रपद-कलातत्त्वभुवनरूपः पहिधः, अभिषेकः – आ-चार्यादीनां यागान्ते मञ्जकलशास्भसा सेच-नम्, दीक्षितानां शेपवत्त्वेन नियतविधिनि-पेधाः समयाः, साधनानि – साधकानां सि-*ख्*युपायाः, न्यासजपाज्यसंस्कारादि सर्वेमत्रेव अन्तर्भृतत्वात् पृथक् नोद्दि-ष्टम् ॥ १० ॥

अथ प्रश्ननिर्णयमुपक्रममाणः प्रोत्साहना-प्रमुखं शिष्यप्रवर्तनाय प्रयोजनाभिधायि आ-दिवाक्यं – श्रीभेरव उवाच

> साधु साधु महामागे यत्त्वया परिचोदितम् ॥११॥

अनुग्रहाय मर्खानां सांप्रतं कथयामि ते ।

साध साध इति वीप्सया अवसरप्रपृतां जनानुकम्पां च श्लाघमानः उपदेशग्रहणयो-ग्यतापादनाय शिष्यधियमुत्तेजयति देवः, म-हाभागे इत्यनेन अनुयहोन्मुखत्वं श्लाघितम्, त्वया मर्लीनां – मृतिधर्माणां सामान्येन स-वेंपां न तु नियतानां केपांचिदधिकारिणाम्, अनुग्रहाय - भोगमोक्षसंपत्तये, यत्प्रमेयजातं परिपाट्या चोदितं पृष्टं तत्तेपामनुमहायैव, अहं सांप्रतं - परभैरवसत्तानुप्रवेशोन्मिपतमहावि-कासावसरे, वालवालिशविद्वजनाद्यचितदी-क्षाप्रदर्शनादिक्रमेण उपपन्नं च कृत्वा, ते कथयामि । अत्र च यच्छव्दपरामृष्टपूर्वोहिष्ट-प्रमेयपरिपाटीज्ञानमभिधेयम्, तत्त्रयोजनं -भोगमोक्षात्मा अनुग्रहः, तत्र चोपायोपेयभा-वात्मा संवन्धः, मर्ल्यानामधिकारित्वं, परानु-जिष्टक्षोन्मुखतया निवृत्तभोगाभिलापस्य शि-ष्यस्य योग्यत्वोत्तेजनं, परभैरवस्फारावमर्शो- न्मिषस्त्रतिभागावसर्त्वेन आत्मन आसतां, परसंवन्धसारतां च नवमपटले निर्णेष्य-माणां संवन्धपद्धस्य निरूपितवान् परमेश्वरो मुख्यभूतप्रयोजनप्रतिपादनपरोऽपि आदि-वाक्ये॥ ११॥

अथ यथोदेशं निर्णेतुमाह आदो तावत्परीक्षेत आचार्यं ग्रुभलक्षणम् ॥ १२ ॥

शुभम्

'शिवेन सहचारित्वादाचार्यसेन कीर्तितः।' इति इहेव वक्ष्यमाणं शिवाभिन्नस्वरूपप्रतीति-रूपं लक्षणं यस्य तमाचार्यं साधकादिभिश्च आभिमुख्येन चरणीयं सेव्यम्, आदाविति – शक्तिपातवशसंप्राप्तप्रबुद्धसुद्धाक्यावेदितस-तत्त्वः शिष्यः पुत्रकादिदीक्षां जिष्टृक्षुः श्रुतसं-हिताशास्त्रः समयी, यद्वा ग्रुरुरेव शिष्यमाचा-पींकर्तुं पूर्वं परीक्षेत, यन्नविष्यति 'श्रुतशीलसमाचारान्दैशिकत्वे नियोजयेत्॥' इति । तावच्छव्देनेदं ध्वनति

पं॰ १ रा॰ पु॰ प्रतिभागतप्रसरत्वेनेति पाठः।

'सर्वेठक्षणहीनोऽपि ज्ञानवान्युरुवनमः ।' इति नीत्या उक्तप्रतीतिरूपतैव अस्य शुभल-क्षणम्,

अहमेव पते हंतः क्षिवः """ ।' इति वक्ष्यमाणनीत्या तत्या एव मोचकत्वात् दीक्षाकियाया अपि शिवाभेदञ्यातिसारत्वस्य दर्शायिष्यमाणत्वात् ॥ १२ ॥

आर्यदेशजत्वादि उपचयहेतुः शिष्याणां सिद्ध्यङ्गम्, अत एवैतत् पश्चान्निर्दिशति आर्यदेशसमुत्पन्नं सर्वावयवभृषितम् ।

सर्वावयवभूषितम् । शिवशास्त्रविधानज्ञं ज्ञानज्ञेयविशारदम् ॥ १३ ॥ देवकर्मरतं शान्तं

सत्यवादिहहन्नतम् । सत्त्ववद्वीर्यसंपन्नं दयादाक्षिण्यसंयुतम् ॥ १४॥ त्यागिनं दम्भिनर्मुक्तं

शिवशास्त्रेषु भावितम् ।

ईंदरां तु गुरुं प्राप्य सिद्धिमुक्ती न दूरतः॥ १५॥

प्रविभक्तचातुर्वर्ण्यः आर्यदेशः, ग्रदाह विष्णुः

> 'चातुर्वर्ण्यन्यवस्थानं यस्मिन्देशे न विद्यते । स म्लेच्छदेशो विजय आर्यावर्तस्त्वतः परः ॥'

इति,विधानं – दीक्षादि,ज्ञाने – शिवशास्त्रे,ज्ञेये च - परमशिवतत्त्वे, तत्तदध्वव्याह्यादौ विशा-रदं निर्मळं,शान्तं – जितेन्द्रियं,सत्यवादी चासो दृढव्रतः अभ्युपगतनिर्वाहकः,सत्त्ववान्–निष्क-म्पश्च असौ वीर्येण - परमुद्रापरमार्थेन संपन्नः पूर्णः, द्या – संसारिणः प्रति अनुजिवृक्षा, दा-क्षिण्यम् – अमारसर्यमानुकूल्यं,त्यागिनं – तण-वहित्तं मन्यमानं, दम्भनिर्मुक्तम् - अवकव्यव-हारं, शिवशास्त्रेषु भावितम् – अशेपविद्याभिज्ञ-रवेऽपि शिवशास्त्रेप्वेव विश्रान्ताश्वासम्, ईटश-मिति – समनन्तरोक्तशिवाभिन्नस्वप्रतीतिसारं, ग्रहम् – उपदेष्टारं, प्राप्य – कारणभृतमासाय, सिद्धिमुक्ती कत्र्यों न दूरतः – झटित्येव भवत

इत्यर्थः । व्याख्यातरूपं शुभलक्षणत्वं मुक्ते-रार्यदेशोङ्क्तत्वादि च सिद्धिहेतुः शिष्यस्य, इत्युक्तप्रायम् ॥ १५ ॥

एवमभयप्रदं ग्रहसतत्त्वमुक्त्वा विपर्यय-माह

क्रोधनश्रपरुः क्षुद्रो दयादाक्षिण्यवर्जितः । केकरो दन्तुरः काणः खल्वाटः शास्त्रवर्जितः ॥ १६॥ अतिदीर्घस्तथा हृस्यः कृद्याः स्युटः क्षयान्वितः ।

कुशः स्यूठः क्षयान्यतः । तार्किको दम्भसंयुक्तः सत्यशोचविवर्जितः ॥ १७ ॥

अन्यशास्त्ररतो यस्तु नासौ मुक्तिफळप्रदः।

कोधनः – कोधसयः, चपलो – दुःशीलः कार्येप्वरूढश्च,क्षुटः – क्षुट्रसिद्धिसाधनपरः, के-करो – लोलतारकदृष्टिः, क्षयान्त्रितो – यक्ष्मा- कान्तः, तार्किकः– कुतर्कशास्त्रैकनिष्टः, ऊहात्म-कस्तु तर्कः श्रीपूर्वशास्त्रे शस्त एव, यथोक्तम्

'……..तर्को योगाङ्गमुत्तमम् ।'

इति, शोचवर्जितः – अर्थशुद्ध्यादिश्रून्यः, स्पष्ट-मन्यत् । एवमीदृशो ग्रहः साधकाय फलं सि-द्धिलक्षणं न ददाति, प्रत्युत वक्ष्यमाणदिशा भयमेव वितरति। यस्तु अन्यत्र वेष्णवादौ शास्त्रे रतः अथ च चुम्वकादिष्ट्रत्या शिक्षितपरमेश्व-रशास्त्रः तत्र असमाश्वस्तः, तदुक्तं 'दीक्षादि कुर्वन्नपि पापिष्टो न मुक्तिप्रदः, शिवशास्त्रर-तस्तु तत्तदंशकनिष्टेभ्यः सर्वेभ्यो मुक्तिफलप्रद एव तस्य सर्वोध्ववर्तित्वात्' यद्दक्ष्यति

'सर्वाध्वनो विनिष्कानं वैवानां परमं पदम् ।' इति, मुक्तिं फल्लं च सिद्धिरूपं पददाति, इस्येवं योजयित्वा यथोक्तं व्याकर्तव्यम् , एवं हि

'संतापं क्रोधने विन्धात् """" ।'

इस्यादि

'मत्रास्तस्य न सिङ्यन्ति यः सत्यादिविवर्तितः।' इत्यन्तं वक्ष्यमाणविरुद्धफलप्रदत्वं कोधनादेः संगच्छते, अत एव अन्यशास्त्रस्तस्य यद्विपरी-तफलप्रदत्वम् उत्तरत्र नोक्तं, तद्दिष युक्तमेव

अथातमिन अभयप्रदस्य शिष्यस्य सहरूपं निर्दिशति

> शिष्यो दयान्वितो धीरो दम्भमायाविवर्जितः ॥ १८॥ देवाग्निगुरुभक्तश्च शास्त्रभक्तो हदवतः ।

गुरुजुश्रूषणपरः

सुशान्तेन्द्रियसंयुतः ॥ १९॥ ईदशो वे भवेच्छिष्यः

सोऽत्रानुग्रह्भाजनम् ।

दया – दीनादिविषयानुकम्पा, धेर्य – सर्व-त्रोत्साहः, रम्भः – अस्पष्टहृदयता, माया – वश्रकरवं, दृढवतो – निश्चितमितः, एतत्साधक-विपयं तस्यैव कोधनादिवर्जिताचार्यशिष्यस्य निश्चितधीत्वेनैव साधनाधिकारिणः शिवधर्मि-लोकधर्मिभिदा खावसरे निर्णेष्यमाणत्वात् दे-वादिचतुष्ट्यभक्तिः शिष्यस्य मुख्यं रूपं, भक्तिः दूरस्ये युरौ भवति शुश्रूषा तु सततं तद्नुच-रत्वं, 'सोऽज्ञानुयहभाजनम्' इत्यनेन अस्य खात्मन्येव अभयप्रदत्वमुक्तम्, द्वितीयः शि-

ष्यशब्दोऽईप्रत्ययान्तः । स्पष्टमन्यत् ॥ १९ ॥

एतद्विपरीतमाह

मायान्वितः शठः क्रूरो निःसत्यः कछहप्रियः ॥ २० ॥ कामी च छोभसंपन्नः

शिवभक्तिविवर्जितः ।

दूषको गुरुशास्त्राणां दीक्षितोऽपि न मुक्तिभाक्॥२१॥

शटः – अस्वच्छहृदयः, कृरो – रोद्रप्रकृतिः, कलहृप्रियो – वितण्डावान् , लोभसंपन्नः – सं- भवसत्तायामपि पूजादिषु वित्तशाख्यवान्, शिवभक्तीत्यादिना विलयशक्तया घातत्वमस्थो-कम्, न मुक्तिभागित्यनेन स्वात्मन्येव अस्य भयप्रद्त्वमुक्तम् । एतच्च साधकपुत्रसमयि-विषयत्वमुक्तं – सर्वेषां शिष्यत्वात् ॥ २१ ॥

अथ शिष्याणां यथा भयप्रदो गुरुस्तथा निरूपयति

> संतापं क्रोधने विन्ह्या-ञ्चपले चपलाः श्रियः। मन्त्रसिद्धिं हरेत्सद्व आचार्यस्त वरानने ॥ २२ ॥ दयाहीनेन दोर्भाग्य-मदक्षे दस्यपीडनम् । केकरेण भवेद्याधि-र्दन्तुरः कछिकारकः ॥ २३ ॥ काणो विदेषजननः खल्वाटश्चार्थनाशनः।

शास्त्रहीने न सिद्धिः स्याद-दीक्षादौ वीरवन्दिते ॥ २४॥ दीर्घे राजभयं ज्ञेयं ह्रस्वः पुत्रविनाञ्चनः । कृशः क्षयकरो ज्ञेयः स्थुळ उत्पातकारकः ॥ २५॥ क्षयान्वितेन मृत्युः स्यात तार्किके वधवन्धनम् । दाम्भिकः पापजनको वेदितव्यो वरानने ॥ २६ ॥ मन्त्रास्तस्य न सिद्यन्ति यः सत्यादिविवर्जितः। सर्वे ते न ग्रुभा देवि

इह छोके परत्र च ॥ २७ ॥ विन्यात् – रुभते, न सिक्व्यन्ति – नातुय-हाटिकार्यं कुर्वन्ति, एतच कर्मप्रधानाचार्या-इायेन उच्यते, ज्ञानयोगनिष्ठस्तु आचार्यः काणत्वादियोगेऽपि न दोपकृत्, यथोक्तम्

'सर्वरुक्षणहीनोऽपि ज्ञानवान्गुरुरुत्तमः ।'

इति, स्पष्टमन्यत्। अत्र च ईश्वरोत्त्रयेकप्र-माणके उपपत्तयः आळजाळप्राया लिखिताः, ता उपहास्या एव ॥ २७ ॥

अथ संप्रति मातृकाप्रस्तारे उत्तरत्र च यागादावुचितां भृमिं निर्दिशति

> सितरक्तपीतकृष्णां भूमिं छवविद्योधिताम् । विद्यल्यां लक्षणेर्युक्तां सर्वकामार्थसाधिकाम् ॥ २८॥

श्रित्वेति शेषः, दीक्षायां जात्युद्धारस्य भेरवीयजात्यापादनस्य च वक्ष्यमाणत्वात् ।

'वर्णानां बाबणादीनां श्रेता मृत्ताञ्चना सिता।' इति भेददर्शनवन्नात्र विभाग उक्तः, संकी-णवर्णा तु भृव्यविच्छन्ना, स्रवेन — उपरि जलप्रक्षेपेण शोधितां परीक्षितेशानपूर्वोत्तर-दिङ्नतिं समनिम्नां वा, यथोक्तम्

'उद्गादिस्रा श्रेष्टाः।'

इति, विशल्याम् – अस्थ्यङ्गारादिशून्यां, स्र क्षणेः – स्निग्धत्वमनोहरत्वादिभिर्शुक्ताम्, अ-नुवादपरमपि एतदेव वाक्यं विधायकं – वि-धिवाक्यान्तरस्याभावात्॥ २८॥

एवं-विधां भूमिं श्रित्वा

सुगन्धिगन्धसंयुक्तां पुष्पप्रकरलालिताम् । सुधूपामोदवहलां वितानोपरिशोमिताम् ॥ २९॥

कृत्वेति रोपः, – भुवं पारमेश्वरीं धर्तृश-क्तिमादौ पूजयेदित्वर्थः ॥ २९ ॥

अथ समुचिताचार्यप्रदर्शनपूर्वं मन्नोद्धारे इतिकर्तव्यतामाह

> आचार्यस्तु ग्रुचिर्मृत्वा चन्द्नागुरुचर्चितः । सुघूपितः प्रसन्नात्मा खटिकाकरसंयुतः ॥ ३०॥

प्राद्धुखोदञ्जुखो वापि एकचित्तः समाहितः । मातृकां प्रस्तरेत्तत्र

आदिक्षान्तामनुक्रमात् ॥३१॥

शुचिः – कृतयथेष्टस्नानः, चन्दनेत्यादिना विहितनित्यानुष्टानः, अत एव प्रसन्नः – देहादि-निमज्जनादुन्मग्नशिवभाव आत्मा यस्य, तत्पुरु-पसयोजातवऋयोः सिद्धिमुक्तिहेतुत्वात् आ-चार्यो यथाभिप्रायं 'प्राद्धुख उदद्धुखो वा' इत्यु-क्तम्,एकचित्तो-मन्नोद्यनिभालनप्रवणः अत एव समाहितो, लब्धमञ्जवीर्यः मातृकां – पशू-नामज्ञानां विश्वमातरं सर्वमञ्जतञ्जननीम्, आदिक्षान्तामिति –अनुत्तराक्कुळव्याविसारक-लाप्रमुखानन्देच्छादिशक्तिक्रमेण प्रख्ख कादि-सान्तप्रसाहारसीकृताशेपविश्वक्षकारात्मकपि-ण्डमन्त्रप्रदर्शितपर्यन्तव्यातिसारां,प्रस्तरेदिति-स्त्रमाणशतयवस्थितस्वाभाविकपञ्चाशद्वद्रत-च्छत्तयामर्शप्रसरसंचेतनानुस्वारश्रीसर्ववीरभ-र्गशिखोक्तशक्तिचतुष्ट्यात्मकछिपिञ्याह्यनुसं-

धिपूर्व च प्रस्तृणीयात् 'प्रस्तरेदिति' आर्षः पाठः । एवमन्यद्पि परमेश्वरवचः साध्वेव – भगवदुक्तीनां मितदृष्टिभिरविकहप्यस्वात्॥३१॥ एवमस्य शास्त्रस्थोदिष्टविद्यापीठस्वचिकीर्षया

एवमस्य शास्त्रस्यादिष्टावद्यापाठत्वाचकाषया पूर्वभित्तिभूतां मातृकां प्रदर्श, अस्याः शिवश-क्तिरूपतां निरूपयति

आदिः षोडशभेदेन साक्षाहे भैरवः स्मृतः । कवर्गश्चटवर्गी च तपयाः शस्तथेव च ॥ ३२॥ संहारेण समोपेती योनिर्वे भैरवी स्मृता ।

आदिः प्रथमो वर्गः – अनुत्तरादेर्विसर्गा-न्तस्य विश्वाप्यायिनः पोडशकस्य स्वयं राज-मानतया शब्दनस्वाभाव्येन भेदोपतापका-रितया विश्वाक्षेपेण च स्वरशब्दवाच्यस्य गर्भी-कृताशेपवाच्यवाचकादियोनिवर्णतस्वप्रसरस-माश्रयस्वात् तदुद्धासकस्वाच वीजव्यपदेशस्य परसंवित्स्फारसतत्त्रस्य भेदेन वैचित्र्येण साक्षा-द्भेरवः अशेपविश्वमयत्वात् वाच्यवाचकयोरभे-दाच्च, कादीनां तु वीजद्यानीभावरूपत्वेन घनत्वात् वीजव्यङ्गयत्वेन व्यञ्जनशब्दव्यपदे-द्यानामुक्तवीजसंसगेंण जगरकारणत्वात् यो-निता, तथेव चेति –वर्गरूपतया संहारेण क्षकारेण, भेरवी ॥ ३२॥

प्रोक्तभैरवशक्तिरूपमातृकायाः प्रस्तारं प्र-दृश्यं, सर्वमन्नदेवतास्फारसाराया अस्या मन्नो-द्वाराङ्गत्वेन पूजां दर्शयन्, अनुष्ठानविशेषता-मपि सूचयति

> मातृकाभैरवं देव-मवर्गेण प्रपूजयेत् ॥ ३३ ॥ भैरवी कादिना पूज्या मातृवर्गेः प्रपूजयेत् ।

मातृकाधिष्टातारं भेरवं – तरस्फाररूपतयेव भरणरवणवमनपरमार्थं निष्कलभट्टारकस्वरू-पम्, अवर्गेण – व्यावर्णितस्वरूपेण पोडशकेन प्रपुजयेत् , भैरव्यपि – निष्कलभट्टारकाभिन्न-खरूपैव कादिना क्षान्तेन योनिवर्गग्रामेणा-विभक्तेन तद्धिष्ठात्री उमा योगीश्वरीरूपा

पूज्या ॥ ३३ ॥ अवर्गे तु महालक्ष्मीः कवर्गे कमलोड्डवा ॥ ३४॥ चवर्गे तु महेशानी टवर्गे तु कुमारिका। नारायणी तवर्गे तु वाराही तु पवर्गिका ॥ ३५॥ ऐन्द्री चैव यवर्गस्था चामुण्डा तु श्विगिका।

एताः सप्त महामातुः

सप्त लोकव्यवस्थिताः ॥ ३६ ॥

मातः - ब्राह्मी माहेश्वरी कीमारी वेष्णवी वाराही पेन्द्री चामुण्डा इति सप्त - भेरव्या मरीचिरूपाः अग्नीशानसोमयमवरुणेन्द्रनिर्कः-तिदिश्च

'अष्टवर्गविभिन्ना तु विद्या मा मात्रका तु वै ।'

इति वक्ष्यमाणस्वादवर्गस्य चोपयुक्तस्वात् सप्तः भिरेव कादिवर्गेः प्रविभज्य पूजयेत्, एवं चेदमवुष्टानान्तरमपि युक्तमेव, तथा च भुव-नाध्विन वुद्धिभुवनेषु मध्ये योगाष्टकादनन्त-रम् औमं भुवनं प्रतिपाद्य, खचारुनामिन भुवने परभैरवप्रपञ्चव्याप्तिरूपस्य उमापतेः मातृसप्तकपरिवारस्य ध्यानादिस्रकूपमस्लेव, तय्यथा—

'उमापतिर्जगन्नाथः सर्वानुग्रहकृत्परः ।' इत्युपक्रम्य तद्ध्यानमुक्त्वा

भातरः सप्त ह्यपिष्यः । ।' इत्यादिना ब्राह्ययदिमातॄणां घ्यानसंनिवेशादि प्रतिपाद्य

'खच्छन्दं पर्भुपासीनाः परापरविभागशः ।' इत्युक्तवा

'उमा वे सप्तथा भूत्वा नानाह्यविषर्ववः ।' इत्यादिना अनुष्टानभेदतेत्र निर्वाहिता, तत्र तु भगवतोऽपरं रूपमुक्तम्, इह तु परं रू-पमिति विशेषः, यद्रक्ष्यति

'सच्छन्दास्त पराश्वान्याः परे व्योक्षि व्यवश्यिताः । स्वच्छन्दं पर्धुपासीनाः परापरविभागजः॥' इति । तस्मात् मन्नोद्धारादङ्गभूतमातृकाभै-रवपूजनस्यानुष्टानान्तररूपत्वेऽपि न काचिदु-पपत्तिः॥ ३६॥

युक्तं चैतत्, यदाह सर्वान्कामानवाप्नोति देव्येवं भैरवोऽत्रवीत् ।

मत्रोद्धाराङ्गस्वे तु 'फलवरसंनिधावफल-मङ्गम्' इति नीला मातृकाभैरवपूजनस्येयमु-किरतथ्या स्वात् –कर्मणोऽपरिसमाप्तस्य फल-निर्देशायोगातु ॥

एवं च कृत्वा

अन्तेऽस्या उद्दरेन्मन्त्रा-

न्यथाक्रमनियोगतः ॥ ३७॥

अस्या – मातृकापूजायाः, यथाक्रमम् – आ-सनमञ्जमूर्तिमञ्जादिकमेण यो नियोगः – त-त्तन्मञ्जवाच्यदेवतानुसंधानपरत्वं तेन, स च क्रमयोगो द्वितीयादिपटलभाविन्यासावसरो-पयोगि, इति ॥ ३७ ॥ इह मन्नोद्धारोऽपि भाविन्यासकमानुसार-मुच्यते, तत्र

> त्रयोदशं विन्दुयुत-मनन्तासनमुत्तमम् । अनेन योजयेत्सर्व सोमस्याग्निमध्यगम् ॥ ३८ ॥ त्रह्मविष्णुमहेशानं शवान्तं परिकल्पयेत ।

त्रयोदशम् – ओकारं, विन्दुना युतं – प्रण-वाकारम्, अनन्तासनमिति – परतत्ववाचक-मि एतत् संप्रतीश्वरेणासनवाचित्वेन नि-युक्तत्वात् – अधःस्थानन्तमृह्णविद्येशान्तमध्य-व्यापिनीपदस्थानन्तपर्यन्तासनमग्रुरूपिनत्य-र्थः, सर्वाध्वोध्ववर्तिनोऽनन्तभद्दारकस्येव ध-राधरानन्तरूपा प्रपञ्चव्याप्तिः, इति भविष्यति, तत् व्यापिनीपदस्थानन्तपर्यन्ता इहेवासन-व्याप्तिः, अत आह 'उत्तममिति'—अतिशये-नोद्गतं सर्वाध्वमूर्थस्थमित्यर्थः, एतदेव व्य-

33 नक्ति 'अनेन' - आसनमन्नेण, सर्वमधरवर्ति योजयेत - एकाधारशक्तितया अनुसंद्ध्यात , एवं सोमसूर्याग्निमध्यगं ब्रह्मविष्णुमहेशानं अयमर्थः - शाक्तपद्मव्याप्तिसतत्त्वे विद्यापद्मे दलकेसरकर्णिकाभागेषु सोमसूर्यव-

ह्रिमण्डलानां सर्वप्रमेयप्रमाणप्रमातृब्यातिसा-राणां मध्यगतमन्तर्गतं ब्रह्मादिसमबकारण-यामं कृत्वा – भेदव्याह्यानुसंधाय, तद्वपरिवर्त्य-

नाश्रितभट्टारको हितीयपटलप्रदर्शयिष्यमाण-शवव्यासिकोऽन्ते यस्य तत् तादृगासनं, प्रण-गुरुमुखप्रसिद्धविशेषणानुसंधानव्यास्या

व्याप्यमानं परामृशेत् ॥ ३८ ॥ एवमनेन न्यासेनैव भेदो विलायते, अणु-

खलयायाह

मूर्तिं हंसाक्षरेणेव विन्द्रभिन्नेन कल्पयेत् ॥ ३९॥

अर्धचन्द्रकृताटोपां स्वस्वनां तुहिनप्रभाम् । इति वक्ष्यमाणात्मपरामर्शिना हंसपथसततसं-चारिणा, अक्षरेण – विचलद्रूपेण हकारेण, अशेषमञ्जारणिरूपेणापि समस्तविद्याविभाग-वेदनात्मकविन्दुयुक्तेन भेदितविन्दुना अतश्र पञ्चप्रणवाधिकारनिरूपयिष्यमाणदिशा लब्ध-मन्नत्वात उचार्येण, मूर्तिमिति - मुण्डान्तभे-द्व्यातिमोहात् शुद्धात्मदशासमुच्छ्याच मू-र्तिव्यपदेश्याम् आत्मस्थिति करपयेत् - विमृ-शेत्, कीदृशीम् ? अर्धचन्द्रे – विन्दुंमूर्तिव-र्तिनि कृत आटोपो यया – ललाटयन्थिभे-दाय आस्यितोत्साहामित्पर्थः, तद्भेदादेव ध्व-निमातुरूपतया खखनाम् - अहंविमर्शरूपां, तथा तुहिनप्रभां - कद्म्वगोलकाकारचैतन्य-प्रकाशरूपाम्, तदुक्तं श्रीत्रिकहृदये

'अनन्ते भैरवीच्छ्रये मृतिरेषा परापरा । यसास्तु न्यासमात्रेण अगुत्यं प्रवित्रीयते ॥' इति ॥ ३९ ॥

ततोऽपि

तदूधीं सक्छं देवं

स्वच्छन्दं परिकल्पयेत् ॥ ४० ॥

१२ क्षे] श्रीतेमराजायार्यकृतिरांतार्ययोगेषेत् १५ तदिति – चिन्मूर्तेकृथ्ये तत्संकीयं निमञ्य, अशेषयाच्यवाचकशरीरं सक्छं प्राग्व्यार्यात-

तत्त्वं, देवं स्वच्छन्दमिति – अनुप्राद्यानुप्रहाय चिन्मूर्तिभित्तिं भित्त्वेव निर्यातं, परिकल्पयेत् – भावयेत् ॥ १० ॥

परिकल्पनामात्रकृत एव मूर्तिभेरवनिष्क-स्रानां भेदः, तमाह

ओंकारमुचरेत्पूर्व-

मघोरेभ्यो अनन्तरम् । थ घोरेभ्यो समाछिख्य ततोऽन्यत्तु समाछिखेत् ॥४१॥

घोर घोरतरेभ्यश्च पर्वतः शर्व उचरेत्।

सर्वेभ्यः पदमन्यच नमस्ते रुद्ध एव च ॥ ४२ ॥

रूपेभ्यश्चं समाठिख्य

नमस्कारावसानकम् ।

मन्त्रराजः समाख्यातः

अघोरः सुरपूजितः ॥ ४३ ॥

अत्र मत्रपदानां खरूपरक्षार्थं संहिताकार्यं न दर्शितम् , आद्यन्तस्थितप्रणवनमस्कारवर्जं द्वात्रिंशदक्षरोऽयं श्लोकनिर्दिष्टो महामन्त्रः। अ-स्यायं रहस्योऽर्थः- हे परमेश्वर रुद्र - परचैतन्य-स्फारानुप्रवेशान्मनो रोधनस्य अशेपपाशद्राव-णस्य च हेतो !, घोर - भेदाभेदात्मकसदाशिवे-शादिपदोह्यासक ।, शर्व - भेदमयमायीयस्ररू-पत्रकटनात् स्टिप्टिस्थितिप्रलयसंहारमात्रतापा-दनेन शरणवरणरूप!, इत्यामञ्जणत्रयेण व्या-ख्यास्यमानरूपत्रयौचित्यप्रयुक्तेन, सर्वदशाप्रद-र्शनपरम् अशेषवियहं भगवन्तं परभैरवं संमुखी-कृत्याह 'ते' – तव, संवन्धिभ्यः – रौद्रीज्येष्टावा-माख्यशक्तित्रयविभवरूपनानारुद्रतच्छक्तिच-कात्मकेभ्यः संहितान्तरेऽपरापरापरापरा-नाम-निरुक्तेभ्यो यथाक्रममविद्यमानं भेदमयं भेदा-भेदमयं च पाशात्मकं घोरखरूपं येपां तेभ्यः-परचैतन्यानन्द्घनाद्यमहाभैरवात्मकस्वस्वरूप- प्रत्यभिज्ञापकेभ्यः 'अघोरेभ्यः', तथा अनाश्रित-सदाशिवेश्वरादिरूपभेदात्मपदप्रदेभ्यः 'अथे-ति'-उक्तरूपभित्तिप्रथमानत्वात् अनन्तरभा-विभ्यः, अत एवाहन्ताच्छादितेदन्तोन्मज्जनेन आद्यरूपापेक्षया भीषणत्वात् 'घोरेभ्यः'-प-रचित्प्रथाभित्याभासिताहन्तेद्नताभासकात्म-कस्वशक्तिदर्पणोद्दङ्कितमायादिक्षित्यन्तभेदप्र-थाप्रदेभ्यः, अतिभीपणत्वात् 'घोरतरेभ्यश्च' 'रूपेभ्यः' – स्त्रभावेभ्यः, एकैकस्य रूपस्य पर्भै-रवरूपभित्तिमयत्वेन पूर्णत्वात्,'सर्वतः'-सर्वेण रूपेण 'सर्वेभ्यः' सर्वदा – सर्वत्र सर्वसर्वात्मतया स्फुरच्यः महामञ्जवीयीत्मकपूर्णाहन्तापरामर्श-मयेभ्यो 'नमः'-आमञ्जणपदपरामशीभिमुखी-भूतमहारुद्रशक्तित्रयस्फारविवशीभवत्पाशरा-शिशरीरादिकल्पितप्रमातृपदप्रहीभावेन समा-विशामीलर्थः, उक्तं च श्रीमालिनीविजये

'विषयेष्वेव संलीनानधीधः पातयन्त्यणून् । रुद्राणून्याः ममालिङ्गच घोरतर्योऽपराः स्पृताः ॥ मिश्रकर्मफलासर्क्ति पूर्ववज्जनयन्ति याः । ग्रुक्तिमार्गनिरोधिन्यस्ताः स्युः घोराः परापराः॥ अत्रादो देहस्यर्चा कुर्यात्, भैरवास्त्रमति-दीप्तं निष्कलास्त्रमेव, ज्वलदिखादि ध्यानं, नाराचास्त्रप्रयोगस्तर्जनीमध्यमाङ्गुष्टप्रेरणात्, गृहमध्यत इति – प्रक्षिपन्निति शेषः ॥ २६ ॥

निवारितं तेन सर्वे
विव्रजाठमनन्तकम् ॥ २७ ॥
भावचेदिति शेषः ॥ २७ ॥
ततो रक्षार्थमस्त्रं च
दशदिक्षु विनिक्षिपेत् ।
विव्रानां प्रवेशावकाञानाञाय ॥

अथ

मध्ये संपूज्य ब्रह्माणं गन्धेः पुष्पेरनुक्रमात् ॥ २८ ॥ दक्षिणायां ततो मृतीं प्रणवासनसंस्थितः । उपविश्यासनं वद्धा स्वभ्यस्तं वे पुरःस्थितम् ॥२९॥ 'ब्रह्माणं' वास्त्विषष्टातारं । 'द्क्षिणायाम्' इति दक्षिणस्रोतोऽनुष्टानप्रवृत्तो, समस्तभेदष्ठो-पकाघोरवक्रसंमुखत्वस्थानुरूप्यात्; मचोद्धार-प्रारम्भे स्वनुष्टानस्थाप्रवृत्तेः 'प्राद्धुखोद्द्धुखो वा' इत्युक्तम् । 'प्रणवासने' वर्णितव्याप्तिके सम्यग्मेरवाभेदाभिमाने स्थितः ॥ २९ ॥

करन्यासमाह

गन्धदिग्धों करों कृत्वा अस्रोण परिशोधयेत् । कवचेनावगुण्ठ्येतो प्रावयेदमतेन तु ॥ ३० ॥

परां शक्तिं तु संक्षोभ्य

गन्धेन कुँलकादिना, दिग्धो लिसो, 'परि-शोधयेत्' कियाशक्तिरवं प्रापयेत् । परां द्वाद-शान्तस्यशिवचन्द्रचन्द्रिकारूपां शक्तिं संको-भ्यानङ्गधेनवीयुक्तया प्रसरोन्मुखीं इत्वा, 'अमृतेन' परानन्दरसेन 'ह्यावयेत्' आच्छुरयेत् ।

१ म॰ पु॰ अलक्तमादिनेति पाउ ।

पश्चात् तथारूपतारक्षार्थं कवचमन्त्रेणावग्र-एठ्य ॥ ३० ॥

ततोऽनन्तं प्रकल्पयेत्।

करश्रुंडिविधाने तत्तन्मज्ञेन्यांस उचित एव कार्यः । तेनोपवाहुद्ण्डायगयन्थिप्रान्तवर्तिवि-द्यापदोध्यावस्थितानाश्रितप्रेतान्तमनन्तासनं प्राङ्गिर्णीततत्त्वं प्रणवेन कल्पयेत् ॥

मूर्ति न्यस्यानुवक्राणि

स्वच्छन्दं परिकल्पयेत् ॥ ३१ ॥

मूर्तिब्रह्मकवाटकलावकन्यासादि प्रागेव निर्णातम् । अतो यत्र यत्रायाति तत्र तत्र प्रथमपटलनिर्णातव्यातिरनुसर्तव्या । 'खच्छ-न्दम्' इति सकलम् ॥ ३१॥

अनन्तरम्

अङ्गुष्टादिकनिष्ठान्तं विन्यसेदङ्गपञ्चकम् ।

९ क्॰ रा॰ पु॰ शुद्धितसन्मन्त्रन्यास इति पाटः ।

उभयोरपि करयोः पद्ममुद्रामाविष्टयोः । 'अस्त्रं नखेषु' इति ग्ररवः ॥

ततः

भैरवानपि संकल्प्य

परं तत्त्वमनुसारेत्॥ ३२॥

'भैरवान्' कपालीशादीनष्टी वामतर्जनीतो दक्षिणतर्जन्यन्तं 'परं तस्वं निष्कलनाथं साङ्गं सदेवीकम्,अर्थात् स्फारिताङ्गुष्टयोः 'अनुस्मरेत्' विश्वानुगामित्वेनानुसंद्ध्यात् । यद्यपि करयोः पिण्डावयवत्वात् भाविपिण्डन्यासेनेव न्यासः संपद्यते, तथापि सर्वकर्मप्रदृत्तिप्रथमाङ्करक-रूपयोर्भगविक्तयाशक्तिमयत्वप्रस्मिज्ञानाय त-योर्देहन्यासात्पूर्वं सर्वागमेषु न्यास उच्यमान उपपन्न एव । शिवहस्तस्त्वन्याहगेव विशिष्ट-विधिविषयः ॥ ३२ ॥

एवं करन्यासमुक्त्वा देहन्यासे इतिकर्त-व्यतामाह

> त्राणायामत्रयं कार्य देहसंञ्जुद्धिकारणम् ।

इह चैतन्यविश्छेपपूर्विकां देहदाहोत्स्राव-नाप्यायनादिमयीं शुद्धिमाधाय भेरवात्मता-पत्तिः कार्या । चैतन्यस्य च

'शक्संवित्प्राणे परिणता ।' इति नीत्या प्राणेनैव विशोधनं कार्यम्।न चाशुद्धेन तेन तत्कर्तुं शक्यम्,-इति प्रथमं तच्छिडिः । देहस्याशुद्धस्य पुर्यप्टकरूपस्य संशुद्धिकारणम् ॥

तत्प्रदर्शयंश्चेतन्यविश्ठेषं वक्तमाह अञ्जूदः स्वमरुद्रेच्यः

ग्रुद्धेनापूरयेत्तनुम् ॥ ३३ ॥

क्रम्भकं रेचकं कृत्वा

व्योम्न्यात्मानं निधापयेत् ।

'अशुद्ध' इति वहिःप्रसेरे हेवाकचाञ्चल्य-े प्रावल्योछासितविकल्पतया जीवस्य पाशस्वेन स्थितः। 'रेच्य' इति स्वरसवाहप्रशमनेन भोग-द्वादशान्ते निवेश्यः। 'शुद्धेन' इति द्वादशान्त-विश्रान्तिलब्धशाक्तवलेन, आ समन्तात् खर-

९ स॰ पु॰ प्रगयेनीन पाठ ।

२ ग० पु० प्रगरहेवाकेति पाठ. ।

सवाहनिरोधेन 'पूरयेत्' तच्छाक्तस्पर्शेनाच्छर-येत् । आपूर्येवं कंचित्कालं प्रवेशनिरोधेन वललाभाय हृदयान्मूलपीठान्तं पूर्णकुम्भव-दचलस्थित्या स्थापयेत्। ततः क्रम्भकप्रक-र्पेलच्धशाक्तवलेन तेन वक्ष्यमाणदिव्यकरणा-नुसरणयुक्तयोध्वरेचकं कृत्वा प्राणाश्रय-मात्मानं 'व्योम्नि' मुण्डान्ते विश्रामयेत् । एप च प्रणवोच्चारसगर्भः प्राणायामः कार्यः। अत्र च रेचनादौ व्योसविश्रान्त्यन्ते पश्चके धार-णापश्चकं मनसा सूक्ष्मभुजयानुसंधायावि-कल्पविश्रान्त्या मनोहङ्कारबुद्धीः परतत्त्वे वि-लाप्य विश्राम्येत् । एवं सुक्ष्मशरीरशुष्टिर्भव-ति, - इति गुरवः ॥ ३३ ॥

किंरूपमात्मानमित्याह खद्योतकनिभं सूक्ष्मं करणेस्तु विवर्जितम् ॥ ३४ ॥ कार्येणेव विहीनं च मायाप्रध्वस्तगोचरम् ।

'खद्योतकनिभं' प्रकाशमात्रतस्वं, 'सूक्ष्मम्'

१ व व ख पु अविचित्ततयेति पाट ।

अवेदां, 'करणैः' त्रयोदशभिरिन्द्रियैः 'का-येंण' स्थूलसूक्ष्मात्मना दशविधेन, प्रध्वस्तो 'मायागोचरः' कालनियलादिर्यस्य, – इति व्य-त्ययः पूर्वनिपातस्य ॥ ३४ ॥

एवं शुद्धतामीपादितोऽपि **शिवीकार्यस्तथात्मेव**

यथा भवति तच्छृणु ॥ ३५॥

'शिनो भूत्वा शिवं यजेत्।' . इति न्यायात् । 'शृणु' अन्तः परामृश ॥ ३५॥

परं भावं तु संगृह्य

'अहैमेव परो हंमः शिवः परमकारणम् ।' इत्यादो वक्ष्यमाणं परं स्वभावं सम्यगिति अविकल्पावष्टम्भेन, गृहीत्वा स्वीकृत्य ॥ अत एव स्टष्टिसंहारकारिपरमेशस्ररूपस-

मावेशात्

ततः शोप्या तनुः प्रिये । सूक्ष्मायाः शुद्धत्वात् स्थूला ॥

९ स॰ पु॰ गुदात्मतामिनि पार ।

२ ग० पु० क्षयमेथीने पाठ।

३ क० ७० पु० मीकार्येति पाउ ।

कथम् .

संहारेण यभिन्नेन

. रुद्रबीजयुतेन च ॥ ३६ ॥

संहारः क्ष्र् ईज्ञानस्फाररूपो यभिन्नो य इत्यनेन युक्तः, रुद्रवीजम् जकारः, विन्दुरत्रा-क्षितः । एवमन्यत्र । अत्र देहे पार्थिवीं धारणां कृत्वा तच्छोपणे वायवी धारणा स्मर्तद्या । तनोः शोपोऽहन्ताभिमानरस-तनुभावः ॥ ३६ ॥

तेनेव दहनं कार्य-

मूर्ध्वाधोऽग्नियुतेन च।

तेनैवेदानीं निर्णीततत्वेन संहारेण, उन्ध्वीघोऽग्निना रेफेण युक्तेन तेन र क्ष्र्र्य् उँ इति पिण्डीकृतवीजाक्षरेणाग्नेय्या धारणया कालाग्निना आ पादान्सुण्डान्तं वहनम्,—इति अहन्ताभिमानपाशस्य छोपणं कार्यम् ॥

अधो विष्णुसमायुक्तो वायुवर्णः सविन्दुकः ॥ ३७ ॥

१ स॰ पु॰ अर्थाक्षिप्त इति पाठः ।

श्चासौ पूर्व हृत्पादावस्थितोऽभृत् तथाभृतमेव नीतं तमानयेत्॥

कीदृशं च

मलप्रध्वस्तचैतन्यं
कलाविद्यासमाश्रितम् ॥ ३९॥ रागेण रिक्षतात्मानं कालेन कलितं तथा । नियत्या यमितं भूयः पुंभावेनोपवृंहितम् ॥ ४०॥ प्रधानाज्ञायसंपैन्नं

गुणत्रयसमन्वितम् । वुद्धितत्त्वसमासीन-

वादतत्त्वसमासान-महङ्कारसमाद्यतम् ॥ ४१ ॥ मनसा व्रद्धिकमधि-

्रस्तन्मात्रेः स्थूछभूतकैः ।

युक्तमिति शेषः । नयनानयनपात्रत्वादेव संकोचाभासरूपेण 'मलेन प्रध्वस्तं' ग्रणीभूतं

१ ग० पु॰ शयमापनमिनि पाठ ।

'चैतन्यं' यस्य, अत एव किंचित्कर्तृत्वज्ञातृ-त्वरूपाभ्यां 'कळाविद्याभ्यां समाश्रितम्' । एवमन्यत् । अन्येषां च कळादीनां स्वरूप-मुत्तरत्र स्वावसरे निर्णेष्यामः ॥ ४१ ॥ ्रयदेतन्मायादिक्षित्यन्तं तत्त्वजातं

दितन्मायादिक्षिलन्तं तत्वजातं प्रणवेन तु सर्व त-च्छरीरोत्पत्तिकारणम् ॥ ४२ ॥ न्यसेत्क्रमेण देवेशि

त्रिंशदेकं च संख्यया ।

'शरीरोत्पत्तः कारणं' मायादिक्षित्यन्तं तस्त्रानि एकत्रिंशतं 'प्रणवेन' श्रीमन्निष्कर्लं-तुल्यव्यातिकेन शुद्धदेहोत्पस्यर्थ 'न्यसेत्' । प्रणवन्यासाच्चेतानि प्राग्दशातोऽन्यादृश्येव । तथाहि—अख्यातिरूपा माया भेदप्राग्दभ्या-विमोहिनी अस्य, कला पूजाध्यानादिकिंचि-त्कर्तृत्वोन्मीलिका, विद्या तात्विकविवेकप्रदा, रागो भक्त्यभिष्वङ्गप्रदः, कालः उपदेशादि-विपयकलनाष्रदः, नियतिः भगवदाराधनादो

१ रा॰ पु॰ निध्नलभशरक इति पाठ ।

अथ मूर्त्यूर्ध्वे भैरवं देवं सकलं परिकल्पयेत् । द्वात्रिंशद्वर्णकचितं स्फरत्तडिदियोज्यलम् ॥ ८४॥

हत्तो द्वादशान्तं मन्नोचारं कृत्वा, तत्र क्षणं विश्रम्य हृचेव मन्नराजं पुर्यप्टकं भैर-वीकर्तु न्यसेदिति ग्ररवः । अत्र च वक्ष्यमाण-ब्रह्मकवाटकळावक्रभङ्ग्यादि सर्वमास्त्रितमात्रं प्रभापुअन्यायेन चिन्तयेत्,—इत्याशयेन 'स्फुर-चिडिदिवोज्वलम्' इत्युक्तम् ॥ ८४॥

अथ

वकाणि करपयेदेवि स्वध्यानेन महेश्वरि । मूर्यादिचरणं याव-त्प्रणवादिनमोन्ततः ॥ ८५ । अष्टात्रिंशत्करुमेदं शोध्याध्यानं प्रकरपयेत् । ८९ छो॰] श्रीक्षेमराजाचार्यक्रवेश्वीतारयर्शकोपेतम् ५१ नवतत्त्वं त्रितत्त्वं च नवकं भेरवाभिधम् ॥ ८६ ॥ विद्याङा स्टोचनं चैव

क्षुरिकां च प्रकल्पयेत् । शक्तित्रयं ततो न्यस्ये-

दक्षदिग्वामगोचरे ॥ ८७ ॥ मध्यप्रदेशे देवेशि

एतद्विस्मरणार्थ पुनरपि पठितं; तत्त्वन्या-सेन परमेश्वरस्ट्रष्टानि तच्छक्तिमयानि, भग-वति तु प्रकाशानन्दघनानि; अत एव आस-नासीनात्मे (?) विश्वं शिवमयमित्युक्तम्॥८७॥

ध्यानमाह

ततो रूपमनुसारेत्। त्रिपञ्चनयनं देवं

जटामुकुट्मिण्डतम् ॥ ८८ ॥

चन्द्रकोटिप्रतीकाशं चन्द्रार्धकृतशेखरम् ।

५ 'अप्सनाचीनम्' इति सग्रुभीतः पाट ।

घृताक्तांश्चिछकांश्चेव **ळवणान्परिकल्पयेत् ॥ १३३ ॥**

अवदंशान्यनेकानि कट्टनि मधुराणि च। रसालां च दिध क्षीर-

मासवं विविधं तथा॥ १३४॥

मत्स्यमांसान्यनेकानि लेह्यपेयानि यानि च ।

,अ्यमापूरयेच्छंभो-

ं विंत्तशाट्यविवार्जितः ॥ १३५ ॥

'यद्यक्तिंचिन्मानसाहादि सर्व तत्तद्युक्त्यैवानुसन्धाय पूर्वम् ।

विश्वाभेदाङ्गरवैकात्म तसिन् खिसन्सर्व धाम्नि लीनं विद्ध्यात् ॥'

इति 'नैवेद्यरहस्यम्। 'वित्तशाट्यविवर्जित' इति वाह्ययागे योज्यं; निह मानसे यागे क्रपणत्वं भवति कस्यचित् ॥ १३५ ॥

एवं कृत्वा भगवद्ग्पस्य खात्मनः परमान-न्द्रनिर्भरत्वमनुसन्धातुम्

पश्चाद्रघः प्रदातन्यः सुरया सुसुगन्धया ।

सुराया आनन्दहेतुत्वादेवमुक्तम्। ये तु जात्युद्धारपरभेरवरूपत्वान्मीलकेऽप्यम्मिन् भेर-वनये सुराशब्दं जलवाचिनमपि व्याचक्षते ते जातिग्रहयस्ताः

'मद्यं मांसं तथा मत्यानन्यानि च यसनने । माचारांश्र निसचारांहिदिनो न जुगुप्पपेत् ॥' (५१४५)

इति भाविसमयोछद्विनः पशत्र एव ॥

एवं च कृत्वा सद्धां प्रदर्शयेत्पश्चा•

त्रिधा त्रेकाल्यकर्मणि ॥ १३६॥

एकमीपो' रहानवादः । ह्यार्ट

'त्रेकाल्यकर्मणि' इत्यनुत्रादः । *च्यार्ट* चेतत्प्राक् ॥ १३६ ॥

> त्रणिपातं ननः कृत्वा जपं पश्चात्समाचरेत् ।

परभैरवे समावेशनं 'प्रणिपातः,' अन्यथा अन्त-र्वहिश्च भैरवीभावे कृते कः क्रुत्र प्रणिपतेत्।

जपोऽत्र भूयोभूयः परभैरवखरूपे विमर्शः॥ कथमित्याह

अक्षमाळां तु संगृह्य गन्धेः पुष्पैः समर्चिताम् १३७

वाङ्किरुद्दः सुचित्तात्मा राजीवासनसंस्थितः ।

मूलमन्त्रं समुचार्य नादे लीनं विचिन्तयेत् १३८

उन्मील्याक्षाणि संचिन्त्य ततस्तु जपमारभेत ।

'समर्चिताम्' इति 'ओं अक्षमालाये नमः' इति प्रयोगेण । 'राजीवासनसंस्थित' इत्यनेन वक्ष्यमाणदिव्यकरणाधिरूढत्वं स्रक्ष्यते । अत

एव पश्यन्त्यादिरूपा 'वाक् निरुद्धा' मन्त्रामः र्शमयीकृता येन, अत एव शोभनमविचाि

चित्तं यस्य तादृगातमा यस्य, 'मूलमन्नम्' इति सकलं निष्कलं वा, सम्यगिति 'अक्ष-राक्षरसन्तानम्' इति कमेण 'उचार्य' ऊर्ध्व चारयित्वा 'नाद' इति

'नासोचारियता क्षित्.....।'
इति वक्ष्यमाणिनस्योदितस्फुरत्तात्मिन 'स्टीनं'
तन्मयीभूतं विशेषेण तदनुप्रवेशात्मना चिन्तयेत्। कथम्? 'अक्षाणि' इन्द्रियाणि 'उन्मीस्य' ऊर्घं मीलितानि कृत्वा 'संचिनस्य' मञ्चदेवतां सम्यगात्मेक्येन चिन्तियत्वा, चिन्तयन्नेव 'जपमारभेत' भृयोभूयो मन्नं विस्रोत्।
उक्तं च

'भृषोभूषः परे भावे भावना भाव्यते हि या । ः जपः सोध्य स्वयं नादो मत्रात्मा जप्य ईद्यः ॥' इति श्रीविज्ञानभैरवे (१४५ श्हो०)॥ १३८॥

अत्र च

अक्षराक्षरसन्तानं न द्वृतं न विलम्बितम्॥१३९। जपः प्राणसमः कार्यः अक्षरादक्षरं 'सन्तानः' प्रसरणं यत्र । तेन वीजाक्षराणां हस्तदीर्घादिमात्राः, मालामत्राः णामक्षराणि चिच्छक्तयात्ममन्रदेवतास्त्रप्रिमिन् तानि विमुशेत् । यथोक्तम्

'मत्रं मणिवदालम्ब्य प्रभावन्मत्रदेवताम् । जपध्यानादिकं कुर्यात्र ताटस्थ्येन कुत्रचित् ॥' ति । न 'द्रतम' इति घस्तक्रमविधि परिद्वः

इति । न 'द्रुतम्' इति यस्तकमविधिं परिहृत्ये-त्यर्थः । 'न विलम्वितम्' इति मध्ये मध्येऽलनु-सन्धिशुन्यमिति यावत् । 'प्राणसम' इति मध्यवाहिना प्राणेनोर्ह्यांसप्रवेशात्मना मध्यवाही प्राणो यथान्तर्मान्तं परामर्शं सहत इल्र्थः । तेन मालामन्नान् प्राणशक्तावंशांशि-कात्वात्मक्रमेण कमात्क्रममधिकं नियोजयं-स्तावदभ्यसेत् यावत् समस्तमालामन्त्रपरामशै प्राणशक्तिरन्तः क्षमते। तथा सति हि कला-यासात्मकसंवित्सतत्वासादनं भवति । चतु-प्कलप्रणवादीनि तु पिण्डाक्षराणि पञ्चप्रणवा-धिकारवक्ष्यमाणव्याह्यनुसन्धानेनेव मध्यम॰ प्राणसाम्येन उच्चारयन् जपेत् । उक्तं च

१ क॰ स॰ पु॰ उलाविताशप्रवेशिन पाटः ।

१४१ स्हो०] श्रीक्षेमराजाचार्यकृतोह्योतास्त्यटीकोपेतम् ७९

'न पुंसि न परे तत्त्वे शक्तो मत्रं नियोजयेत्।' इति ॥ १३९ ॥ ं

एवमितिकर्तव्यतामुक्त्वा फलंभेदं निरू-पयति

दिनस्थो मुक्तिकाङ्क्षिभिः।

हृदयाद्वादशान्तं प्राणवाहः दिनं, तत्र तिष्टति, न्इति निर्गर्भमपानवृत्त्या प्रविदय मञ्जगर्भमूर्ध्वप्राणान्ते विश्रान्तिपरो जपेदिति यावत् ॥

संहारः स तु विज्ञेयः समस्ताशेषसंहारात् ॥ अत एव

शिवधामफलप्रदः ॥ १४० ॥ साधकाभिप्रायेण तु

व्योम्नि प्राप्तो यद्ा नादः

पुनरेव निवर्तते । शर्वरी सा तु विज्ञेया इदज्ञं यावदागतः ॥ १४१ ॥

सृष्टिरेषा समारूयाता सर्वेसिद्धिफलोदया ।

'व्योम्नि' द्वादशान्ते 'नाद' इति तच्छेषी-भूतो मन्त्रो 'निवर्तते' इति द्वादशान्तावस्थिति-लब्धोन्मेपवशादपानऋमेणान्तर्विशेत्। 'सृष्टिः' इति आप्यायकरत्वात्, सर्वेपामुत्तमादिसिद्धि-फलानामुद्यो यस्याम् । तेनैवं साधकैर्निर्गर्भ-मेव प्राणवृत्त्या मुक्तिप्रत्यूहपरिहाराय मुण्डा-न्तमाश्रिल, तत उन्मिपद्पानशक्त्याश्रयेण हृत्प्राप्तिपर्यन्तं जपः कार्यः, उभयार्थिना तु उभयथापि,-इत्थर्धान्मन्तव्यम् । इत्थं चास्य मत्रस्य अशुद्धतत्त्वसंहारशुद्धतत्त्वसृष्टिकारि-तया मुक्तिभुक्तिप्रदमेकमेव पूर्णं वीर्यम्, आराधकाशयभेदातु पृथग्विभज्य दिष्टम् ॥ १४१ ॥

एवं च कुर्वता

आत्मनो भैरवं रूपं सदा भाव्यं वरानने ॥ १४२॥

तस्य विद्रा विनश्यन्ति जपश्च सफलो भवेत् ।

सर्वदशासु परभैरवचेतन्यरूपमात्मानं 'भा-वयतो' विमृशतो विशेषेण व्रन्ति सुक्तिसिद्धि-प्राप्तीः,-इति 'विव्ञाः' पाशाः प्रतिवन्धकाश्च नश्यन्ति; अत एव जपो सुक्तिमुक्तिभ्यां सफलो भवेदेपां यथाभिष्रायम् ॥ १८२ ॥

जस्वा निवेदयेद्देवि मैरवाय वरानने ॥ १४३ ॥ ﴿ पुरकेण प्रयोगेण

हृदि स्थिताय भेरवाय द्वादशान्तात् प्रवेश्वरूपेण पूरकप्रयोगेण मुसुश्चस्तु फलानभिसं-धिसंवन्धिना 'भगवन् जपमेवंसंख्याकं ग्रहाण' इति निवेदयेत् ॥ १४३ ॥

कीदृशं

त्रिस्थं च त्रितयान्वितम्। त्रिसिद्धिसिद्धिदं देवि

१ कः पु॰ विमा प्रणदयन्तीति पाठ ।

'त्रिषु' उछासप्रवेशोभयात्मकेषु पदेषु ति-ष्टति,–इति यः, तथा वाब्धनःप्राणात्मकेन 'त्रि-तयेनान्वितं' युक्तम्, उत्तममध्यमाधमभेदा-ब्रिरूपा या सिद्धिः साधकेभ्यः, तथा सिद्धिरेत-द्विलक्षणा मुमुक्षोर्मुक्तिरूपा, तामुक्तवक्ष्यमाण-युत्तया ददाति यः। त्रिसिद्धिरिति सिद्धिश्चेति

योजयित्वा व्याख्येयम् ॥ किं च

सरहस्यसुदाहतम् ॥ १४४।

योजनिकायां पञ्चप्रणवाधिकारे च वक्ष्य माणनीत्वा मुमुक्षुबुभुक्ष्णामृध्वं द्वादशान्तमा हृतं प्रापितम्, उर्ध्वाचाहृतं हृद्यान्तं प्रापितं सरहस्यं कैश्चिदेव विकसितमध्यमार्गेर्छ मित्यर्थः ॥ १४४ ॥

सिडिवैशिष्ट्येनास्य साधकं प्रति वक्तमाह

ञान्तिके मानसो जप्य उपांञ्चः पौष्टिके स्मृतः । सञ्बद्धाभिचारेऽसी मागुद्ग्दक्षिणामुखः ॥ १४५॥ एतद्याचप्टे

आत्मा न शृणुते यं तु ्मानसोऽसो प्रकीर्तितः । आत्मना श्रूयते यस्तु तसुपांज्ञुं विजानते ॥ १४६ ॥

परे शृष्वन्ति यं देवि

सञ्चन्दः स उदाहृतः । मानसो मध्यमायां वाचि । उपांशुसराव्दौ

मानसा मध्यमाया वाचि । उपाशुसराव्दा तु स्क्ष्मस्थूलप्रयत्नायां वैलर्याम् । त्रयस्यास्य भोगहेतुत्वमन्यत्राप्युक्तम्

'मध्यमो भोगमोक्षाख्य उपांछः सिद्धिदायकः । वाचिको भूतविपजित्तत्रज्ञ्ञ्ञाभिचारिकः ॥' इति । एवं वदन् पश्यन्तीपरावाग्भ्यां मुक्तौ जीवन्मुक्तौ च जपः कार्यः,-इति सूचयति । उक्तं च

'जीयन्युक्तो परो झेयो मुक्ती मुद्रितमेदकः ।' इति ॥ १४६ ॥

१ क॰ रा॰ पु॰ आत्मना श्र्णुते इति पाठ ।

एते चश्रीकामरूपोजयिनीकाइमीरकाञ्ची-करवीरदेवीकोट्टोडियानहिरण्यपुरवासिनः, -इत्याम्नायादेतदाधारपीठादिपूजापि अर्थसि-द्धैव । अत्र 'इमशानैः सकवन्धैः' इत्यादि सर्व-रमशानसाधारणम् । इत्थंभृतलक्षणे चैता-स्तृतीयाः ॥ १७९ ॥

एतांश्च

तर्पयेन्मत्स्यमांसाद्ये-रासवैर्विविधैस्तथा ॥ १८० ५ गन्धं पुष्पं तथा धूपं

सर्वेषां तु प्रदापयेत् ।

इमशानानि हृद्यागे नोक्तानि मा भूदेह शोप,-इति, एवमुत्रत्वादादौ मत्स्यादिभिस्त-र्पणं ततः पूजा, एतानि यतिविषयाण्येव। अत्र च पक्षे लोकपालास्त्रावरणे पृथकार्ये, तथा च पञ्चावरणा पूजा भवति ॥ १८० ॥

अत्र च

प्रणिपातं ततः कृत्वा जहवा मन्त्रं सुभावितः॥१८१॥ रेचकेन प्रयोगेत निवेद्य विधिपूर्वकम् ।

हुड्डुङ्कारनमस्कारा-न्कृत्वा चैव ततो व्रजेत १८२

अग्निकुण्डसमीपं तु अर्घहस्तः सुभावितः ।

मन्नमिति मूलमङ्गसहितं, रेचकेन 'विधि• पूर्वकम् इति द्वादशान्तारोहतद्विश्रान्तितदवरो-हंपूर्वं नासायेण जप्तं मन्नं सपुष्पं 'भगवअपं पृहाण' इति प्रयोगेणापयत् । भक्तिवेवश्यो-न्मिपन्नादामर्शमयो ध्वनिर्मुखवाद्यापरपर्यायो हुड्डुंकारः ॥ १८२ ॥

क्रण्डसंस्कारानाह

कुण्डं तु रुक्षणोपेतं श्रोक्षयेदस्रवारिणा ॥ १८३ ॥

कवचेनावगुण्ठ्येत-दस्रदर्भेण चोहिषेत्। វូនន ि २ पट० **लच्छन्दतन्त्रम** ।

लक्षणपराः । शोध्याध्वानमिति येनाध्वना ग्र-रुर्दीक्षां चिकीर्पति ॥ २७३ ॥

एवं कृत्वा

भैरवं पूजियत्वा तु शास्त्रदृष्टेन कर्मणा ।

वक्रसंधिश्च वक्राभ्यां

शिववज्ञाप्तिवज्जयोः ॥ २७४ ॥

शास्त्रदृष्टेनेति यथोक्तावरणान्तं मानसे-नार्घादिक्रमेण । वक्राभ्यामिति वह्वर्थं द्विव-चनं, तेन वक्रमंत्रेरित्यर्थः । शिववके भैरव-वक्रम् : अत्र च 'ओं छं सद्योजाताख्यभैरव-वक्रं शिवाग्निवक्रेऽनुसंद्धे स्ताहा' इत्यादिकः में जै वक्रसंधिश्च पूर्वोक्तवक्रसंधिविलक्षणः क-

र्तव्यः ॥ २७४ ॥ किं च

संधाय चैवं जिह्नाभ्यां अन्तर्वहिर्वह्निवक्राणां परमेशवक्रेर्मन्नपूर्वे

जिह्वानुसंधानं कृत्वा १ स॰ प्॰ प्रयोगणेति पाटः ।

२ स॰ ग॰ पु॰ सपदनमिनि पाठः।

२७७ स्रो०] श्रीक्षेमराजाचार्यकृतोद्योताल्यटीकोपेतम् १४५

नाडीसंधिरतो भवेत्।

तदाह

मूलमन्त्रं समुचार्य अग्निनासाविनिर्गतम् ॥२७५॥ स्थण्डिलस्थित्रिवालीन-मेकार्थं चैव संध्येत ।

अग्निहृद्याद्भावनया मूलमञ्जमुज्ञार्य तद-क्षिणेन निर्गत्य स्थणिडलेशस्य वामेन प्रविश्य दक्षिणेन निर्यायात्,—इति क्रमेण सर्वाव-रणमञ्जेष्वतुसंधाय अग्नेर्वामेन विशेत् । ए-कार्थमित्यभिन्नं स्वन्छन्दभैरवात्मकं वाच्य-देवतारूपमित्यर्थः॥ २०५॥

एवमनुसंधाय

ञ्जुद्धाज्येनाहुतिशत-मष्टोत्कृष्टं वरानने ॥ २७६ ॥ भैरवस्य तु होतन्यं वज्ञाङ्गानां दशांशकम् । भैरवाष्ट्रकलोकेशा-न्दरामांशेन होमयेत् ॥२७७॥

पद्विंशत्तत्वानि स्थूलसूक्ष्मपरभेदादष्टोत्तर-शतमिति(व्याध्या) वनयव(अधिश्रयणादि)-संस्कारैरापादिताशेपविश्वमयत्वेन आव्येन अष्टोत्तरशतस्त्रवहोमाक्षैरवमन्नदेवतां तर्पयेत् अनुग्रहाभिमुखीकुर्यादित्यर्थः। वक्रादीनां द-शांशत्वेऽभिप्रायो जपप्रकरणे निर्णीतोऽङ्गव-हेव्या देववदित्यन्ये॥ २७७॥

अध

मूलमन्त्रं समुचार्य पूर्णामेकां प्रपातंयेत्।

सर्वमन्रचक्रतर्पणाय ॥

ततोऽपि प्रधानभृतमूलमञ्जतस्यर्थं द्वितीयां पूर्णां दयादित्याह

भैरवाप्यायनार्थाय तथा पूर्णी प्रपातनेत ॥२७८॥

१ स॰ पु॰ प्रदापयेदिति पाटः ।

२८० स्डो०] श्रीक्षेमराजाचार्यक्रतोह्योताख्यटीकोपेतम् १४७

ततोऽपि

पुनर्स्यूनातिरिक्तार्थे निश्छिद्रकरणाय च।

मूळेन पूर्णां पातयेदिति शेषः । न्यूनातिरि-क्तनिष्टत्यर्थमेव निश्चिद्रकरणम् ॥

एवं निखहोमविधिं निर्वर्त्य

पश्चाद्योमः प्रकर्तव्यो

यथेच्छं तु वरानने ॥ २७९ ॥

यथेच्छिमिति नैमित्तिकः काम्यो वा ॥२७९

अथेवं होमद्रव्यविभागं तत्तत्ताधनाभि-प्रायतो निर्दिशति

सर्वकामप्रदो होम-

स्तिछैः शस्तो घृतान्वितैः।

पृथक्तु

ं धान्यैर्धनार्थसिद्द्यर्थं

आज्याक्तेरिति सर्वत्रातुपङ्गः। धनमजावि-कम्, अर्थो हिरण्यादिकम् ॥

· घृतगुग्गुलहोमतः ॥ २८० ॥

जायते विपुला सिद्धि-रधमा मध्यमोत्तमा ।

तथा

श्वेतारविन्दैराज्याक्तेः

होमः कार्यः ।

विल्वैश्च श्रियमाप्नुयात् ॥२८१ क्षीराक्ततिलहोमेन

शान्तिकर्म वरानने । प्रायश्च द्रव्याणि जातभेदेन चतुर्धा स्थि-

तानीति तैहोंमाहैंः।

सितरक्तपीतकृष्णैः

शमनाकृष्टिपौष्टिकम् ॥२८२॥ मारणं च वरारोहे क्रमेण परिकल्पयेत् ।

किं च

कुन्दुपुष्पैः सुतार्थाय होमो भवति ॥ अशोकैः प्रियसंगमः ॥२८३॥

जातिकुट्सळकेः कन्या गान्धर्वी वकुलोह्नवेः ।

गान्धवा वकुलाइवः । नागेस्तु नागकन्या वे सिद्धार्थेः सिद्धकन्यका ॥२८४॥ चण्यकेश्राप्यप्सरसो नरेन्द्रः फलगुषेण तु । घृताकेन वरारोहे समन्त्री सपुरोहितः॥ २८५॥ राज्ञी पुत्रसमोपेता

राज्ञा पुत्रसमापता ्वशं याति वरानने ।

यक्षिणी वशमायाति पुष्पेश्चेव कदम्बजैः ॥ २८६ ॥ ४३० ो २० - - - - - - - - - -

सर्वेप्वेभिमतेषु तेरित्यनुपङ्गः कार्यः । नागे-रिति पुंनांगेः, सिद्धार्थेः पुष्पविशेषेः । यत्र येः युष्पेहोंमस्तत्र तेरेवार्चनं कार्यम्, फल्युपमिति नमांसम् ॥ २८६ ॥

१ ग॰ पु॰ फदम्पश्चीति पाठः । २ स॰ पु॰ सर्वेष्यप्रेति पाठः ।

तथा

विद्याधरी कुय्यकेश्व साधयेन्नात्र संदायः ।

कुय्यकानि कुटकाख्यानि । 'नात्र संशय' इत्यनेन निश्चितप्रतिपत्तेः कर्म फलदं भवति,— इत्याहः अत एव शिष्यलक्षणे 'दृढवत' इत्ये-तत्साधकविषये योजितम् ॥

होमे हस्तसंस्थानमाह

मृगीं वड्डा तिछेहींमः

प्रस्ततर्जनीकनिष्ठाङ्गुलिरङ्गुष्टमध्यमानामा-संदंशात्मा मृगीवन्धः ॥

पद्मविल्वैरधिष्ठितम् ॥ २८७ ॥

अखिष्डतैः कृत्वा जुहुयादिति शेषः ॥२८७

भक्ष्येर्घासप्रमाणेस्तु

धान्यैः प्रसृतिसंमितैः ।

अत्र च हस्तसंनिवेशो यथोचितमनुम-न्तव्यः॥ २८९ श्लो०] श्रीक्षेमराजाचार्यकृतोद्योताख्यटीकोपेतम् १५१

उपसंहरति

्षवं होमानुसारेण साधको विधिसंस्थितः॥२८८॥

पूजाहोमरतो नित्यं यान्यान्कामान्समीहते । तांस्तान्स साधयत्येव भैरवस्य वचो यथा ॥ २८९ ॥

'विधो' शास्त्रनियत्रिते कर्मणि सम्यक् स्थितः 'कामान्' काम्यमानानि फलानि, यथा भैरवस्याज्ञा स ह्यागमात्माज्ञामात्रेणैव सर्वं संपादयति । अथ च यथा येन सत्याभि-संधिरूपेण भैरवस्य सर्वशक्तेः न तु परिमि-तस्य कस्यचिदिदं वचः, तथा तेन प्रकारेण आश्वस्तानामेष विधिरनुष्टीयमानः साध्यये-वाभीष्टमिति शिवम् ॥ २८९ ॥

> गुरुचरणसरोजामोदमत्तं मनो मे यदिह किमपि तत्त्वं व्याकरोच्छैयशास्त्रे ।

९ प० पु० क्षभ्युपगमेति ।

विविधविधिरहस्यं स्यात्तदासेव्यमानं भवहरहरथामावेशि सङ्गत्तिभाजाम् ॥ १ ॥

इति श्रीखच्छन्दतन्त्रे श्रीमहामाहेश्वराचार्यवर्यश्रीक्षेमराजविरचितोह्चोतास्य-व्यास्योपेतेऽचीधिकारो नाम द्वितीयः पटलः ॥ २ ॥

> श्रीमः प्रतापभूभर्तुराज्ञया श्रीतये सताम् । मधुसूद्वकौलेन संपाद्यायं प्रकाशितः ॥

श्रीमत्साम्बशिवार्पणं भ्यात्॥

अध

श्रीखच्छन्दृतन्त्रम्

श्रीमन्महामाहेश्वराचार्यश्रीक्षेमराजकृतोह्योतार्ख्य-विवरणोपेतम् ।

(तृतीयः पटलः)

यत्र गरुत्युन्मिपिते-ऽशेपा संसारवासनाविस्ना । अधिवासोऽसौ सर्वो जयति परानन्दनिःध्यन्दी ।।

एवं प्रासङ्गिकानन्तरप्रमेयगर्भमवदयानुष्टेयं नित्यकर्मोक्स्वा प्राप्तनिरूपणावसरं नैमित्तिक-प्रथमभृतमधिवासं निर्णेतुं भैरव उवाच

> अधिवासं प्रवक्ष्यामि यथावद्नुपूर्वेशः ।

देवग्रुरुशिष्यद्रव्याणां भाविदीक्षोचितयो-ग्यतात्मकसंस्कारपरिश्रहो यागगृहाधिकरणव-सनं चाधिवासः स च ग्रुरुणा कार्थः, इति तत्संस्कारोपकममेव तमाह वारिणा सुविशुद्धात्मा कृतकृत्यः प्रसन्नधीः ॥ १ ॥

भसोद्धितदेहस्त मुद्रालङ्कारभूषितः ।

जिह्मजेनोपवीतेन सवासा वा दिगम्बरः॥ २॥

सुगन्धिगन्धिलप्राङ्गः

पुष्पस्रग्दामभूषितः ।

दिव्याभरणसंप<u>त्</u>नः सुप्रसन्नः सुभावितः ॥ ३ ॥

सुधूपितः सुताम्बूछ-श्चन्द्नागुरुचर्चितः ।

'आत्मा' शरीरं मनश्र । 'कृत्यं' संध्याव-न्दनादि; अथ च कृतकृत्यः परभेरवैक्यपरि-पूर्णः, तत एव 'प्रसन्ना' व्यक्तवाद्याभिलापा

'धीः' यस्य । 'मुद्रालङ्कारभृषितः' शिखाक-र्णप्रकोष्टप्रतिष्टापितपञ्चमुदः । 'जिह्नः' शवः

९ स॰ ग॰ पु॰ धामशोमित इति पाठः ।

श्रीक्षेमराजाचार्यकृतीस्थोताख्यटीकोवेतम १५५ ६ स्रो०ी 'तज्जेन' तत्केशजेन । एतच यथायोगं गृहस्य-नैष्ठिकाचार्यविषयं व्याख्येयम् । 'सुगन्धि' इलादिना इदमाह-यस्य स्वभावेन शिवभाव-नापरत्वं नास्ति स वाह्योपचारेणापि चेतः प्रसाद्य 'सुभावितः' शिवावेशोन्मेपमयः स्यात् । यतः 'न चावज्ञा कियाकाले संसारोद्धरणं प्रति । मञ्जदानवतादेशंशिष्यधुङ्गरकी भवेत ॥ इलाम्नातम् ॥ किं कुर्यादित्याह मखद्वारप्रदेशे तु खित्वा प्रागिव भावितः॥ ४॥ द्वाराध्यक्षान्प्रजयित्वा पुष्पप्रक्षेपणं ततः । हुंफटारप्रयोगेण तालाज्ञव्दं विधाय च ॥ ५ ॥

पार्ज्यधोहस्तसंयोगा-द्विघ्नप्रोचाटनाय वै ।

पाष्ण्यां भूमिगतान्हन्या-त्तालयां चान्तरिक्षगान् ॥ ६ ॥ मन्त्रेदिंव्यान्विशोध्येवं यागहर्म्य विशेत्ततः। पुष्पप्रक्षेपणं तालाशब्दं विघ्नप्रोचाटनाय

पाष्ण्या अधोभूमिसंयोगात् हस्तसंयोगाच विधायेति विद्धिहिशेदिति योजना । 'अन्त-रिक्षं' भवोलोकः । स्पष्टमन्यत् ॥ ६ ॥

अध

रक्षां पूर्ववदस्त्रेण परितः परिकल्पयेत् ॥ ७ ॥

वर्मणा मायारूपेणा-च्छाचेव तु मखालयम् । ततो दक्षिणदिग्भागे उपविश्य वरानने ॥ ८ ॥

करन्यासं यथापूर्व दहनोत्पूयने तथा। १२ क्षो०] श्रीक्षेमराजाचार्यकृतोह्मोतार्यटीकोपेतम् १५७

ष्ठावनाप्यायने चैव सक्छीकरणं तथा॥९॥ पूर्ववन्मानसं याग-

मन्तर्देहे समाचरेत् । 'परिव' इति असणकारम्

'परित' इति अस्त्रप्राकाररूपाम् 'मायारू-पेण' इति माया हि कलातत्त्वान्ताशेषाच्छा-दिका दुर्भेदा चेति तद्रूपेण । शिष्टं निर्णीत-पूर्वम् ॥ ९॥

अन्तर्यागे प्रायुक्तं विधिं स्मारयति

शक्तयाधारमनन्तं च

धर्मादिचरणावधि ॥ १० ॥
गात्रकांणि त्वधर्माद्यास्तथा संधानकीठकान् ।
अधश्छाद्नमूर्ध्वं च

पद्मकेसरकणिकाः ॥ ११ ॥
पुष्कराणि च शक्तीश्र्य
मण्डलानमण्डलाधिपान् ।

[ै]१ ख॰ पु॰ समारमेदिति पाठ । ⁾

शिवान्तमासनं दया-त्पूर्वरूपं ध्रुवेण तु ॥ १२ ॥ मृतिंब्रह्मकलाव्यृहं नवतत्त्वं त्रितत्त्वकम् । हात्रिंशदक्षरं देवं भैरवाष्ट्रकमेव च ॥ १३ ॥ विद्याङ्गानि तथा देवीं क्षरिकां लोचनत्रयम् । शक्तित्रयं परं देव-मङ्गषट्समन्वितम् ॥ १४ ॥ निर्णीतं चैतत् । नैमित्तिकेऽपि सर्वमेतत् कार्यमिति पुनः पाठेऽभिप्रायः ॥ १४ ॥ अपि च सुद्रामन्त्रांश्च द्रव्याणि यथास्थानं प्रकल्पयेत् । आवाहनस्थापनसंनिधाननिरोधनादिरूपा 'मद्राः' आसनतो भैरवान्तान् मन्त्रान्, पाद्या- १७ क्षे॰] श्रीक्षेमराजाचार्यकृतोक्षोतास्यदीकोपेतम् १५९ चमनीयार्घादीनि द्रव्याणि । यथास्थानमिति प्रवोक्तया नीत्या ॥

नाक्षया नात्य तदेतत्सर्व

संकल्प्य च यथान्यायं यथायोगं प्रकल्पयेत् ॥ १५ ॥ यथायोगं यथाक्रमं यो यो 'न्यायो' निरू-पितव्याध्वनुसरणं तद्दनतिक्रमेणेत्यर्थः ॥१५॥ अथावरणन्यासमपि स्नारयति सयोजातं च वामं च

अघोरं च यदुक्तवान् । पुरुषेशौ च देवस्य

द्रस्थांश्चोपकल्पयेत् ॥ १६ ॥ इद्यादींस्ततः पञ्च

दिशासु विदिशासु च । उक्तवानहमित्यर्थः । दिशास्त्रित्यादिरैशः

पाठः ॥ १६ ॥

किंच

पूर्वतो यावदीशान्तं भैरवावरणं वहिः॥ १७॥ ळोकपाळांस्तदस्त्राणि पूर्वादीशान्तकावधि ।

परिकल्पयेदित्यनुषज्यते ॥ १७ ॥

मन्त्रसंधानमाह

अस्त्राणि ठोकपाठांश्र्य भैरवाप्टकमेव च ॥ १८ ॥ पञ्चन्रह्माण्यथाङ्गानि

एतान्यावरणानि हि । क्रमेणोच्चारयेत्सर्वा-

न्यावत्तद्वर्भमैश्वरम् ॥ १९॥

मन्त्रसंधानमेतद्धि

'शूलहस्तायेशानाय नमः' इति प्रातिलो-म्यक्रमेण सकलान्तमुत्तरोत्तरलीनताक्रमेणो-चारणं 'मन्त्रसंधानम्' 'पश्चत्रह्माण्यथाङ्गानि' इति प्रातिलोम्यक्रमेऽप्यानुलोम्येन पाठो वक्राङ्गानामेकावरणहेतुत्तया, – इति ज्याव-रणोऽयं क्रमः ॥ १९ ॥ २१ स्रो ः] श्रीक्षेमराजाचार्यकृतोङ्गोताल्यटीकोपेतम् १६१

अथ

परमीकरणं शृणु । उचारयेत्ततो देवं हस्वदीर्घष्टुतान्वितम् ॥ २०॥

तावदुचारयेन्मन्त्रं यावन्निर्वाणगोचरम् ।

'देवं' योतनादिसतत्त्वं श्रीनिष्कलम् । ह-स्रेसादि,

'इसं दीर्घ हुतं ब्रह्ममतिब्रह्मं परं शिवम्' (६१४) इति पञ्चप्रणवाधिकारे वक्ष्यमाणस्थित्या अ-कारोकारमकारविन्दुनादवर्णकलासु इस्लादि-मात्रारूपासु वक्ष्यमाणव्यात्यनुसारेण विश्रम्य 'निर्वाणगोचरं' द्वादृशान्तं यावनमञ्जमुचारये-वित्यर्थः ॥ २०॥

अज्ञेवेतिकर्तन्यतां पूर्यति अधःशक्तेर्यावदूर्ध्व सोमसूर्यपथान्तरा ॥ २१ ॥

किं च

सर्वेष्वावरणेष्वेवं

देवि तद्यापकं न्यसेत् ॥ २४॥ एवमिति एकेनैव प्रयत्नेन ॥ २४ ॥

तेन चाधिष्रिताः सर्वे सर्वकामफलप्रदाः ।

तद्रश्मिपुञ्जात्मकत्वात् सकलादिमन्त्राणां,

चो हार्थे॥

अत्र पूर्वोक्तं ध्यानादि सारयति

यथा स्वरूपसंस्थान-

वर्णा ये कथिता मया ॥ २५॥

तथा ते विनियोक्तव्या

मानसे मानसेन तु।

'सरूपं' मुळं ब्रह्माङ्गादिरूपं, 'संस्थानम' आकृतिः, 'वर्णः' सितादिः, 'कथिताः' इति द्वितीये पटले । 'मानस इति'यागे, 'मानसेन'

चित्तेन ॥ २५ ॥

२७ क्षो०] श्रीक्षेमराजाचार्यक्रतीह्योताख्यटीकोपेतम् १६५ .

ततश्च

कर्णिकायां तु संस्थाप्य द्विधावस्थं च भैरवम् ॥ २६ ॥ शुद्धस्फटिकसंकाशं सर्वमन्त्रैरऌंकृतम् ।

'द्विधा' सकलिन्कलभावेन 'अवस्था' अनुप्राह्यानुप्रहाय सस्वातच्चेणावस्थितिर्यस्य, सकलं सिताकारं निन्कलं तु प्रकाशमात्रतन्तम् 'अलंकृतम्' इति रिहमपरिवृतम् । एवं द्वात्रिंशदक्षरापेक्षया यद्यपि मूलमन्नस्य निन्क-लवं तथापि अकारादिकलोचारे सति सक-लवं तथापि अकारादिकलोचारे सति सक-

यत्सत्यतो निष्कलं तत्त्वं तन्निर्दिशति

तत्रापि प्रतो ज्ञेय-

मिनिर्देश्यमनामयम् ॥ २७ ॥ तत्र तयोः सकलनिष्कलयोरुपरि 'परतः' परं परिपूर्णेन रूपेण भैरवसरूपं 'ज्ञेयं' स्वतः प्रकाशमानं प्रत्यभिज्ञेयमित्यर्थः । यतस्तद्-

१ ग॰ पु॰ सप्राप्येति पाठः ।

'अनिदेंश्यम्' इदन्ताया न विषयो, यसात् 'अनामयं' स्क्ष्मतमेनापि आमयेनाख्यात्यात्म-कमहामायास्पर्शेन शुन्यम् ॥ २७ ॥

तथा च

यत्र नास्ति द्विधाभावः

निष्कलसकलायशेपसामरस्यात्मकत्वात् ॥

न मन्त्रादिप्रकल्पना ।

ओंकारविन्दुनादानां

विलयं तं विनिर्दिशेत् ॥ २८॥ सर्वमम्मयमेयविश्रान्तिपदं तजानीयादिः

सवमश्रभया

त्यर्थः । यद्वक्ष्यति । 'मार्ग्डार्थते वाचा सामलेक्ट्रोडिंग विगति

'याबदुजार्थते वाचा यावछेख्वेऽपि तिष्ठति । तावत्स सकलो ज्ञेयः ।' (स्व० ७।२३७)

इति । तथा

'अक्षरेषु कुतो मोक्षः परं तन्त्रमनक्षरम् ।' (स्र० ७।२३६) ैं इति ॥ २८ ॥

अतश्च

तत्स्थानं दुर्छमं मैत्वा संभवेन्न कदाचन । ३१ स्रो । श्रीक्षेमराजाचार्यक्रतीं ह्योतास्यटीकोपेतम् १६७

यस्य नाग्रं च मूलं च न दिशो विदिशस्तथा ॥२९॥ न शब्दो नापि चाकाशं ध्यात्वा तत्तु विसुच्यते ।

तिष्ठत्यस्मिन्सर्वमिति 'स्थानम्' आकृति-शून्यत्वात् मूळाशाद्यभावः, वर्णात्मकमञ्ररू-पशून्यत्वात्र शब्द् इत्युक्तम् । एवमपि न त-च्छून्यमित्याशयेनोक्तं नाकाशमिति । 'ध्यात्वा' इति अकृतकाहंविमशीविश्रान्त्या समाविद्यं 'विमुच्यते' जीवन्मक्तिराप्यते ॥ २९ ॥

तदित्थम्

प्रथमं मातसं यागं पश्चाद्रव्यसमन्वितम् ॥ ३० ॥

य एवं सततं कुर्या-देशिको यागतत्परः । स्वहस्ते स्थण्डिटे टिक्ने

मण्डले चरुके तथा ॥ ३१ ॥

जले चाझौ च संपूज्य सम्यग्दीक्षाफलं लभेत् ।

मानसस्य प्राथम्यं शिवीभावं विना शिव-यागेऽधिकाराभावादित्स्युक्तत्वात्, 'देशिकं' उपदेशप्रयोजन आचार्यः । सततमिति नित्याचीरतत्वात् । 'स्वहस्ते' इति शिवहस्त-दानावसरे, 'स्थण्डिल' इत्यधिवासमये, 'लिक्ने' इति

'लिङ्गशब्देन विद्वांसः सृष्टिसंहारकारणम् ।'

इत्यादिनिरुक्तेः प्रस्तावोचितशिष्यचेतन्ये वाहोऽपि वा वाणादिरूपे भाक्ते, 'मण्डले'
इति वक्ष्यमाणरूपे, 'चरुके' हविर्विशेषात्मनि, 'जले' कलशस्ये, 'वहों' पाशदाहके । दीक्षायाः 'फलें' शिष्याणां भैरवात्मकस्तरूप-प्रसमिज्ञानं 'लभेत्' तत्र हेतुकर्तृकत्वसामर्थ्य-मासादयसेव । एवं च सर्वथा शिवीभावात्म-कमानसयागपूर्वं वाह्ययागं निर्वर्तयेत् ॥ ३१॥

१ क॰ पु॰ हस्तापादनेति पाटः ।

३३ %ो०] श्रीक्षेमराजाचार्यक्रतोद्योतास्यटीकोपेतम् १६९

अन्यथा

अकृत्वा मानसं यागं योऽन्यं यागं समारभेत् ॥३२॥ अशिवः स तु विज्ञेयो न मोक्षाय विधीयते ।

'अशिव' इति मानसयागकार्यशिवीभावा-भावात् तथाभृतश्च पशुमोंक्षाय न 'विधीयते' तदर्थमधिकियते इत्सर्थः ॥ ३२ ॥

यतः

आत्मयागे कृते चैव देहञ्जुद्धिः प्रजायते ॥ ३३ ॥

चो ह्यर्थे । एवशब्दो जायतेशब्दादनन्तरं योज्यः। तेन यसाद्यागादनन्तरं वाह्यान्तरोभय-रूपस्य देहस्य शिवीभावावेशात्मा शुद्धिर्जायते एव तसादसाववश्यकार्य इस्पर्थः ॥ ३३ ॥

तथा हि सति

अधिष्ठितं शिवेनैव तमाचार्यं विनिर्दिशेत् । १७० सच्छन्दतन्त्रम् । [३ पट० शिवेन सहचारित्वादाचार्य इति हि वक्ष्यति॥ किंच

आत्मनिर्दहनं चैव मानसं च यदुक्तवान् ॥ ३४ ॥ अहमित्यर्थः । 'आत्मा' इह द्विविधो

देहः ॥ ३४ ॥ विदित्वा सम्यगाचार्यः

पाञ्चाहा स शिवः स्मृतः । सम्यक्षेदनं देहायहन्तापुरामनेत्र वि

सम्यग्वेदनं देहाचहन्ताप्रशमनेन शिवा-हंभावावेशः॥

यागस्यास्य प्रभावमाह यत्र यत्र स्थितो देशे यश्चैवं तु विधिं यजेत् ॥३५॥ ब्रह्महापि स सुच्येत

किं पुनः शिवतत्परः । विहितमहापातकोऽपि भगवदिच्छाप्रयोज-नात यो विधिमिममभिसंधाय 'यजेत' भग-

वन्तमर्चयेत् सोऽपि मुच्यते ॥ ३५ ॥

किं च

सर्वावस्थागतश्चेव विषयेरनुरञ्जितः ॥ ३६ ॥ सकृत्संपूज्य मुच्येत किं पुनर्यो दिने दिने ।

'सर्वावस्थागतः' इत्यादिना समयपालना-समर्थो भोगभुगपि सक्तन्निर्वीजदीक्षायामर्च-नान्मुच्यते, तस्पात्सततमेतदर्चनं पुत्रकायैर्वि-धेयमित्येवंपरमेतत् ॥ ३६ ॥

अस्या अर्चादिकियाया महत्तां प्रथयति एतत्तन्त्रोक्तविधिना , यदुक्तं विधिपूर्वकम् ॥ ३७ ॥ इज्यादि चान्यतन्त्रेऽपि तद्वैतत्कामिकं भवेत् ।

समानासमानस्रोतस्यन्यत्रापि पारमेश्वरे तन्ने 'यदिज्यादि' दीक्षादिविधिपूर्वकमुक्तं तदेतत्तन्त्रोक्तेन संपूर्णेतिकर्तव्यताकेन विधिना तत् 'कामिकम्' इति तत्तत्काम्यमानभोगमो- क्षप्रयोजनं स्यात् । एतदुक्तया दीक्षादाविति-कर्तव्यतान्यत्राश्रीयमाणाभिरुपितं पूरयत्येव संपूर्णत्वादित्यर्थः । तद्वै इत्यत्र तस्येति पाठे तस्य कर्तुमिति व्याख्येयम् ॥ ३७ ॥

अत एवान्यत्राप्याश्रीयमाणमेतत्

नानासिद्धिगुणैर्युक्तं अधिकानपि क्रियापादोक्तान् सिद्धिरूपान्

गुणान् करोति ॥

तथा

नानाकामफलप्रदम् ॥ ३८॥

चर्यापादोक्तमप्यविलम्बतं फलं संपाद-यति ॥ ३८ ॥

योगपादोक्तमपि घटयतीत्वाह

योगसिद्धिश्च जायेत

विद्यापादोक्तमि इतः पराद्वयस्पर्शिनो वि-धेरनुष्ठानाच साधयत्वेवानुष्ठातृजन इस्रप्याह

मुक्तिं च छभते ध्रुवम् ।

अपि चेतदिज्यानुष्ठातपूजनम् सदा्शिवोऽपि जानाति देवाश्चेवासुरादयः॥ ३९॥

परभैरवभक्तिशालिने महाप्रभावा अपि स्पृहयन्तीति यावत्॥ ३९॥

एवं प्रासङ्गिकमुक्त्वा प्रकृतमाह एवं तु मानसं यागं कृत्वा वाह्यं समाचरेत् ।

तत्र प्रथमम्

परां वृत्तिमनुध्याय-न्द्रव्याण्यादौ विस्रोक्येत् ४०

'पराम्' अन्तर्यागनिष्पन्नभैरवावेशमयीं 'वृत्तिं' स्फुरत्तामवलम्बमानो यागद्रव्याणि प्रोक्षणादिकल्पितसंस्कारेभ्यः पूर्वं पराद्वयज्ञा-नापादित्तेक्यात्ममहाशुद्धीनि कुर्यादित्यर्थः ४०

तान्युद्दिशति

सितचन्दनकर्पूरं सुधूपं सितवाससी । पुष्पाणि दिव्यगन्धीनि तिल्बीहिघृतादिकम् ॥ ४१ ॥ चूतपञ्चवदर्भास्त सिद्धार्थान्खटिकां तथा। करणीं कर्तरीं चैव पाञ्चनधनसूत्रकम् ॥ ४२ ॥ वार्धानीं शिवकुम्मं च तथेध्मान्परिधीनपि । समिधो दन्तकाष्टं च चरुस्थालीं सूचं सूवम् ॥४३॥ 'तण्डुलांश्च तथा क्षीर-मेवमादीन्यनेकशः।

दीक्षायाः शिवत्वापादनात्मनः शुद्धेः का-र्यत्वात्तदोचित्येन सितग्रणस्य प्रधानत्वम् । सितवाससी चृतपह्डवाश्च कलशवार्धान्यर्थं, बीह्यो विकिरार्थं, सिद्धार्थाः शय्याद्यवसरे रक्षार्थं, खटिकाकरण्यो मण्डलार्थं, कर्तरी पाशसूत्रच्छेदाय, वार्धान्यस्त्रयागाय, इध्माः ४५ छो॰] श्रीक्षेमराजाचार्यकृतोत्त्रोतात्त्वयीक्रोपेतम् १७५ं प्राग्रक्ता हस्तमात्राश्चतुर्विद्यातिः समिद्धस्याग्ने-स्तृस्यर्थं, परिधयो हस्तप्रमाणाः सपत्राः शाखा-श्चतस्तः कुण्डवाद्ये दिश्च विष्ठप्रवेशरक्षार्थम्,

व्यास्त कुण्डपाख पिक्क प्रिम्नयस्तरस्तायम्, 'सिमिधो यज्ञ्यक्षीत्याः सत्वचो निर्वणाः ग्रुमाः । प्रादेशमात्राः श्लोल्येन कनिष्ठाभ्यधिकाथ याः ॥' इस्युक्तास्ताश्चाग्नेद्दींस्युस्पादनाय, दन्तकाष्टं शि-प्यार्थं, तण्डुलक्षीरचरुदेंवयुर्वर्थमपि । स्पष्ट-मन्यत् । एवमादीनि आदिशब्दान्मण्डलाथं रजांसि, शिष्यार्थं पश्चगव्यनेत्रपद्दाद्यपीति १३

एवं द्रव्याण्यवलोक्य

ततोऽर्घपात्रमादाय क्षालयेदस्रवारिणा ॥ ४४ ॥ कवचेनावगुण्ठ्येव प्रणवेत त प्रजयेत ।

त्रणवेन तु पूजयेत् । उदकादिभिरष्टाङ्गेः

पूरयेर्त्तुं वरानने ॥ ४५ ॥ उदकं क्षीरकुसुमं

कुशसर्वपतण्डुलाः ।

१ ख॰ पु॰ तद्वरानन इति पाठः ।

सयवघृता अष्टौ । इहाष्टमृतेरच्यं पुर्यप्रका-कृतम् ॥ २५ ॥

अथ

प्रणवेनासनं सर्वे ततो मूर्तिं न्यसेत्प्रिये ॥ ४६ ॥ भैरवावरणैर्युक्तां

पूजयेत्तां यथाऋमम् ।

गन्धेः पुष्पेस्तथा धृपै-

र्मन्त्रसंघानपूर्वकम् ॥ ४७॥

भैरवेणावरणेश्च युक्तां न्यसेत्, मन्नसं-धानपूर्वकं पूजयेत्॥ ४७॥

किंच

मन्तव्यं परमं तत्त्वं ततश्रीवासृतीभवेत् ।

'परमं तत्त्वं' निष्कलं पूर्वोक्तयुक्तया जप-न्नमृतमुद्राप्रदर्शनेनामृतीकुर्यादित्यर्थः॥

१ ग॰ पु॰ स्मर्तव्यमिति पाठ ।

८८ श्लो॰] श्रीक्षेमराजाचार्यकृतोक्ष्योतास्यटीकोपेतम् १७७

.अर्घपात्रार्थं च पात्राणां त्रितयं करुप्यं निरोधोंथें विधो तथा ॥ ४८॥ पक्षेंघें च

विध्यर्घपात्रं पूजार्थं, निरोधार्घपात्रं तु निरोधविसर्जनाद्यवसरोपयोगि सुरया कर्त-व्यम् । यदवोचत

'पथादर्भः प्रदातन्यः सुरमा सुसुमन्थमा' (स॰ २।१३६) इति । पद्मोस्तु प्रोक्षणांचर्थं पम्बर्घपात्रम् ॥४८॥ तदेतञ्जयं

प्रकल्प्यैवं शिवहस्तं प्रकल्पयेत् ।

इह लौकिके दीक्षाकर्मणि शिक्षा[वा]त्मना-चार्येण प्रस्तूयमानेऽविशिष्टेन करेण कथं कर-णम्,—इत्यस्य नित्यकर्मन्याससंस्कृतस्यापि सा-तिशयपाशक्षपणशिवत्वदानात्मकनैमित्तिकक-मंविशेषविशिष्टां साधकतमतामाधातुं दीसम-श्रचकन्यासतत्स्वात्मेक्यानुसंध्यध्यासितशिवा-

९ ग॰ पु॰ निरोधार्य विधा तथा पश्चिमित पाठः।

त्मककर्तृवीर्यावप्टम्भसारा शिवहस्तता प्रथम-मवद्यमेव विधातव्या । यत्तु 'शिवहस्ते विश्वं ध्यात्वा मन्त्र्यामं सुजाज्वलम्।' (स्व०२।१४२) इतीहैव वक्ष्यति तद्गुयाक्षेकविषयम् ॥

मन्त्रसंधानकं प्राग्व-न्नाडीसंधानमेव च ॥ ४९॥ कर्तव्यमिति शेपः ॥ ४९ ॥ मन्नसंधाने मुख्यप्रकारमाह मूलमन्त्रमनुस्मृत्य ह्रत्कण्ठतालुमध्यगम् । भूमध्यं शब्दकूटं त-त्तुर्यस्थानं विभेदयेत् ॥ ५० ॥ वामदक्षिणमध्ये तु विषुवत्स्थेन भेद्येत । द्वादशान्तं परं नीत्वा

करस्थो मन्त्रवियहः ॥ ५१ ॥ अनुसंधेय इति शेषः। परं मृलमन्नं 'शब्द-

१ प॰ स॰ पु॰ मध्येनति पाठ ।

५१ स्को०] श्रीक्षेमराजाचार्यकृतोस्रोतास्यदीक्षोपेतम् १७९ कृटम्' अशेपवाचकशब्दात्मकमञ्जराशिरूपम-

न्तःस्वीकृतमन्त्रयामं, शब्दनरूपं च कृटं पर-नादात्मकनित्यस्वरूपमनुस्मृत्य वक्ष्यमाणकर्-णवन्धमात्रार्थातुसंधिमान् खेरैछयाचार्यो हृत्क-. ण्ठताळुभ्रमध्यात्मकं तुर्यस्थानं च भेदयेतु । कथमिलाह वामेलादिना । मध्यमार्गेण भ्र-मध्यं यावत्करणक्रमेण भ्रमध्यदत्तचित्तः सब्ये-तरनासापुटसमैस्फारणयुक्तिलब्धमध्यप्राणती-क्ष्णसूच्यञ्रेण विन्दुञ्चन्थि भिरैवा अनायासेन नादादियन्थीनपि भिन्दादित्वर्थः । भवि-प्यति चैतत्। ततो द्वादशान्तं मन्नं नीत्वा करस्यो मन्नविग्रहः शुद्ध्यात्यैवानुसंधेयो यथा करणस्य कर्त्ववीर्यसारता भवति ॥ ५१ ॥

नाडीसंधानमप्याह तस्याप्यनेन न्यायेन विलोमेन विशेद्रदि ।

९ पं॰ रा॰ पु॰ स्वेनाचार्य इति पाठः । २ पं॰ ख॰ ग॰ पु॰ संस्फारणेति पाठः ।

२ पं॰ स॰ ग॰ पु॰ सस्फारणति पाठः । ३ पं॰ स॰ पु॰ कृत्वेति पाठः ।

आत्मनो रेचकेनैव पूरकेण विशेखृदि॥ ५२॥ नाडीसंधानमेतिद्द शिवेन परिकीर्तितम्॥

आत्मन अर्ध्वरेचकेन गत्वा, 'तस्यापि'. इति करस्थस्य भगवतो 'विलोमेन' इति द्वादशान्ताष्ट्वदि विशेत्पुनस्तत उल्लास्य तद्वाद-शान्तं प्राप्य तेनैव पूरकेण हृदि स्वस्मिन्वि-शेत्, – इत्येतन्नाडीसंधानं पूर्वोदिष्टनासाकम-नाडीसंधानविलक्षणं 'शिवेन परिकीर्तितम्' इस्येननास्याभेदव्यासिप्रदर्शकस्योपादेयत्वमि-ति ध्वनति ॥ ५२ ॥

एवं नाडीसंधानेन सहृदयं प्रविश्य व्यापकं तु शिवं ध्याये-

न्मन्त्रमूर्तिमधिष्ठितम् ॥ ५३ ॥

अन्तर्वाह्ये शिवहस्ते च स्थितां सर्वां मन्न-चक्रमूर्तिमधिष्ठाय स्थितं शिवं निष्कलनाथं व्यापकं ध्यायेत् ॥ ५३ ॥ ५५ छो०] श्रीक्षेमराजाचार्यकृतोत्होतात्यदौक्षेतम् १८१ अथेवं शिवहस्ते महाज्याप्तिमनुसंधाय शिष्यायुपयोगिपञ्चगज्यसंस्कारमाह

> दर्भ संगृह्य चास्त्रेण सप्तवाराभिमन्त्रितम् ।

पञ्चगव्याय पात्रं तु शोधयेत्त शिवाम्मसा ॥ ५४.॥

'पिननाः पानना गानः सर्वदैवतिनिग्रहाः ।
गोमृत्रे खःसरिन्मुख्या तटस्रा मृत्र गोमयम् ॥
अमृतं तत्पयो दिन्यं तद्विकारो दिवि स्थितम् ।
तद्वृतं तद्वतः सारस्तत्सदामर्त्वपणम् ॥'
इति श्रीमत्पराख्यसंहितोक्तातिशयानि पञ्चगव्यानि समाह्नियन्ते यस्मिस्तत् 'पञ्चगव्यं'
कुशोद्कं 'शोधयेत्' क्षाळयेदित्यर्थः ॥ ५४ ॥

अस्रेण क्षालयेत्तच कवचेनावगुण्ठयेत् ।

तस्य च दर्भासनं ध्रुवेणेव मण्डलं तु प्रकल्पयेत् ॥ ५५ ॥ वर्तलं खस्तिकं वा ॥ ५५ ॥ तस्योपरि न्यसेत्पात्रं गोमयादीनि चाहरेत् । पृथक्पात्रस्थितान्येव त्रोक्ष्यास्त्रेण शिवाम्भसा ॥५६॥

अथ

न गोमयं तु इदामच्चय गोमूत्रं शिरसा दिध । शिखया वर्मणा क्षीर-मस्रेणाज्यं कुशोदकम् ॥५७॥

तथा

धाम्ना च मन्त्रयेत्पश्चा-द्रोमयादीनि योजयेत् । पूर्वसंस्कृतपात्रे तु स्वमन्त्रेः

सम्बेर्येरेव पृथवपात्रेषु मन्नितानि तैरेवा-

भिमज्ञयेत् । ं तथा

गोमयादिकम् ॥ ५८॥

संयोज्य मन्त्रयेत्पश्चा-त्तेरेव हृदयादिभिः ।

सर्वेरेव युगपत्॥

एवं संस्कृतंस्यास्यात्र विशेषसंस्कारार्थमा-सनपूर्वं मन्नन्यासमाह

. प्रणवेन तु संकल्प्य अनन्तं मूर्तिवियहम् ॥ ५९ ॥

अनन्त भूतावश्रहम् ॥ ५५ ॥ धामाङ्गानि च बाह्ये तु

संपूज्यावरणस्थितिम् ।

मन्त्रसंधानकं कृत्वा

अमृतीकरणं तथा ॥ ६० ॥ शिवामृतं तत्संचिन्त्य

संपूज्य स्थापयेत्ततः ।

'मूर्तिः' चिद्रूपा 'विग्रहः' सकलभटारकः, 'धाम' मूलमञ्जः ॥ ६० ॥

१ प॰ स्र• ग॰ पु॰ सस्कृतेऽप्यत्रेति पाठ ।

अथ यागभूमिं संस्कर्तु अस्त्राभिमन्त्रितं दर्भ गृहीत्वोङ्घेखनं कुरु ॥ ६१ ॥ याबद्धमौ समन्तात्तु सोम्यास्यो दक्षिणे स्थितः । ततश्चैवोद्धरेच्छल्य-माजलान्तं व्यवस्थितम् ॥६२॥ रेचितं भावयेच्छदं मौक्तिकाद्यैः प्रपूरयेत् । समीकरणमस्रेण कवचेन तु सेचनम् ॥ ६३ ॥ आकोटनमथास्त्रेण एतान्संस्कारान्निष्पन्नकुण्डवद्मावनया कृत्वा ततो मार्जनलेपने ।

अस्त्रेण पञ्चगव्येन

गन्धतोयेन चोपरि ॥ ६/ पञ्चगव्येन लेपनं ततोऽपि

त्यर्थः ॥ ६२ ॥

अथ

शिवाम्भसास्त्रयुक्तेन विकिराण्यभिमन्त्रयेत् ।

सप्तकृत्वोऽस्त्रमन्त्रेण

शिवाम्भसा संप्रोक्ष्य, विकीर्यन्त इति 'विकिराणि' तिलादीनि । यथोक्तं श्रीमन्म-तङ्गतन्त्रे 'तिला लाजा यवाश्रेव दुर्वाः सिद्धार्थकाः ग्रुभाः ।

कुसुमानि च शुक्रानि सुसुगन्धीनि भूरिकः । ईपचर्न्दनपद्वेन मिश्रोऽयं विकिरः शुभः ।' (२।४।० श्लो०)

इति एतानि विकिराण्यभिमञ्जयेत्॥ वनः

ततः

स्थित्वा मन्त्रे तु प्राग्दिशः ६५ ऊर्ध्वाधो विकिरेद्धान्या-न्यस्रभृतानि चिन्तयेत् ।

शिववदाचार्यस्य मध्ये स्थितिः॥ ६५॥

९ पं॰ स॰ ग॰ पु॰ एप चन्दनैति पाठः । २ प॰ क॰ ख॰ पु॰ न्यन्तर्भूतानि इति पाठः ।

अथ यागभूमिं संस्कर्तुं अस्त्राभिमन्त्रितं दर्भ गृहीत्वोळेखनं कुरु ॥ ६१ ॥ याबद्धमी समन्तात्तु सीम्यास्यो दक्षिणे स्थितः। ततश्चैवोद्धरेच्छल्य-माजलान्तं व्यवस्थितम् ॥६२॥ रेचितं भावयेच्छुदं मौक्तिकाद्येः प्रपुरयेत् । समीकरणमस्त्रेण कवचेन तु सेचनम् ॥ ६३ ॥ आकोटनमथास्त्रेण एतान्संस्कारान्निष्पन्नक्रण्डवद्भावनया कृत्वा ततो मार्जनलेपने । अस्त्रेण पञ्चगव्येन गन्धतोयेन चोपरि ॥ ६४ ॥ पञ्चगव्येन लेपनं ततोऽपि गन्धतोयेने-त्यर्थः ॥ ६४ ॥

अथ

शिवाम्भसास्त्रयुक्तेन विकिराण्यभिमन्त्रयेत् । सप्तक्रत्वोऽस्त्रमन्त्रेण

शिवाम्भसा संप्रोक्ष्य, विकीर्यन्त इति 'विकिराणि' तिल्लादीनि । यथोक्तं श्रीमन्म-

तङ्गतत्रे

'तिला लाजा यवाश्रेव दूर्वाः सिद्धार्थकाः शुभाः । कुमुमानि च शुक्रानि सुसुगन्धीन भूरिशः । ईथवर्ग्दनपद्वेन मिश्रोऽयं विकिरः शुभः ।' (२।४।० स्हो०) इति एतानि विकिराण्यभिमत्रयेतु ॥

ततः

स्थित्वा मन्त्रे तु प्राग्दिशः ६५ जर्ध्वाघो विकिरेद्यान्या-न्यस्त्रभूतानि चिन्तयेत् ।

शिववदाचार्यस्य मध्ये स्थितिः॥ ६५॥

९ प० स्व० ग० पु० एष चन्दनेति पाठ । २ प० स्व० ख० पु० न्यातमृतानि इति पाठ ।

एतानि च चामरेण सुशुभ्रेण अस्त्रमञ्जेण संहरेत् ॥ ६६ ॥ **ऐ**ञ्चान्यभिम्नखान्येव कुतः किमवधि ? इत्याह नैर्ऋ्या यावदेश्वरम् । अथ यागक्षेत्रमध्यक्रमेण पञ्चगव्येन संप्रोक्ष्य गन्धाम्मोभिः शिवाम्भसा ॥६७ ध्रुवेण श्रियमावाह्य पद्महस्तां सुलोचनाम् । ग्रह्मपुष्पाणि, मुबन्तीं सर्वेळक्षणसंयुताम् ॥ ६८ ॥ नीलोत्पलद्लश्यामां यागहम्यांवलोकिनीम् । ब्रह्मस्थानोपविष्टां तु

·हाराभिमुखभद्रदाम् ॥ ६९ ॥

९ ग॰ पु॰ मध्यामिति पाटः ।

गन्धपुष्पादिभिः पूज्य शिवकुम्भं प्रकल्पयेत् । द्वाराभिमुखस्य यागधाम प्रविशतः

द्वाराभिमुखस्य यागधाम प्रविशतः शि-ण्यादेः कल्याणकारिणीं मोक्षलक्ष्मीं संपूज्य शिवक्रम्भं कुर्यात् ॥ ६९ ॥ कथमित्याह

ऐशानीं दिशमाश्रिस पञ्चगन्येन मण्डलम् ॥ ७० ॥ गन्धोदकेन संलिप्य

भन्धादकन साळज्य हिावाम्भोऽस्त्रेण प्रोक्षयेत् । अनन्ताचासनं दत्त्वा

ध्रुवेणामण्डलावधि ॥ ७९ ॥ सर्वदोषविनिर्मुक्तं

कुम्भं चन्द्रनलेपितम् । स्त्रस्तिकाद्यैश्चर्चयित्वा यवसिद्धार्थदूर्वभिः ॥ ७२ ॥ सितसूत्रेण संवेष्टय

वस्त्रपूतेन चाम्भसा ।

संपूर्य सर्वतश्छन्नं चूताश्वत्थादिपहुँचैः ॥ ७३ ॥ रत्नगर्भोषधीयुक्तं सहदेवादिभिर्गणैः । प्रोक्ष्य चास्रेण संगृह्य कवचेनावगुण्ठितम् ॥ ७४ ॥ आसनस्योपरि न्यस्ये-

'आमण्डलाविध' इति परव्याच्या ब्रह्म-विलशक्तिव्यापिन्यात्मकानि ब्रह्मविष्णुरुद्राधि-ष्टितानि यानि सूर्योदिमण्डलानि तदन्तं न

न्मूलमन्त्रमनुसारन् ।

तु शिवान्तं,

'मब्रशक्तिमित्य्राभिः शोपनिर्दहनादिभिः । श्रीरं शोपितं यसाचदर्थमिमेपेचनम् ।' (स्व० ४।४४८) इति भाविनीत्याप्यायनप्रयोजनस्योपसंहारप्र-धानिश्रीवान्तासनत्वानुपपत्तेः । यवादिभिर-न्तर्गतेरुपलक्षितं, सूत्रेण वर्मभूतेनेति, रह्नग-भैमोपधीयुक्तं च । सहदेवादिभिर्गणैरिति

१ स॰ पु॰ शबेति पाटः ।

'ओपधीनां वरैकैंव सहदेवा शिवागमे ।' इति सारसंग्रहे कथितत्वात् सहदेवाप्रधानोे-पिथेळोहधातुवीजपुञ्जेर्युक्तमित्थर्थः । 'मूळमम्नं' इत्यादिना कळशस्य परचिन्मूर्तिमयत्वमु-क्तम् ॥ ७४ ॥

र्या उठा अथातत्र

कलाध्वभैरवादीनि न्यस्यार्घादीन्प्रकल्पयेत्॥७५॥ सुद्रां बद्धा हृदादीनि पुज्यान्यग्निहलादिषु ।

गन्धपुष्पपवित्राद्यैः

सितवस्रेण भूषयेत् ॥ ७६ ॥

अथ च पूर्वोक्तः सर्वो न्यासादिक्रम आ-.श्रयणीयः । 'पवित्रम्' अर्घपात्राम्बु न तु प-वित्रकं, तस्य नियतसमयपूरणाय नियतका-रुत्वात् । एवमुत्तरत्रापि ॥ ७६ ॥

अथ

वामभागे तु कुम्भस्य पञ्चगव्येन मण्डलम् । शिवाम्भसा त संप्रोक्ष्य प्रणवेनासनं न्यसेत् ॥ ७७ ॥ संप्रोक्ष्य च शिवाम्भोभि-र्वार्धानीं मङ्गळान्विताम् । कुम्भवज्ञार्चियत्वा ता-

मासनस्योपरि न्यसेत्॥ ७८॥ 'वामभाग' इति कियाशक्तिव्यास्या भावि-धारापातनकमेण विद्यप्रशमनसिद्ध्यर्थं, कुम्भव-दासनस्योपरि तदङ्गत्वात्तद्वाध्येवेत्वर्थः। 'मङ्ग-

लान्वितां' सुलक्षणान्विताम् ॥ ७८ ॥ अथ गन्धपुष्पपवित्राद्यैः पूजियत्वा तु वार्धनीम् । उच्चार्यास्त्रं क्रमेणाग्रे' द्रव्याणां वार्धनीं नयेत् ॥७९॥ अच्छिन्नामनुलोमेन जलधारां तु पातयन् ।

१ स॰ पु॰ अग्रीरिति पाठ ।

तत्स्थानात्तु समुद्भृत्य यावत्कोणं तु शांकरम् ॥ ८० ॥

उचायेंति काकाक्षिवत् । 'तत्स्यानात्' क-छशवामादस्त्रमुचार्य वार्थानीं समुद्धृत्य अ-धिवास्यानां द्रव्याणामये पृष्ठतोऽनुलोमेन पू-वादिदिक्स्मेण 'शाङ्करं कोणम्' ऐशानं कोणं यावदिव्छन्नां विद्योत्सादनाय जलधारामस्त्र-मुचार्य 'पातयन्' पातयन्तं शिष्यं प्रयुक्षानो गुरुर्नयेत् नाययेदित्यर्थः । अन्नोचार्य पातय-न्निति हो णिचौ ॥ ८० ॥

अत्र च कर्मणि

आचार्यः कल्कां पश्चा-द्भेरवेण ससुद्धरेत् । नयेद्वार्धानिमार्गेण तस्मिन्संस्थापयेत्पुनः ॥ ८१ ॥

अये भ्रमन्त्या वार्धान्याः पश्चाच्छिवकुम्भं भ्रमयन् समन्नेण स्थापयेदित्यर्थः ॥ ८१ ॥ वार्धानीं स्थापयेत्पश्चा-दस्त्रमन्त्रमनुस्मरन् ।

स्थापयेदिति, क्रियाशक्तिव्याप्त्या धारा-पातेन लोकपालान् व्यवस्थाप्य भगवतो दक्षिणहस्ते वार्धान्यस्त्रमिति ॥

अथ

ि विशेषपूजाम्रुभयो-र्गन्धपुष्पपवित्रकेः ॥ ८२ ॥

मन्त्रसंघानकं कुर्या-न्नाडीसंधिंमथोभयोः ।

किंच

विकिरान्संहितान्पूर्वे वार्धान्याः कल्पयेदघः ॥ ८३ ॥

अत एव च

अक्षतास्त्राण्यनेकानि शरकुन्तासिमृद्धराः ।

१ पं॰ स॰ ग॰ पु॰ संधि तथेति पाठः ।

८६ स्त्रो०] श्रीक्षेमराजाचार्यकृतोह्योतास्यटीकोपेतम् १९३

चक्रपष्टिसवजादि-त्रिशूलान्तान्यनेकशः॥ ८४॥ यागोको व्याप्य सर्वे तु तिर्यगूर्ध्वमधः स्थिताः। वार्धान्यस्रस्य सर्वे ते रिहेमभृता व्यवस्थिताः॥ ८५॥

एतच

शिष्यस्य दक्षिणे हस्ते वार्धान्यस्रं तु संहितम् ।

तेन खस्थान एव स्थापितस्य शिवस्य शि-वकुम्भदक्षिणेऽस्त्रं स्थापयेत् । यदुक्तं मृगे-न्द्रेऽपि

'अऽाप 'तद्दक्षिणे महाज्ञस्तम्'''''''''''''''''''''''''' इत्यादि ॥

यत एवं

तेनैतं यज्ञरक्षार्थं यागादो कछशं न्यसेत् ॥८६॥

'कलशम्' इति कलशाधिकरणमशेषयागा-

द्याप्यायनाद्यवभ्रथस्नानान्तप्रयोजनं भगवन्त-मिखर्थः ॥ ८६ ॥

तं च

नैवेद्यं विविधं द्त्वा नुत्वा विज्ञापयेद्विभुम् ।

भगवंस्त्वत्प्रसादेन

यागं निर्वर्तयाम्यहम् ॥ ८७ ॥

संनिधानं सदा तुभ्यं

इच्छामीति शेषः। क्रियाग्रहणमपि कर्त-व्यमिति चतुर्थी॥

ततश्च

अविद्यार्थ सदा भव ।

एवं कृत्वा

अनुज्ञातोत्थितो याया-

दर्घहस्तो दिगीश्वरान् ॥८८॥

ततश्च

स्वनामपद्विन्यासा-नोंकारादिनमोन्तगान्।

गन्धपुष्पपवित्राद्यैः

पूजयेत्तान्त्रयत्नतः ॥ ८९ ॥
'ओं इन्द्र संनिहितो भव नमस्ते' इत्यादि-स्वनामपदविन्यासपूर्वमेतान् प्रपूजयेत् ॥८९॥ तानुहिशति संक्षेपेण इन्द्राद्यनन्तपर्यन्तां-

ह्योकपालान्त्रपूजयेत्।

ऊध्वें ब्रह्मा, अधोऽनन्तः,-इत्यनन्तपर्य-न्तानित्युक्तं, तत्र चेशानिद्यूध्वें ब्रह्मा नैर्ऋ-तदिग्मागेऽनन्तः पूज्यः । इहाधिवासे ग्रहर-क्षार्थं दश लोकपालाः पूज्याः । यागे तु पूर्वो-क्तभैरवाष्ट्रकल्यास्याष्टावेव तथा श्रुतत्वात् ॥

यदर्थमेतत्तदाह

ततो मण्डलकं मध्ये

यागभूमो प्रकल्पयेत् ॥ ९० ॥ पञ्चगव्येन छिप्त्वादो

गन्धतोयेन चोपरि।

मण्डलं लिम्पेदिलर्थः । रज्ञोमण्डलकं त्विधवासादुत्तरकालं भविष्यति ॥ ९० ॥ अथैतत्

संप्रोक्ष्य त्ववगुण्ठयेत् ॥ ९१ ॥

अर्थात् कवचमन्त्रेण ॥ ९१ ॥

अत्र चादौ

ब्रह्मस्थानस्य पूर्वण

एतैरेव । इत्थं ग्रहीताज्ञः

गुरून्पूज्य विनायकम् ।

वायव्ये पूजयेदेवि

गन्धपुष्पेरनुक्रमात् ॥ ९२ ॥

अविद्यार्थमादौ वायव्ये गणपतिं पूजयेत्,

ततः पूर्वस्यां दिशि गुर्वादीनित्यनुक्रमार्थः ॥९२

अथेतांस्तु नमस्कृत्य

आज्ञां दत्तां विभावयेत् ।

ततस्तु मध्यदेशस्थं

पूर्वोक्तेन विधानेन

योगपीठं प्रकल्पयेत् ॥ ९३ ॥

शिवाम्भसास्त्रमन्त्रेण

९५ स्हो०] श्रीक्षेमराजाचार्यकृतोस्त्रोतास्यटीकोपेतम् १९७

आधारशत्त्रचादिप्रेतान्तं परमेश्वरस्य योग-शब्दवाच्यस्वशक्तिरूपपीठमासनम् । यथोक्तम्

'योगोऽस्य शक्तयः स्वाक्याः.....।' (मतङ्ग० १।१।४) इति ॥ ९३ ॥

ं अत्र च

भैरवेशं वरानने । पूजियत्वा पवित्रायै-स्त्रिरावरणसंयुतम् ॥ ९४ ॥

स्वध्यानगुणसंयुक्तं सुद्रालङ्कारभूषितस् ।

ब्रह्माङ्गावरणं भैरवावरणं सास्रळोकपाळा-वरणं च,—इति त्रीण्यावरणानि । ध्याने 'ग्रुणः' शुद्धस्फटिकंत्वादिः । 'मुद्राः' आयुध-संनिवेशाः, आभरणं कपाळमाळादि ॥ ९४ ॥

अत्र च

मन्त्रसंधानकं पूर्वं नाडीसंधानमेव च ॥ ९५ ॥

१ ग॰ पु॰ स्फटिकाभसादिरिति पाठ ।

परमीकरणं कुर्या-द्यापकेन परेण तु । नैवेद्यान्विविधाकारा-न्दत्त्वा मुद्रां प्रदर्शयेत् ॥९६॥ प्रणिपातं जपं कृत्वा निवेद्य विधिपूर्वकम् । पश्चाहितः प्रदातव्यो मातृणां भूतसंहतेः ॥९७॥ भतेश्वराणां देवेशि

इत्यादिना भाविना मन्नेण कलशादियां-गान्तेऽपि एतेभ्यो भगवदनुचरेभ्यो वलि-देंयः॥ ९७॥

एवं दत्तविहराचार्यः

ततः स्नायाद्थोद्दूल्य अथवाचम्य सुन्नते ॥ ९८ ॥ १०० स्हों ०] श्रीक्षेमराजाचार्यकृतोद्योतारूयटीकोपेतम् १९९

ं ततोऽभिकुण्डं गत्वा त पूर्ववच्छोधनं तथा ।

भैरवं पुजयेत्तत्र विधिदृष्टेन कर्मणा ॥ ९९ ॥

सत्कर्मान्तरायभूतवछिस्पश्चेसंजात[ता]शु-द्विविकल्पानुसारेण[े] स्नानादि कार्यम्, 'द्यो-धन'मग्नेः संस्करणम् ॥ ९९ ॥

अझेः संतर्पणं कुर्या-त्सहस्रेण शतेन वा । यथासंभवं तिलायैः, परिवाराणां दशां-

शतः, इत्युक्तमेव ॥

ततश्चरं च श्रपयेत पचेत् पाचयेद्वा ॥ तद्वा कथम् ?

ततश्च शिवीकृत्य पुजितस्य

स्थालीं संगृह्य निर्वणाम् १००

शिवाम्भसा तु प्रक्षाल्य

कवचेनावगुण्ठयेत्।

चन्द्रनाद्येविंिंहम्पेतां मृष्ट्यूपेन धूपयेत् ॥ १०१ ॥ स्त्रेण वेष्टयेत्कण्ठे वर्मभूतेन सुत्रते ।

अथ स्थाल्याः

दर्भेणास्त्रस्वरूपेण कल्पयेन्मण्डलं प्रिये ॥ १०२॥ प्रोक्ष्य चैव शिंवाम्भोभिः कवचेनावगुण्ठयेत् ।

आसनं तत्र विन्यस्ये-दनन्तादिशिवान्तकम् ॥१०३॥

तत्र च

मूर्तिभूतां न्यसेत्स्थाळीं तत्रस्थं भैरवं यजेत् । त्रिरावरणसंयुक्तं

गन्धपुँष्पैरनुक्रमात् ॥ १०४ ॥

९ ग० पु॰ शिवाद्भिक्त इति पाठः । २ ख॰ पु॰ गन्धधूपैरिति पाठः ।

१०६ श्लो॰] श्रीक्षेमराजाचार्यकृतोङ्गोताल्यटीकोपेतम् २०१

मानसेन प्रयोगेण भावपुष्पैर्वरानने ।

चरोः पुष्पादिसंकीर्णतया विरसता मा भूत,-इति पूजात्र नोक्ता ॥ १०४ ॥

अथ

चुंहीं संप्रोक्ष्य चास्रेण कण्डवज्ञार्चयेत्रतः॥ १

कुण्डवचार्चयेत्ततः ॥ १०५ ॥ प्रोक्षणं कुण्डोक्तसंस्कारान्तरोपळक्ष-

णाय ॥ १०५ ॥ तत्र स्थाळीं समारोप्य

पश्चादाप्तें न्यसेद्धः ।

पूर्वसंस्कृतोद्धृतम् ॥ अथ स्थान्यां

गप स्थाल्या श्रीवं सोक्ष्म र्

क्षीरं प्रोक्ष्य शिवाम्भोभि-

स्तण्डुलांश्च समासतः ॥१०६॥ मन्त्रेणाष्ट्रशतेनैव

प्रक्षिप्य पाचयेच्छनैः ।

९ क॰ ख॰ ग॰ पु॰ स्थालीमिति पाठः । २ पं॰ क॰ पु॰ च पचेदिति पाठः ।

मूलमन्त्रेण देवेशि

्एकचित्तः समाहितः॥ १०७॥ इतिरिति, यथा स्थाली न भज्यते॥१०७॥

तत्र च

चालनोह्राटनादीनि

अस्त्रमन्त्रेण कारयेत् । कारयेदिति पूर्वदीक्षितशिष्येण ॥

अथात्र चरी

तप्ताभिघारं सुस्वित्रे

अङ्गेश्चेव प्रकल्पयेत् ॥ १०८॥

त्रिभिस्त्रिभिर्घृतेनेव ्

स्रुवेण जुहुयात्त्रिये ।

तसश्चासावग्निव्यास्याभिषारश्च आज्या-मृतसेचनेन उदीपनात्मा, धात्वर्थानुसारात्। एप च दीसस्वाहान्तमंत्रेः स्थान्यां होमोऽस्नि-

न्नतादोपनाशनाय ॥ १०८॥

अथ

भूमी मण्डलकं कृत्वा प्रणवेनावतारयेत् ॥ स्थाळीमाज्योपिळतां तु शीताघारं च होमयेत्। भैरवेण षडद्वेन

वषड्जातियुतेन च ॥ ११० ॥ शीतेति सोमव्यास्या अस्त्रिन्नतादोपना-

शातात सामन्यास्या अस्त्रितादापना-शनाय, अत्रान्तरे 'सा' इति चरौ 'हा' इत्यग्नौ उचार्य जुहुयादिति ग्रुरवः। एवमग्नी-पोममयश्रुरुः संस्कारतः संपन्नः। यथोक्तं श्रुतौ

खुः। 'यो ह वैतद्वीपोमीयमाञ्यं जुहोति तसैतदमृतीभवति ।'

इति । श्रीमृगेन्द्रोत्तरेऽपि 'अग्नीपोमात्मकावेतावाघारौ विहितौ चरौ । अमृतत्वाप्तये तत्सादग्रीपोमात्मकं यतः ॥'

इति ॥ ११० ॥

ततः

मण्डलं कुण्डसामीप्ये कृत्वा दर्भासनं न्यसेत् । स्थाल्यां[लीं] तस्योपरि न्यस्य संपातं मन्त्रसंहिताम् ॥ १११॥

१ पं॰ ग॰ पु॰ अतिस्विन्नेति पाठः ।

मूलमन्त्रेण देवेशि

्एकचित्तः समाहितः॥ १०७॥ शनैरिति, यथा स्थाळी न भज्यते॥१०७॥

तत्र च

चालनोह्राटनादीनि

अस्त्रमन्त्रेण कारयेत् ।

कारयेदिति पूर्वदीक्षितशिष्येण ॥

अथात्र चरो

तप्ताभिघारं सुस्विन्ने

अङ्गेश्रीव प्रकल्पयेत् ॥ १०८॥

त्रिभिस्त्रिभिर्घृतेनैव सुवेण जुहुयात्प्रिये ।

खुर्या जुडुपारत्रय । तप्तश्चासावग्निव्यास्याभिचारश्च आज्या-

मृतसेचनेन उद्दीपनात्मा, भारवर्थानुसारात्। एप च् दीसस्राहान्तमन्नैः स्थाल्यां होमोऽस्ति-

न्नतादोषनाशनाय ॥ १०८ ॥

अथ 🦼

भूमी मण्डलकं कृत्वा प्रणवेनावतारयेत् ॥ १०९ ॥ १११ को०] श्रीक्षेमराजाचार्यकृतोङ्गोताल्यटीकोपेतम् २०३

स्थाळीमाज्योपिळतां तु ्राीताघारं च होमयेत्।

भैरवेण षडङ्गेन

वषड्जातियुतेन च ॥ ११० ॥ शीतेति सोमन्यास्या अस्त्रिनानानाना

शातात सामन्यास्या आखन्नतादापना-शनाय, अत्रान्तरे 'खा' इति चरो 'हा' इत्यक्षो उच्चार्य जुहुयादिति ग्ररवः । एवमग्री-पोमुमयश्वरः संस्कारतः संपन्नः । यथोक्तं

श्रुतौ

'यो ह वैतदग्रीपोमीयमाज्यं जुहोति तस्यैतदस्रतीभवति ।' इति । श्रीमृगेन्द्रोत्तरेऽपि

'अग्नीपोमात्मकावेतावाधारो विहितो चरो । अमृतत्वाप्तये तत्स्यादशीपोमात्मकं यतः ॥'

इति ॥ ११० ॥

ततः

मण्डलं कुण्डसामीप्ये कृत्वा दर्भासनं न्यसेत् । स्थाल्यां[लीं] तस्योपरि न्यस्य संपातं मन्त्रसंहिताम् ॥ १११॥

१ पं॰ ग॰ पु॰ अतिखिन्नेति पाटः ।

जपन्नेकैकयाहुत्या पातयेद्भैरवेण तु ।

निष्कलतदङ्गवक्रोच्चारपूर्वं 'स्वा' इत्यग्नौ 'हा' इति चरी उचार्य जुहुयादिति संपात-होमकमः ॥ १११ ॥

पसङ्गाद्ग्रीपोमताभिव्यक्तये सर्वत्र संपा-तहोममाह

अष्टोत्कृष्टशतेनैव

परामृतमनुसारन् ॥ ११२ ॥ रजस्यादौ ततो देवि

कर्तर्यो करणौ तथा।

खटिकातिलाज्यसंपातं-

मूलमन्त्रेण कारयेत् ॥ ११३ ॥

मूलमत्रं तत्करणे चिदानन्दात्मकपरामृ-तानुस्मरणेन तत्त्तमर्थाचरणेन प्रयुक्षीतेलर्थः॥

अथ

त्रिभागं कल्पयित्वा तं चरुं स्थाल्यां तु संस्थितम् । ११६ स्को ०] श्रीक्षेमराजाचार्यकृतोत्क्षोतास्यटीकोपेतम् २०५

हिावाभिसाधकेभ्यश्य हिावायाय्यं निवेदयेत्॥ ११४॥

शिवाशिसाधकार्थं त्रयो भागा यस्य तादृशं तमिति अलोकिकं चर्रं कल्पयित्वा 'अयं' शिवभागात्स्यालिकलशाद्यर्थं भागीक्ट-तात् प्रथमं भागं शिवाय मण्डलस्याय द्यात्॥ १९४॥

अध्यादिभागादिविनियोगमाह द्वितीयं होमयेदश्गो साधकेभ्यस्तृतीयकम् ।

'साधकाः' शिवाराधकाः॥ शिवाय विनिवेदने विधिमाह चर्रुं पात्रे तु संग्रह्म पूजयेद्धेरवेण तु ॥ ११५॥ पुष्पधूपादिभिनींत्वा धाम्नेतं विनिवेदयेत्॥

अनन्तरम्

हृदाद्यावरणस्थानां दशमांशं निवेदयेत् ॥ ११६ ॥ कलरोऽप्येवमेवं तु मण्डलवत् कलरो सपरिवारे विधिः ॥११६॥ अथ

अञ्जो होम्यश्रकः सुचा ।

तत्र

भैरवस्य रातं होम्य-मङ्गानां तु द्शांशकम्॥ ११७

साधकेभ्यस्तु यच्छेषं पिधाय स्थापयेत्त्रिये ।

'शेषम्' इत्यवशिष्टभागरूपम् । स्थापये-दिति साधकानां शिष्याणामद्याप्यसंस्कृताना

दिति साधकाना । शिष्याणामयाप्यसस्कृताना संस्कृतचरुभोजनेऽनधिकारात् ॥ ११७ ॥

अथाधिवासार्थं होममाह विनायके रातं होम्यं

भूपरिग्रहणे तथा ॥ ११८ ॥

'भुवः' पूर्वावतारितमोक्षळक्ष्याधिष्टितायाः 'परियहें' स्त्रीकारनिमित्तं, तेन 'ओं भुवे स्त्राहा, ओं श्रिये स्त्राहा' इति प्रयोगः। शतं शतं होम्यम् ॥ ११८॥

९ पं॰ क॰ ख॰ पु॰ चहसाधने इति पाठः।

१२० श्को०] श्रीक्षेमराजाचार्यकृतोह्योताख्यटीकोपेतम् २०७

किं च

अधिवासे तथैवेह अष्टोत्तरशतं हृतिः।

प्राङ्गिर्णीताधिवासनिमित्तम् । हुतिरिति भैरवस्य स्यादित्वर्थः ॥

अथ

प्रायश्चित्तिनिमत्तं तु अनुलोमविलोमके ॥ ११९ ॥ न्यूनातिरिक्ते देवेशि अष्टोत्तरशतं द्वतिः ।

'अनुलोमस्य' विधिक्तमस्य 'विलोमो'ऽन्य-थात्वं, तत्र न्यूनाधिके च यत् 'प्रायश्चित्तं' प्रायस्तपित चित्तं निश्चयस्तदर्थं, मूलेन 'प्राय-श्चित्ताय जुहोमि स्वाहा' इत्यन्तेन होमः ॥१९९॥

शिष्यं संस्कर्तुं पीठवन्धं करोति

भैरवं पूजियत्वाथ प्रार्थ्यानुज्ञां वरानने ॥ १२० ॥ शिशोः कर्म प्रकर्तव्यं यथा भवति तच्छृणु ।

शिशोरिति, शक्तिपाताङ्करितश्रीशिवभा-वस्य । 'कर्म' इति अधिवासरूपम् ॥ १२० ॥

तदाह्

द्वारे मण्डलकं कृत्वा दुर्भे तस्योपरि न्यसेत्॥१२१॥

त्रणवेनासनं कल्प्यं शिष्यं तस्मिन्निवेशयेत् ।

समप्दं स्तन्धकायं

सौम्याननकृताञ्जलिम् ॥१२२॥ ' हारसमीपे 'स्तव्धकायम' उत्थितं

'द्वारे' द्वारसमीपे 'स्तन्धकायम्' उत्थितं सौम्यदिगभिमुखं प्रसन्नवृदनं च ॥ १२२ ॥

गुरुः पूर्वमुखोऽस्रेण

प्रोक्षयेतं शिवाम्भसा ।

भसाना ताडचेन्मूर्मि

अस्त्रमन्त्रेण चाँछमेत् ॥१२३॥ भसना ताडनं यतेः,आछम्भनं स्पर्शेश्रा१२३॥

१ ख॰ पु॰ चालयेदिति पाठ ।

१२५ श्लो०] श्रीक्षेमराजाचार्यकृतोक्ष्योतास्यटीकोपेतम् २०९

नाभ्यूर्ध्वं त्रींस्तथा वारा-न्नाभ्यधस्त्रीन्त्रकल्पयेत् ।

एतत्संस्कारत्रयं पाशशैथिल्याय अधस्त्री-न्वारान् मळत्रयोत्पुंसनार्थम्, ऊर्ष्वं तु शक्ति-त्रयोत्तेजनाय ॥

अथैवं शिथिलपाशस्वादेव विहितदेहादि-श्रस्त्रो शिशो

> शिवं न्यासौङ्गसहितं पूजयेद्रैरवेण तु ॥ १२४ ॥

किं च

वस्त्रं संप्रोक्ष्य चास्त्रेण कवचेनावगुण्ठयेत् । पूजयेद्गैरवेणैव

तेन<u>े</u>वास्य

मुखं प्रच्छादयेत्तथा ॥ १२५ ॥ करणानां वहिष्प्रसरनिवारणायान्तर्विन्य-स्तभेरवप्रकाशप्रस्यद्भुखीकरणाय च बुद्धीन्द्र-याश्रयस्य मुखस्य प्रच्छादनम् ॥ १२५ ॥

९ क० ग० पु० न्यस्याङ्गेति पाठः । २७

२१४ खच्छन्द्तन्त्रम् । [३ पर० देहन्यासमाह व्योम्यात्मानं योजयित्वा शिशोः शोष्या तनुः प्रिये । आसेयीं धारणां ध्यात्वा निर्दह्यास्रेण तं शिशुम् ॥१३४ धूमज्वालाविनिर्मुक्तं दग्धकायं विभावयेत्। भसीभूतं ततः शान्तं ष्टावयेद्मतेन तु ॥ १३५ ॥ व्योमव**चिन्तये**हेहं चैतन्यं कनकामिवत । ्रशक्तिन्यासं न्यसेत्पूर्व कमलं प्रणवेन तु ॥ १३६ ॥ तस्योपरि तदात्मानं ध्यायेज्ञयोतिर्मयं ग्रुभम् । मूर्तिमन्त्रं समुञ्चार्य

मूर्तिभूतं प्रकल्पयेत् ॥ १३७॥ एतत्सर्वे भावनया कार्यम् ॥ १३७ ॥

१३९ श्लो०] श्रीक्षेमराजाचार्यकृतोक्ष्योतास्यटीकोपेतम् २१५

पूर्वोद्धतेन मन्त्रेण

'संहारेण यभिन्नेन' (२।३६)

प्राग्वदेव शिवावेशावष्टमभरसेन ष्ठावयेदमृतेन तु ।

जाताबेकवचनं । तेन

एवमुत्तरत्र ॥

इत्यादिः सर्वः पूर्वोक्तः क्रम आश्रयितव्यः।

कथमित्याह

देहन्यासमाह व्योम्न्यात्मानं योजयित्वा शिशोः शोष्या तनुः प्रिये । आग्नेयीं धारणां ध्यात्वा निर्दह्यास्त्रेण तं शिशुम् ॥१३४ धूमञ्वालाविनिर्मुक्तं दग्धकायं विभावयेत्। भस्मीभूतं ततः शान्तं ष्ट्रावयेद्मतेन तु ॥ १३५ ॥ व्योमव**च्चिन्तये**हेहं चैतन्यं कनकाक्षिवत् । , शक्तिन्यासं न्यसेत्पूर्व कमलं प्रणवेन तु ॥ १३६ ॥ तस्योपरि तदात्मानं ध्यायेज्योतिर्मयं शुभम्। मूर्तिमन्त्रं समुज्ञार्थ मूर्तिभूतं प्रकल्पयेत् ॥ १३७॥

प्तत्सर्वे भावनयां कार्यम् ॥ १३७ ॥

कथमित्याह

पूर्वोद्धृतेन मन्त्रेण

जातावेकवचनं । तेन

'संहारेण यभिन्नेन' (२।३६)

इत्यादिः सर्वः पूर्वोक्तः कम आश्रयितव्यः। एवम् तरत्र॥

प्राग्वदेव शिवावेशावष्टमभरसेन स्रावयेद्मृतेन तु ।

अथ

्रमन्त्रन्यासो यथापूर्व-

मष्टात्रिंशत्कलावधि ॥ १३८॥

अथात्रैवान्तर्वहिश्च शुद्धतस्वात्मकदेहस-र्गाय स्रष्टिक्रमेण

> कलाध्वानं न्यसेत्पश्चान् च्छान्त्यतीताचनुकमात् । स्फटिकाभा तथा कृष्णा रक्ता शक्का च पीतका ॥१३९॥

शान्यतीतादिका झेया-

स्तत्त्वभूतास्तु ताः कलाः।

'तत्त्वभूता' इति खादिपृथिब्यन्तास्तत्व-रूपतां प्राप्ताः, अत एवासां यथोचितमेव ध्यानं युक्तमित्येष शुद्धतत्त्वसृष्ट्यर्थं कलापञ्च-कन्यासोऽत्राधिवासे तावदुक्तः । पुत्रकादीनां तु भाविपटलेऽन्यथेव संहारक्रमेण दीक्षार्थ-मसौ भविष्यति, – इति न त्वत्राप्राकरणिक-मेतदिति श्रमितव्यम् ॥ १३९॥

उक्तसकलमञ्जन्यासोपरि धाम्रीवाह्य तथाङ्गानि न्यस्यान्तःक्रणं भवेत् ॥१४०॥

आत्मान्तःकरणे यद्द-त्तद्वत्पूजां समारमेत् । धाम प्रोचार्य संदध्या-

गम त्राचाय सद्ध्या-त्सवाह्याभ्यन्तैरं पुनः ॥१४१॥

९ पं• ख॰ पु॰ धामेति पाठः ।

२ पं॰ स॰ ग॰ पु॰ भ्यन्तरे इति पाठः ।

१४२ छो ०] श्रीक्षेमराजाचार्यकृतोत्थोतास्यटीकोपेतम् २१७

संधानं नाडीमञ्चात्मकं, 'सवाह्याभ्यन्त-रम्' इति देहान्तःकरणाश्रयभैरवविषयं; स्थ-ण्डिलाभ्यन्तरभेदेनेति त्वसत् ॥ १११ ॥

अथ

शिवहस्ते विभुं ध्यात्वा मन्त्रयामं सुजाञ्वलम् । धामोचार्यं च संधाय शिष्यमूर्धिं करं न्यसेत्॥१४२॥ अधोसुखेन हृत्पृष्ठे

।।सुलन् हृत्युष्ठ शिवहस्तेन चालमेत् ।

'विसुं' व्यापकं, सुजाज्वलत्वं पाशदा-हाय । संधायेति पूर्ववन्नाडीमञ्जकमेण, ब्रह्म-रन्भद्वदययोभंगवद्धिष्ठानेऽपि पाशावृतत्वम-स्तीति मूलभूमौ तत्र पाशदाहेन पारमेश्वर-स्वभावोद्दीपनार्थमङ्गुलिपञ्चकाभिव्यक्तिवदा-दिशक्तिपञ्चकव्यातिना शिवहस्तेन स्पर्शः॥

> उत्थाप्य दत्त्वा पुष्पं तु अञ्जलो मेरवेण तु ॥ १४३ ॥

प्रवेश्याभ्यर्चयेच्छंभुं

उत्थाप्येति, उत्पूर्वस्य तिष्टतेरीहार्थत्वाज्ञ-गवत्यूजोद्योगं ब्राहयित्वा, – इत्यर्थः । प्रवेशो 'मण्डलेऽत्र शिवं पूज्य' इत्याज्ञया भक्तिश्र-द्धोन्मुखस्य तत्परत्वापादनं, यथा वैद्याकरणे प्रवेशित इति। अर्चयेदिति, अर्चतेर्णिच् ॥१४३॥

शिष्योऽपि तथाचार्येण शिक्षितमत्रः पुष्पं शिवसचार्यं निक्षिपेत् ।

अथ

निर्गत्य वन्द्येदेवं दण्डवत्

मण्डले इति योज्यम् ॥

तथा

त्रिः प्रदक्षिणम् ॥ १४४ ॥

स्थण्डिलस्थं च वन्द्येत्।

त्रिरिति, त्रिविधेऽपि कालाध्वनि दण्डवत्

१ फ॰ ग॰ पु॰ यथा व्यापकेन प्रवेशित इति पाठः ।

१४७ छो०] श्रीक्षेमराजाचार्यक्रतोक्षोताल्यदीकोपेतम् २१९ 'दक्षिणः' स्वस्करपप्रथापरो मे भवेति वा-ञ्छया स्वदक्षिणमेव भगवन्तं कुर्वन् परिआ-स्यन् स्तुवीत ॥ १४४ ॥

एवं च

शिवपूजांमिकार्यादी सक्लीकृतविग्रहः ॥ १४५ ॥ नान्यथा प्राक्स्बरूपेण

पूजनार्हो भवेतु सः । भवेदिति वाक्यद्रये योज्यम् । आदिशब्दा-ज्ञपध्यानादौ ॥ १४५ ॥

किंच

नीत्वा कुण्डसमीपं तं द्याच्यहस्तावियोगतः ॥१४६॥ आत्मसच्येऽथ दिग्मागे मण्डलं प्रणवेन तु । प्रणवेनासनं दत्त्वा

तस्योपरि शिशुं न्यसेत्॥१४७॥

विन्यांस्यमञ्जतेजसा ज्ञानिकयाशक्तिस्फा-रमयेन सहस्तेनास्य निमम्ने ज्ञानिकयाशक्ती हस्ताकर्षणयुक्तया कर्षन्, – इति हस्तावियो-गार्थः। 'सब्ये' दक्षिणे, शिशुमित्यद्यापि अत-रुणीमृतशिवस्रूपम्॥ १४७॥

उपवेश्य करे दर्भ भैरवेण समर्पयेत ।

दर्भस्य

मूळं शिष्यस्य हस्तस्थं

सात्रमाचार्यजङ्घयोः ॥ १४८॥

हस्तयोः प्रसारितयोः सञ्चेतरशाखारूपं योर्मध्ये तिष्ठति, – इति हस्तस्यं, जङ्गयोरिति जङ्गोपजङ्गयोरूरुजानुसंधावित्यर्थः ॥ १४८ ॥

दर्भस्य व्याप्तिमाह

पिङ्गळा मध्यमा नाडी

शिष्यदेहाहिनिर्गता । वैज्ञान क्रिक्टर न

सैवात्र दर्भभूता तु गुरुनाड्यां छयं गता ॥१४९॥

, १ क० ग० ५० ,विन्यस्तेति पाठः ।

अथ

नाडीसंधानहेत्वर्थं भैरवेणाइतित्रयम् । तया नाड्या प्रवेषक्यं शिष्यस्य हृद्ये सकृत् ॥१५०॥

यहणाकर्षणार्थं तु

'भेरवो' निष्कलः, 'शिष्यमध्यनाडी मन्म-ध्यनाड्यां संठीनास्तु स्नाहा' इत्यत्र प्रयोगः । ऐकात्म्यप्राप्तिरूपनाडीसंधानपूर्वमेव ग्रहणा-कर्पणे युज्येते । यथोक्तं श्रीसन्दे

·····"अयमेवात्मनो ग्रहः।' (४।२) इति ॥ १५० ॥

अत एवाह

गृह्णन्सुञ्चन्पुनः पुनः । दीक्षाकाले यतश्चेवं तदर्थं नाडिसंहतिः ॥ १५१ ॥

आचार्यः शिष्यात्मा भवतीति पूर्वपादान्त-

शेषः । समयिदीक्षायां शिष्यात्मनो हृदयात्

द्वादशान्तमाकर्पणं, ततोऽपि सहृदये साम-रस्यापत्तिरित्यादि; पुत्रकादिदीक्षायां तु पा-शमात्र [सूत्र] वागीशीगर्भयोजनादिकम-धिकम् ॥ १५१ ॥

अथ सर्वाश्रयन्यस्तमन्त्रेः समं शिष्ये वह्नो चाग्नीषोमात्मतामभिन्यङ्कं होमं निरूपयति

त्रिष्यस्याथ द्विारोभूमौ भैरवेण विधाय तु । संपातं सर्वमन्त्रेस्तु ध्रुवेणाज्याहुतिं क्षिपेत् ॥१५२॥

जुहुयादिति शेषः ॥ १५२ ॥

कथमित्याह

मूलमन्त्रं समुचार्य ुक्ता इत्यभी प्रपातयेत्।

हेति शिष्यस्य शिरसि

्रं संपातः शिवचोदितः ॥१५३॥

स्पष्टार्थम् ॥ १५३ ॥

१ ग॰ ५० संपातहोमनिति पाठः ।

१५६ को०] श्रीक्षेमराजाचार्यकृतोक्षोतास्यदीकोपेतम् २२३ संपातं ट्याचप्टे

शिष्यदेहे तु ये मन्त्राः

सवाह्याभ्यन्तरं स्थिताः । कुण्डस्थाः पृजिता ये त

धामाद्यावरणान्तगाः ॥ १५४ ॥ यगपत्तर्पणं तेषां

युगपत्तपण तथा ्रसंपातस्तेन कीर्तितः।

एकैकस्यात्र मन्त्रस्य आहुतित्रितयेन तु ॥ १५५ ॥ 'संपातो' युगपस्तर्वत्रात्रीयोमात्मकस्ररूपो-न्मीलनात्मा संस्कार इस्पर्यः ॥ १५५ ॥

किं च उत्थाप्य च ततः शिष्यं

उत्थाप्य च ततः ।शुष्य तद्र्थं मन्त्रतर्पणम् । कुर्यादिखर्थः ॥

तत्र भैरवाय शतं हुत्वा

हृदादी दशकं हुतिः ॥ १५६ ॥ दशांशेन स्वादित्वर्थः ॥ १५६ ॥ अथ

धाम्ना चोत्थाय होतव्यं पूर्णाहुत्यानुतर्पयेत् ।

उत्थायेत्यनेन पूर्णाहुतिप्रयोगं स्नारयति ॥ एवं सामान्येन समयिदीक्षाविषयमधिवास-मुक्त्वा पुत्रकादौ तद्विशेषमाधातुं यः पाशसूत्र-विधिभविष्यति तत्र पाशानां वन्धनाय मन्त्रो-

द्दीपनं कर्तुमाह

मन्त्राणां दीपनं कुर्या-

द्धामाचस्त्रावधि कमात् ॥१५७

कथमित्याह .

हुंकारहयमध्ये तु मूलमन्त्रं समुचरन् । प्रणवादिफडन्तेन

त्रणवादिकडन्तन आहुतीः प्रतिपादयेत् ॥१५८॥

एंपैव

हृदादीनां च सर्वेषां जातिरुक्तात्र दीपने । १६० छो०] श्रीक्षेमराजाचार्यकृतोक्षोताल्यदीकोपेतम् २२५ जायते तत्तत्कार्यानुग्रुण्यमनयेति 'जातिः' विशिष्टो मन्त्रप्रयोगः । हृच्छव्दो वन्नादी-न्युपलक्षयति ॥

्षतच पाशानां वन्धनार्थाय

मन्त्राणां दीपनं रसतम् ॥१५९ ते च दीप्ताः सन्तः

मन्त्राः करणभूतास्तु पञ्चकार्यस्य साधने ।

'पशुकार्यं' दीक्षा ॥ यस्येतानि करणानि स महाप्रभावः

आचार्यः करणं प्रोक्तः क्तेंखर्यः ।

कथमस्य रारीरादिमतो मन्नाः करणमित्याह

शिवरूपो यतः स्मृतः ॥१६०॥ सत्यपि देहे निरुपाधिचित्प्रकाशशिवाहंभा-

वमय इत्थर्थः । ईदशस्यैवातुमहेऽधिकृतत्वाचे-त्याद्वः – आचार्याधिकरणः शिवो वीक्षायां

साक्षात्कर्ता मण्डलस्यस्त प्रयोजकः, – इति ।

ततस्तेषां सरस्रतीगर्भाधानसमये शिवः सा-क्षात्कर्ता, प्रयोजक आचार्यः, – इत्यादि स्रो-क्तेन व्याहन्यते । न च प्रयोज्यप्रयोजकभावः कश्चिदत्र पूर्वत्र वा यन्थेऽस्तीति असदेवैतत्, तस्मात्सर्वमञ्जोदयप्रणयहेतुश्चिद्धनशिवात्ममय एवाचार्योऽत्राधिकृतः । मन्नाणामुद्दीपनमवद्यं कार्यमित्यर्थः ॥ १६० ॥

> क्रुरकार्ये तु कर्तव्ये मन्त्रान्संदीप्य योजयेत् । क्ररजात्यनुरूपेण

वाचकान्योजयेत्सदा ॥१६१॥ 'क्ररकार्यं' पाशानां वन्धच्छेदादि, पूर्वोक्तेन

कूरजातिक्रमेण योजनमेव मन्नाणामुद्दीपनम्॥ अत्र चावसरे

भ्रुकुटीकरालवद्ना-

न्वाच्यरूपान्विचन्तयेत् ।

ईट्सं वाच्यवाचकानां क्रूरत्वमन्यत्रापि साधकविषये क्रुरकार्ये मन्तव्यम् ॥

९ पं॰ ख॰ पु॰ क्षिवाचार्यमय इलार्थः।

अत एवाप्यायनादौ सौम्यजातिग्रुतान्सौम्ये सोम्यरूपान्विचन्तयेत्॥१६२

'सौम्यजाति'र्वयडादिका ॥ १६२ ॥ यदर्थं मम्रोदीपनं तत्प्रतिजानीते पादाकर्म ततो वक्ये

एतच साविपुत्रकदीक्षाधिवासाय। 'तत' इति मन्नोद्दीपनानन्तरं 'पाशकर्म' पुत्रकादि-दीक्षोपयोक्ष्यमाणस्य भाविपाशसूत्रस्य यद-धिवासरूपं कर्म तद्दक्ष्ये इत्यर्थः॥

तत्क्रमेणाह

कन्याकर्तितस्त्रकम् । त्रिगुणं त्रिगुणीकृत्य

'कन्या' अनुपजातिकारपरशक्त्यानुकृत-रूपेति । ततो मूळभूमेः प्रवृत्तानामाणवमा-यीयकार्मरूपाणां सरवादिगुणत्रयात्मकप्रपश्च-व्यातिभाजां पाशानां भाविवन्धव्छेदादिकं समूळमुन्मूळनार्थम्, – इति कन्याकर्तितत्वे त्रिगुणत्रिगुणत्वे चाशयः॥ १६७ खो॰] श्रीक्षेमराजाचार्यकृतोक्षोतास्वटीकोपेतम् २२९ इत्येकत्विमह पाशसूत्रस्य । श्रीपूर्वादौ तु श-क्तित्रयमेव त्रितत्त्वेन स्थितम्, — इत्याशयेन

क्तित्रयमव ।त्रतस्वन ।स्यतम्, – इस्राह्यस् त्रीणि सूत्राणीति प्रक्तियामात्रभेदः ॥ १६४ ॥ तज्ञास्य सूत्रम्

नाडीभृतं विचिन्तयेत् ॥१६५॥

सा च सुषुम्ना मध्यमा नाडी

सर्वनाडीसमन्विता । ओंकारादि स्वनाम्ना तु नमस्कारावसानकम् ॥ १६६ ॥

नमस्कारावसानकम् ॥ ५६६ ॥ शिष्यदेहस्थितां नाडीं सत्रे संगृह्य योजयेत् ।

भावनयेति शेषः । सूत्रभृतायां नाड्यां सर्वनाडीभिः समन्विता भावनया संगता योजिता च ॥ १६६ ॥

गत तां

" गन्धपुंष्पादिभिः पूज्य कवचेनावगुण्ठयेत् ॥ १६७ ॥ अत्रेव संनिधानार्थं होममाह संनिधानाहुतीस्तिस्रः स्वनामपदजातिकाः ।

दचादिति शेषः । 'ओं सुपुम्नायै स्नाहा' इत्यत्र

प्रयोगः ॥ १६७ ॥

अथ

शिवाम्मोऽस्रेण संप्रोक्ष्य शिष्यस्य हृद्यं पुनः ॥१६८॥ ताडयेदस्रपृष्पेण

एवं च

्रे. हृदि चित्संहृता भवेतु ।

सर्वव्यापिकापि हृद्यैकनिष्ठीकृता भवतीत्वर्थः॥

तदनु योगक्रमेण भावनयापि वा

हुंकारोचारयोगेन रेचकेन विठोद

े रेचकेन विशेद्धृदि ॥ १६९॥ नाडीरन्ध्रेण गत्वा तु

नीतन्यं भावयेच्छिज्ञोः ।

१७२ श्लो०] श्रीक्षेमराजाचार्यकृतोह्योताल्यटीकोवेतम् २३१

कद्म्बगोलकाकारं रफरत्तारकसंनिर्भम् ॥ १७०॥ 'हृत्स्यं छित्त्वास्त्रखङ्गेन

हुंफट्टारान्तजातिना ।

निष्कलास्त्रमेव खद्गः, तेन शिशोः पुर्यप्टकं रिक्ममात्रावियोगि च्छित्वा ॥ १७० ॥

धाम्ना चाङ्कशरूपेण

कर्षेच्छक्तयवधि ऋमात्॥१७१॥ अङ्करोति पाश्चात्यक्रटिलालकात्मना ख्या-तेन । 'शक्त्यवधि' द्वादशान्तं तच ना-सिक्यमिह ॥ १७१ ॥

ततः

द्वाद्शान्तं तु संग्रह्य संप्रदेश हृद्येन तु । संहारमुद्रया योज्यं सुत्रे नाडीप्रकल्पिते ॥१७२॥

९ स० घ० पु० तारकसप्रभमिति पाठः। २ ६० स० ५० वियोगिनेति पाठः ।

व्यापकं भावयित्वा तु कवचेनावगुण्ठयेत् ।

प्रणवनिष्कलोचारपूर्वं 'देवदत्तचैतन्यं पा-शसूत्रे योजयामि नमः इति प्रयोगात सूत्र-देहे योजितस्यास्य व्यापकत्वभावना ॥१७२॥

अथासे पूजां कृत्वा

भैरवेणाहुतीस्त्रिस्रः

संनिधानस्य हेतवे ॥ १७३ ॥

दद्यादिति शेषः ॥ १७३ ॥

पाशसूत्रविधेः प्रयोजनमाह

द्वितीयः सूत्रदेहस्त

पाशा यत्र स्थितास्त्विमे । वन्ध्याङ्छेचास्तथा दाह्याः

सूत्रस्थाने

सूत्रस्थाने समस्तपाशाश्रयस्य समावृति-हेतोः प्राणदेहस्य परोक्षत्वेन साक्षाद्दन्धाद्य-योगे तत्प्रतिकृतिरूपं भाविशोध्यदेहासूत्रणात् सत्रदेहं कल्पयित्वा तत्स्थान्पाशान्वशीयात् १७' %ो०] श्रीक्षेमराजाचार्यकृतोस्थोतास्यटीकोपेतम् २३३

छिन्द्यात् दहेचेत्वर्थः । 'इमे' इत्यनन्तरमेव वक्ष्यमाणाः ॥

'....ं येनेदं तद्धि भोगतः ।'

इलामातत्वादारव्धकार्ये दीक्षोत्तरकाले भग-वदर्चादिहेतौ तु न दाहादि युक्तमिलाह

न विग्रहे ॥ १७४ ॥

पाशानां संख्यासंज्ञास्वरूपाणि क्रमेण क-थयति

> पाशास्तु त्रिविधा भाव्या मायीयाणवकर्मजाः । चैतन्यरोधकास्त्वेते कार्यकारणरूपिणः ॥ १७५ ॥

मायोत्थत्वं मायायां भवत्वं मलान्तरेऽप्य-स्तीति रूढ्येव भिन्नवेद्यप्रथारूपं मलं 'मायी-यम्' उच्यते । अत एवान्यत्र

'अथात्ममलमायाख्याः......।' इत्साख्याशब्दः । अणूनामयम् 'आणवः' अपू-र्णम्मन्यतात्मा लोलिकारूपः । 'कर्म' यजन-ब्रह्महननादिरूपं ततो जातम् अत्र वासना- धिरूढं धर्माधर्मात्मकम् । एषां च चैतन्यप्रति-रोधकत्वं ग्रुणभावापररूपमेव पात्तत्वम् ॥१७५॥

एषां कार्यकारणरूपतां स्फुटयति मलः कर्म निमित्तं त

र कमानासस्य पु नैमित्तिकमतः परम् ।

मलः कर्म चेखेतद्वयं निमित्तं मलस्य कर्म-हेलुत्वात् कर्मणश्च मायीये कारणत्वात्, अतः परं मायीयं नैमित्तिकं मलकर्मणोः कार्यमेवे-त्यर्थः। यद्यपि कार्म भिन्नवेद्यप्रथारूपे मा-यीये सित भवति तथापि न तद्धेलुकं पूर्ण-स्फाराणां ज्ञानिनां तत्सद्भावेऽपि तस्यादर्श-नात्, – इत्यपूर्णम्मन्यानामेवार्ज्यमानं तद्भ-वतीति यथोक्तमेव ज्यायः॥

ततश्च

आधाररूपं नैमित्तं शरीरभुवनादिकम् ॥ १७६ ॥

'आधारता' भोगाश्रयता, आदिशब्दात् भाषाः॥ १७६॥

१ रा॰ प्र॰ भावापादनहपमिति पाठ.।

१७८ स्त्री०] श्रीक्षेमराजाचार्यकृतोह्योतास्यटीक्रोपेतम् २३५

अत्र च नैमित्तिके मायीये मले निमित्तमिस्लाषारूयं लोलिकारूपमाणवं मलमित्यर्थः॥

किं केवलेनेत्याह

.....विचित्रेहेंतुरूपकेः । धर्माधर्मात्मकेः सहकारिभिर्युक्तमित्यर्थः ॥ प्रकृतमनुसरति

तांश्रावलोकयेत्स्त्रे

वन्ध्यवन्धनहेतुतः ॥ १७७ ॥ तानिति पाशान् वक्ष्यमाणव्याप्यव्यापक-भावयुक्त्यावलोकयेत्, किमर्थं वन्ध्यानाम-र्थात्तेपामेव वन्धनहेतुतो वन्धनायेलर्थः॥१७७॥

र्थात्तेपामेव वन्धनहेतुतो वन्धनायेत्वर्थः॥१७७॥ अथेषां शिष्यदेहस्यानां ताडनग्रहणपूर्वकं स्त्रे क्रमेण योजनमाह पाञानां-ताडनं कार्य

हुंफट्कारान्तजातिना ।

-खनामप्रणवाद्येन ज्ञान्यतीताद्यनुक्रमात्॥१७८॥ 'प्रणवं' शान्यतीतावीजं धाम चोचार्यं 'अमुकात्मस्थपाशव्यापिकाये शान्यतीताये हुं फद्' इति मन्नमुचारयन् ॥ १७८ ॥

> पुष्पेण ताडयेन्मूर्भि याह्यं

ततः

ह्रमादि योजयेत् । हुंफट्टारान्तयोगेना-गृह्य संहारमुद्रया ॥ १७९ ॥ धास्ना तु योजयेत्सूत्रे नमस्कारान्तयोगिना ।

् पूर्वोक्तेनैव प्रणवपूर्वमूलमञ्जसहितेन मञ्जेण संहारमुद्रया वक्ष्यमाणया पाशत्रयमायहोक्तां जातिमपास्य नमस्कारान्तजातिनानेनैव म-ञ्रेण पाशसूत्रे योजयेत्॥ १७९॥

अमुमेव क्रमं शान्त्यादिकलाखपि खमन्न-नामयोजनयुक्त्यातिदिशति १८१ छो०] श्रीक्षेमराजाचार्यकृतोक्ष्योतास्यटीकोपतम् २३७

एवं शान्त्यादिकान्पाशा-न्स्थानात्संगृह्य योजयेत्॥१८०॥ स्थानमत्र क्रमेण वक्रं हृद्धद्यं पादौ॥१८०॥ एतांश्च

भावयेत्रिविधान्पाशाः न्पञ्चतत्त्वाध्वव्यापकान् ।

कलादीक्षायां समनन्तरं 'तत्त्वभूतास्त ताः कलाः ।' (स॰ ३११४०)

इति वंक्ष्यमाणत्वात् पञ्च यानि तत्त्वानि कला-रूपाणि तैरात्मभूतैरध्वनोऽशेपस्य व्यापका-निल्कर्थः ॥

अथ कथं पाशानां कलाव्याप्तिः, कथं च मायोर्ध्वस्थशान्ताशान्त्यतीतापदे पाशानां सत्ता ? इत्याशङ्क्याह

त्रयाणां व्यापिका शक्तिः क्रियाच्या पारमेश्वरी ॥१८१॥ शान्त्यतीतादिभेदेन पञ्चसंज्ञाप्रतिष्टिता । आहुतीनां द्त्वेति शेषः । जातिरत्र हुं-कारः । मन्त्रपाठस्य कमः प्राग्वत् ॥ १८४ ॥

एतच शिष्यचैतन्यात् विश्वेषकरणार्थं तु

ावश्वषकरणाथ तु पाशानां दीपनं भवेत् ।

यत एवं

दीप्ताः पाशास्ततो वन्ध्या-

स्ताडनग्रहणादिना ॥ १८५ ॥ आदिशब्दाद्धन्थिदानमपुनःप्ररोहार्थम् । उदीपितवीर्याणामेव पाशानां वन्धनं शिष्यचै-

उद्दीपितवीयोणामेव पाशानी वन्धने शिष्यः तन्यावरणे स्नातत्र्यापसारणम् ॥ १८५ ॥

ताडनमाह

सूत्रस्थांस्ताडयेत्पुष्पैः

स्वदेहस्थानिव कमात् । यथा खदेहे कमादिति प्रोक्तमन्नतङ्गा-स्यादिकमेण ताडितांस्तथा ताडयेत् ॥

यााद्क्रमण तााडतास्तथा ताडः वन्धने युक्तिमाह

धामा च संपुटीकृत्य

स्वनाम्ना च सकृत्सकृत् ॥१८६

१८७ स्टो॰] श्रीक्षेमराजाचार्यकृतोह्योतास्यटीकोपेतम् २४१

बन्धने तु प्रयोगोऽयं

एवं प्रणवधामशान्त्यतीतावीजेभ्योऽनन्तरं 'शान्त्यतीतां देवदत्तात्मस्यपाशव्यापिकां व-भामि' इत्युचार्य धाम नमःशव्दान्तमुचार-यन् पाशसूत्रस्य मूर्प्ति शन्धि दद्यात् । एव-मन्यत् ॥ १८६॥

तदाह

सूत्रे ग्रन्थीन्प्रदापयेत् । ग्रन्थीनिति, व्यास्या पञ्च ॥ किं च

बन्धने परिमाणं च कर्मणो विषयस्य च ॥१८७॥

न केवलं यन्थीन् यावद्दन्धनसमये 'कर्म-णः' शुभाचात्मनो 'विषयस्य' भुवनादेर्मायी-यमलात्मनः, चज्ञान्दादाणवस्य मलस्य 'परि-माणं' नियतामध्वन्याप्तिं च प्रकल्पयेत् । त-द्यथा निवृत्तावेकं पार्थिवं तत्त्वम् अष्टोत्तरज्ञतं च कालाज्ञ्यादिभुवनानामिति विषयस्य प-रिमाणं भविष्यति । कर्मणो निवृत्तिप्रति- ष्टाविद्यान्तं यावङ्घातेः, मलस्य तु शान्ता-शान्त्यतीतान्तमपि संस्कारात्मना सूक्ष्मेण रूपेण सत्तास्त्येवैतत्सर्वमनुसंदधीत ॥ १८७ ॥

एवं च पाशसंयोगाजीवः

षट्त्रिंशतत्त्वमध्यस्थो भङ्के भोगं

शुद्धम् ॥

अन्यच पाशविच्छेदात्तु नेत्याह

न चान्यथा ।

च एवार्थे ॥

प्रकृतमाह

पाशान्संस्थाप्य पात्रे तु

संपातं जुहुयात्सकृत् ॥१८८॥ पाज्ञानिति पाज्ञसूत्रं 'संस्थाप्य' इति ज्ञि-

पाशासित पाशसूत्र 'सस्याप्य' इात ।श्-प्यदेहाद्विमुच्येसर्थः । संपातहोमः 'संपातं सर्वमन्त्रेश्च' (श१४२) इत्यादौ निर्णीतः॥१८८॥

अथैतान्पाशान् पात्रसंपुटमध्यस्था-

न्स्थण्डिले विनिवेद्येत्।

पात्रमध्यस्य [त्वं] वेद्यवेदकान्तरावस्थिता एते, — इत्याशयात् कवचावग्रण्ठनव्यास्या च 'स्यण्डिल' इति तत्रार्चिते भगवति विनिवे-दयेदिति एतस्य पशोस्त्वयेव मामिकां तनु-माविद्यय वद्धाः, — इति विज्ञित्तिं क्रुर्यादित्यर्थः॥

तथैव च

नीत्वा समर्पयेत्कुम्भे तत्स्यं भगवन्तं विज्ञापयेत्–यथा ।

पाशान्संरक्ष हे विभो ॥ १८९॥

संरक्षणं च भाविषुत्रकादिदीक्षोच्छेद्याना-मेपां सांप्रतं खकार्यशक्तिवन्धनात्माधिवास-संस्कारः॥ १८९॥

ततः

द्भं विमोचयेच्छिष्यं नाडीसंधानार्थं प्राक्परिकल्पितम् ॥ अथ चासे पृष्पं पाणी प्रदापयेत् । तेन चासो श्रीभगवन्तं समन्नकमेव स्थण्डिले शिवकुम्भे च शिवाझो च प्रपूजयेत् ॥१९०॥ चकाराद्वरुमूर्ताविष ॥ १९० ॥ ततः प्रदक्षिणं कृत्वा दण्डवन्निपतेद्भवि ।

. अथ चास्मै

उत्थाप्य पञ्चगव्यादी-

[न्दचा]द्वै भैरवेण तु ॥१९१॥

आदिशब्दाचर्हं दन्तकाष्टं, भैरवेणेति स-कलेन ॥ १९१ ॥

अत्र विधिमाह

गोमयेन शुचौ देशे कार्यं मण्डलकत्रयम् ।

एकस्मिन्मण्डले विष्टः

पञ्चगन्यं शिद्युः पिवेत्॥१९२॥

उपविश्य द्वितीये तु चरुकं प्राशयेद्वधः । आचम्य दन्तकाष्टं तु तृतीये मण्डले स्थितः ॥१९३॥ मक्षयित्वा च देवेशि ततश्रीव विनिक्षिपेत् ।

पञ्चगव्यं संस्कृतस्थापितचरुभागभोजन-योग्यताये, चरुकं तु इतः प्रभृति शिवमय-भोग्यभोकृत्वावसायाय, दन्तकाष्टं परां शु-द्धिमभिव्यङ्कुम्। आचम्येति पूर्वत्रापि यो-ज्यम्॥ १९३॥

तच पतितम्

पूर्व पश्चात्तथैशोर्ध्व चोत्तरस्यां च शोभनम्॥१९४॥

अन्यस्यामज्ञुभं विद्धि तस्य होमः शतं भवेत् ।

अस्त्रमन्नेण विष्नशमनायेत्यर्थात् । एतच बाहरुयेन साधकविषयम् ॥ १९४ ॥

अथैतदन्तस्यास्य कर्मणः सम्यक् संपत्यर्थम्

आचार्यो जुहुयात्पश्चा-त्प्रायश्चित्तं शिवेन तु ॥१९५॥

चित्तविक्षेपकर्मणि । चित्तविक्षेपकर्मणि सति विधेर्न्यूनातिरि-

क्तवं तस्य प्रायश्चित्तं जुहुयादिति संगतिः।

तझ 'अग्निकार्यं यथापूर्व'''' ।' (स्व० ४।३१)

इति भाविनीत्या अग्निकार्यान्ते न त्वधुनैवेति . पश्चादित्यस्यार्थः ॥ १९५ ॥

अत्र च

अष्टोत्तरशतं हृत्वा प्रायश्चित्ताहिञ्जध्यति ॥१९६॥ अथ मूलविश्रान्तिमेवानुसंधातुम्

पश्चात्संतर्पयेद्योम-सहस्रेण शतेन वा ।

यावदस्य विश्रान्तिर्घटत इत्यर्थः॥ अङ्गवऋवाचिनः

मन्त्रांश्च दशभागेन अनन्तरमेपामेव

वहाँ नेवेद्यदापनम् ॥ १९७॥ फ॰ स॰ ग॰ पु॰ यमा कृतेति पाठः ।

२०० क्षो०] श्रीक्षेमराजाचार्यकृतोद्योतास्यदीकोपेतम् २१७ किं च

िकं च विशेषपूजनं चार्घं सुद्रावन्धं वरानने । स्तोत्रं वाद्यं ततः कृत्वा चरुं प्राश्य विसर्जयेत् ॥१९८॥ परमेशमिल्यर्थात् ॥ १९८॥ निरोधार्घेण चार्घं तु

दत्त्वा चैव वरानने । रेचकेन तु संग्रह्म भैरवं तमनुसारन् ॥ १९९ ॥

मुष्टिना पूरितं नीत्वा पूजियत्वा वरानने । अग्निप्ठं वै

अग्निष्ठं तमिति पूर्वोक्तं, पूरितमिति पूर-केण, मण्डलात्संग्र्ह्य रेचकेनामी स्थितं कृत्वा तत्रापि तथैवार्चयित्वा ॥ १९९ ॥ पूरकेण

गृहीत्वा स्थापयेत्पुनः ॥२००॥

तत्रस्थं पूजियत्वा च कलशे त विनिक्षिपेत्। कुसुमादि भिर्भ्यच्र्य

कुम्भ एव तु भैरवम् ॥२०१॥

यागग्रहमनधिष्ठितं माभूदित्याशयात्॥२०१ अथ स्थण्डिलात्

प्रक्षिप्य चैव निर्माल्यं गोमयेन स्प्रशेतिप्रये।

निष्कान्तं माल्यं न त्वत्र चण्डीशयोगतः॥ तत्रैव च

शिवाम्भसा तु संप्रोक्ष्य

शिष्ये शय्यां प्रकल्पयेत्॥२०२ गृहिणो दर्भशय्यां तु यतेर्वे भस्मना त्रिये ।

पूर्वाशिरा गृही कार्यो यतिर्वे दक्षिणाद्वाराः ॥२०३॥

दक्षिणवक्राभिमुखेन। शिष्टं स्पष्टम् ॥२०३॥

१ स॰ प॰ ह॰ पु॰ प्रविद्य चंद नर्माल्यं गोमयेन प्रवेदिति पाठः।

२०६ छो०] श्रीक्षेमराजाचार्यकृतोक्षोताल्यटीकोपेतम् २४९ अथ शिखामन्त्रेण तत्र स्थितस्य शिष्यस्य शिखाबन्धं वरानने ।

– तथा

सिद्धार्थरोचनाचैश्र रक्षां कुर्यादसिं सारत् ॥२०४॥ यतेर्थहिणश्र क्रमेण रेखायुत्तया भस्मना रोचनाचैश्र अस्त्रप्राकारचिन्तनम् । एतद्वपसंहरति

कवचेनावगुण्ठ्येव द्याप्यं तु स्वापयेत्ततः ॥२०५॥ तत्रश्रेव तु निर्गत्य

विलक्म समारभेत्।

तदाह वितरतु कल्पितः पूर्व सर्वभूतेष्वथादरात् ॥ २०६ ॥

स॰ ग॰ पु॰ स्थापयेरिति पाठः।

तं तु संगृह्य देवेशि पूर्वादीशान्तकं क्षिपेत् ।

'कल्पितो' भूतार्थ साधितः॥ २०६॥

अत्र च

भूता ये विविधाकारा दिञ्यभौमान्तरिक्षगाः ॥२०७॥

पाताळतळसंस्थाश्च शिवयागे सुभाविताः ।

ध्रुवादिसर्वभूताश्च ऐन्द्राचाज्ञास्थिताश्च ये ॥२०८

स्वाहाकारसमायोगा-त्तप्यन्तचारयन्धिवेत ।

त्तृप्यन्तूचारयन्क्षिपेत् ।

प्रणवधूर्वं 'भूता ये' इत्यादि 'स्थिताश्च ये' इत्यन्तमुचार्य 'तृष्यन्तु स्वाहा' इति मन्नेण चिंहं क्षिपेत् । अत्र मध्ये श्ववादीत्येतत् श्रव-छोक्परामर्शाय । अथ च 'श्रवः' प्रणवः, त-

दादि कृत्वायं मन्नः पठनीयः ॥ २०८ ॥

२११ स्रो०] श्रीक्षेमराजाचार्यकृतोस्रोतास्यटीकोपेतम् २५१

विलं च पूजापूर्वकं क्षिपेदिलाह नमस्कारेण संपूज्य गन्धेर्धूपेरनुक्रमात् ॥ २०९ ॥ पूर्वादीञ्ञानपर्यन्त-

मधश्चोर्ध्व समन्ततः ।

अधिवासे विकक्तींपसंहरन् द्रव्यान्तरमु-पक्षिपति

कोणस्थान्क्षेत्रपालांश्च पतिताञ्छ्वपचानपि ॥ २१० ॥ विंठं दत्त्वा तु सर्वेभ्य आचम्य च वरानने ।

सकलीकरणं कृत्वा

क्रमेण प्रारायेचरुम् ॥ २११ ॥ अनुग्रहावसरेऽत्र यावरसंभवं सर्वान् पूज-यित्वेषामाशां पूरचेदित्वर्थः । चरुमिति, यमव-शिष्टं भगैवद्यास्त्रार्थितं च । 'क्रमेण' इति ग्रहसाधकपरिपाट्या ॥ २११ ॥

९ ख॰ पु॰ अधिवासेनेति पाठः । २ स॰ ख॰ पु॰ गमवदर्यादिति पाठः ।

यदाह

सहायैः सहितो वीर एकचित्तः समाहितः ।

प्राच्या सन्ताहराः प्राच्यस उद्श्रुसो वा

मण्डलस्थः पृथकपृथक्॥२१२॥ 'बीर' इति सक्तजासादिग्रहो निप्कम्पः,

एकत्र शिवाभेदे चित्तं यस्य ताद्दक् समा-हितः, बुभुक्षुदक्षियां प्राद्धुखो मुमुक्षुस्तु उदद्धुखः, पृथक् पृथक् मण्डलस्य इति स्व-सहायानां साधकपुत्रकादीनां समन्यास्यभा-वात् संकरशङ्का माभृत्, — इत्यभिप्रायात्, समन्याप्तिविश्रान्तौ स्वेकमण्डलस्वेऽपि न का-

चिद्धानिः ॥ २१२ ॥

तत्र

पञ्चगव्यं पिवेत्पूर्वे चरकं दृन्तथावनम् । प्रारंथेवं सकळीकृत्य ्रक्षां पूर्ववदेव च ॥ २१३ ॥

विधायेति शेषः ॥ २१३ ॥

यागभूमी स्वपेत्पश्चा-च्छिप्यैः सह वरानने ।

ाच्छण्यः सह वरानन । भगवद्धिष्ठिते यागग्रहे ग्रुर्वादीनां स्तापो

दीक्ष्यविषयसमुचितस्वप्नदर्शनाय ॥

प्रकारान्तरमा**ह**

भैरवध्यानयोगेन

समाधौ जायदेव वा ॥ २१४॥ ग्रुरुर्भवेत् शिष्यार्थमिति शेषः । 'समाधौ' इति समाधाननिमित्तमिति शिवम् ॥ २१४॥

> सन्मानसाम्बरविवोधदिनेशभाभि-रामोदबद्धिकसितं हृदयाम्बुजन्म । कृत्या शिवार्चनविषो विनिवेशयध्य-मार्या भवश्रमणदुःखमलं जहीत ॥

> > इति श्रीखच्छन्दतन्त्रे

श्रीमन्महामाहेश्वराचार्यश्रीक्षेमराजॅक्कतोद्द्योताख्यविवरणोपेते अधिवासपटलस्तृतीयः ॥ ३ ॥

> श्रीमःत्रतापभूभर्तुराज्ञ्या प्रीतये सताम् । मधुस्दनकीलेन संपाद्यार्थं प्रकाशितः ॥

श्रीमत्साम्बद्दावार्षणं भ्यात् ॥